

К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик
университети

Асирдинова Т., Курманалиева Ч., Түргөнбаева А.

**Кыргыз тили боюнча
жат жазуулар
жыйнагы (1-11-- класс)**

Жогорку окуу жайларынын кыргыз филологиясы факультеттеринин
студенттери орто мектептердин кыргыз тили жана башталгыч класстардын
мугалимдери үчүн

Каракол, 2015

УДК 372. 8
ББК 74.261.4
А 90

Рецензиялаган: ф.и.к., доцент Байтикова Т.

Жат жазуулар жыйнагы: (1-11-кл. үчүн): Жогорку окуу жайларынын кыргыз филологиясы факультеттеринин студенттери, орто мектептердин кыргыз тили жана башталгыч класстардын мугалимдери щщщн /Асирдинова Т.Ж., Курманалиева Ч., Түргөнбаева А.А. –Каракол: 2015. – 106 б.

ISBN 978-9967-441-26-2

Бул жыйнакта 1-11-класстарда жазуу жумуштарын (жат жазуу) жүргүзүү ыкмалары, орфографиялык эрежелер жана ар кыл тарбиялык, дүйнө, эл таануучулук багыттагы тексттер сунуш кылынды.

Жогорку окуу жайларынын кыргыз филологиясы факультеттеринин студенттери, орто мектептердин кыргыз тили жана башталгыч класстардын мугалимдерине арналат.

Жыйнак К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл Мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана методикасы кафедрасында талкууланып, аталган университеттин Окумуштуулар кеңешинде бекитилген.

А 430.6020200-10
ISBN 978-9967-441-26-2

УДК 372. 8
ББК 74.261.4

© Асирдинова Т.Ж., Курманалиева Ч.,
Түргөнбаева А.А., 2015
@ К.Тыныстанов ат.ЫМУ, 2015.

БАШ СӨЗ

Кыргыз тили - кыргыз элинин мамлекеттик тили, улуттук маданиятынын эң жогорку формасы катары мектептерде, орто жана жогорку окуу жайларында окутулуп келет.

Окуучуларга сабаттуу билим берүү, б.а., кыргыз тилинин фонетикалык системасын, анын сөздүк кору менен байлыгын, грамматикалык түзүлүшүн, орфографиялык жана орфоэпиялык нормалары менен кыргыз тилинин байлыгын оозеки жана жазуу кебинде активдүү пайдаланууга үйрөтүү мугалимдин негизги милдети болуп саналат. Сабаттуу сүйлөө оозеки кепте канчалык орчундуу ролду ойносо, жазууда туура жазуу, тыныш белгилеринин туура коюлушу ошончолук мааниге ээ. Бул максатты ишке ашырууну башталгыч мектептерден баштап жүргүзүү талапка ылайык. Жат жазуу (диктант) окуучулардын сабаттуу жазуусу менен бирге эле, эске тутуу жөндөмдүүлүгүн да калыптандыраары баарыбызга белгилүү. Орфографиялык эрежелердин 1995-2008-жылдар аралыгында бир нече ирет өзгөрүүлөргө дуушар болду. Ошол себептүү биз 2008-жылы киргизилген акыркы өзгөрүүнү бул жыйнакка тиркеме катары берүүнү туура көрдүк. Ал эми жат жазуу жумуштарын жүргүзүү ыкмалары буга чейин жарык көргөн методикалык колдонмолордун негизинде берилди. (С.Рысбаев, Б.Абдухамидова, М. Касымгелдиева «Башталгыч класстарда кыргыз тилинен жат жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн технологияларын өркүндөтүү» Бишкек «Гүлчынар» 2007, К.Абдиев, Ч.Мусаева. «Жат жазуу жана баяндама жыйнагы» Бишкек, 2008 Ж. Ысмаилова, К.Ибраимова «Таза жазуу» 4-кл. Бишкек, 2001).

Жат жазуу түшүнүгүн текшерүү мүнөздөгү гана чейректтик жазуу жумуштарын түшүнүүгө болбойт. Жат жазуу, жазуу ишкердүүлүгүнүн бир тиби экендигин эсибизден чыгарбастан сөздүк, үйрөтүүчү же көрүү, эскертмелүү, чыгармачыл, тандалмалуу, эркин, өздүк, чейректтик, жылдык жыйынтыктоо мүнөзүндөгү жат жазуу жумуштарынын ар бири өз-өзүнчө дидактикалык максаттарына ылайык жүргүзүлөт. Машыктыруучу же көнүктүрүүчү жат жазуулардын катарына – сөздүк, эскертмелүү, тандалмалуу, эркин, өздүк жана чыгармачыл мүнөздөгү жат жазуулары кирсе, жыйынтыктоочу жат жазуулардын катарына чейректтик, жылдык жыйынтыктоочу жат жазуу жумуштары кирет.

Жат жазуунун түрлөрү

1. Машыктыруучу же көнүктүрүүчү жат жазуулары.

а) Үйрөтүүчү же көрүү жат жазуу жумушун жүргүзүүдө текстти мугалим тактага жазып берет, же таратылган даяр текстти балдар окуп – таанышып чыгышат. Кайсы сөз кайсы грамматикалык форма кандай жазыларын (айрыкча, жазылышы татаал сөздөр), кайсы учурда кандай тыныш белгиси коюларын, коюлуу себебин түшүндүрөт. Андан соң тактадагы текст жабылып коюлуп, же таратылып берилген тексттер алынып коюлат. Мындан кийин, мугалим текстти окуучуларга окуп берет. Текст окулуп бүткөндөн кийин, мугалим кайрадан тактадагы же даяр текст менен өзүлөрүнүн жазганын салыштырып, каталарын текшертет. Окуучулар бул учурда өз каталарын өзүлөрү оңдоо менен кандай мүнөздөгү катаны кайсы учурда кетиргенин, кандай сөздөрдү туура эмес жазарын аныктай алышат.

б) Сөздүк жат жазуусу, өзү эле айтып тургандай, эне тилин окуп үйрөнүүнүн алгачкы кездеринде, башкача айтканда 1-класста окуу жылынын 2-жарым жылдыгында жүргүзүлөт да, фонетикалык жана лексикалык минимумдун чегинде активдүү сөздөрдү туура жазууга машыктырууну көздөйт. II - III класстарда созулма үндүүлөрдө түгөйлөш үнсүздөрдү, III –IV класстарда сөз түркүмдөрүн (зат, сын, сан, ат атооч, этиш, тактооч) өткөн мезгилде дал ушул тилдик материалдардан айрым сөздөрдө жат жазуу иретинде жаздыруу зарыл. Сөздөрдүн саны окуучулардын окуган классына, кыргыз тилинен алган билимине, окуу жылынын чейректерине карата аныкталат. Болжол менен алганда II класста 8-10 сөз, III класста 10-12 сөз, IV класста 12-15 сөз болууга тийиш. Бул жат жазууну өткөрүү үчүн атайын сабак өткөрүлбөйт. Сабактын аяк чениндеги этабында 5-8 мүнөттүк убакытты сарптоого туура келет. Өтүлгөн орфографияны окуучулар эстеринде канчалык деңгээлде сактап калгандыгын билүү максаты менен жаздырылат.

в) Эскертмелүү диктант. Бул иштин түрү да мугалим менен окуучунун ортосундагы кызматташтыктын педагогикасын ишке ашырууга кызмат кылат. Окуучуларды орфография жана пунктуациялык жагынан сабаттуу жаздырууга машыктыруучу диктанттын бир түрү. Мугалимдин окуп берүүсүндө текстти жазуудан мурда окуучулар жазылышы кыйын айрым сөздөрдө, сөз

айкаштарын жана сүйлөмдөрдүн орфографиялык, пунктуациялык жактан туура жазылышынын эрежелерин тактап, сурап алышы эсептелинет. Диктанттын бул түрүндө орфографиялык айрым эрежелер, б.а., орфографиянын жаңы редакциясы менен эски редакциясындагы айырмачылыктар эстериине салынышы керек. Мындай диктантты жазууда мугалим сүйлөмдү окуйт жана анда кайсы бир эрежеге баш ийе турган сөздөрдү окуучулар менен бирдикте кандай жазыла тургандыгын белгилөө менен орфографиялык текшерүү жүргүзүлөт. Эскертмелүү диктант программанын белгилүү бир бөлүгүн кайталоо учурунда жүргүзүлөт.

г) Чыгармачылык диктант. Мындай диктантты жүргүзүүнүн мааниси чоң. Бул диктант окуучулардын речин өстүрүүдө айрыкча мааниге ээ. Ал окуучуларды келечекте баяндама (изложение), дилбаян (сочинение) жазууга үйрөтүү үчүн даярдык көрүү чарасы катарында эсептелет. Чыгармачылык диктантта окуучуларга айрым сөздөр жана сөз айкаштары берилип, алар боюнча сүйлөмдөр, же байланыштуу тексттер түзүлөт. Кээ бир учурда байланыштуу сөз формасында жазуу үчүн таяныч сөздөрү көрсөтүлөт. Ал эми окуучулар башы башталган сүйлөмдөрдө, окуяны андан ары улап жазууга тийиш. Айрым учурларда байланыштуу сөз түрүндөгү аңгемени түзүү үчүн ага катышкан түйүндүү белгилүү сөздөр берилип, аларды катыштыруу аркылуу чыгармачылык мүнөздөгү жат жазуу да берилет. Окуучулар аларды катыштыруу менен кичинекей аңгеме, же текст түзүшөт. Чыгармачылык жат жазууну өткөрүү менен окуучулардын сочинение жазууга да алдын ала даярдоого болот.

д) Текшерүү диктанты. Кыргыз мектептеринде көбүрөөк колдонулуп келе жаткан диктанттын бир түрү - текшерүү диктанты. Контролдук диктант белгилүү бир орфографиялык эрежени окуучулардын канчалык өздөштүргөндүктөрүн билүү максаты менен чейректин, жарым жылдыктын, же бир жылдын жыйынтыгын чыгарууда жүргүзүлөт. Диктанттын максаты - окуучулардын билимин баалоо, ошондуктан муну текшерүү диктанты деп да аташат. Контролдук диктантты жүргүзүүдөн мурда, орфографиялык эрежелердин кайталанылышы мүмкүн. Контролдук диктантка байланыштуу текст берилет. Текст окуучулар үчүн анчалык кыйынчылык келтирбей турган, же өтө жөнөкөй эмес, орто

оордукта болууга тийиш. Алынган текстти окуучулар 25-30 минутада жаза ала тургандай болушу керек.

е) Тандалмалуу диктант. Диктанттын мындай түрүн жүргүзүүдө тексттеги сөздөрдүн бардыгы жазылбайт, өтүлгөн материалга карата ал тексттен айрым сөздөр, же сөз тизмеги гана тандалып жазылат. Тандалмалуу диктантты жүргүзүүдө окуучулар тексттин мазмунун эстерине сактап, орфографиялык нормалардын сакталышын билүүлөрү зарыл. Өтүлгөн грамматикалык материалдарга тиешелүү орфограммаларды сүйлөм тизмеги менен бирдикте окуп берет. Андан кийин жат жазуу толук жазылбастан, өтүлгөн орфограммага туура келген сөздөр тандалып, көчүрүлүп жазылат. Муну өткөрүү үчүн атайын бир саат убакыт сарптоонун зарылдыгы болбойт.

Мугалим белгилүү теманы өтүп, аны жазуу эрежелерин бекемдөө максатында сабактын аягында айрым гана орфограммаларды жаздырат. Мунун негизги максаты - өтүлгөн тилдик материалдарды, жазуу эрежелерин окуучулардын өздөштүргөндүгүн же өздөштүрбөгөндүгүн байкоо, билүү. Ошондой эле грамматикалык-орфографиялык бир катар тапшырмаларды аткартуу да сунушталат.

ж) Эркин диктант. Эркин диктантты жүргүзүүнүн болжолдуу схемасы мындайча:

1. Мугалим текстти бүт бойдон окуучуларга окуп берет.
2. Андан кийин ал макаланын мазмунуна карай бөлүктөргө бөлүп, ар бир бөлүктү өзүнчө айрым окуп берет.
3. Окуучулар макаланын биринчи бөлүгүн угуп алышып, эсте калгандарын сөзмө-сөз, эсте калбагандарын эрктүү түрдө текстке сөз кошуп жазышат. Эркин диктантын жаздырууда мугалим окуучуларды өз алдынча баяндама, дилбаян жазууга жана башка бирөөнүн оюн айтып берүүгө көнүктүрөт. Бул ыкма окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулугун көтөрөт, речтик стилин өнүктүрөт.

Жат жазууларга коюлуучу бирдиктүү талаптар жана баалардын нормалары.

Жат жазууну баалоо – атайын иштелип чыккан, көп жылдык практиканын сыноолорунан, түрдүү талдоолорунан өткөн критерийлердин негизинде ишке ашат.

Баалоо – беш балдык системага ылайык «5», «4», «3», «2» жана «1» деген баалар менен бааланат.

Тандалмалуу, грамматикалык тапшырмалары бар жат жазуу жумуштарын баалоо.

«5» деген баа – иш таза жазылып, грамматикалык тапшырмалары туура аткарылса, бирок одоно эмес бир орфографиялык же пунктуациялык ката жиберилсе коюлат;

«4» деген баа - таза жазылып, бирок грамматикалык тапшырмаларды аткарууда 2 орфографиялык – пунктуациялык ката кетирилсе коюлат;

«3» деген баа - иш негизинен, таза жазылып, өзүнүн оңдоолору бар, ошону менен бирге, грамматикалык тапшырмалардан 2 жана орфографиялык – пунктуациялык 5 тен ашпаган ката кетирилсе коюлат;

«2» деген баа - иш булганыч аткарылып, ошого жараша грамматикалык тапшырмалардан жана орфографиялык - пунктуациялык жактан 8ден ашык ката кетирилсе коюлат;

«1» деген баа – иш аткарылбай, жалпы 12ден ашык ката кетирилсе коюлат.

Эскертүү; айрым учурда, иш таза аткарылып, одоно эмес бир нече каталар кетирилсе, аларды топтоштуруп, 3 катаны 1 ката катары эсептөөгө башталгыч класстарда жол берилет.

Окуучулардын сабаттуулугун, байланыштуу кебин жана кеп маданиятын бирдикте **текшерүүчү, чыгармачыл, эркин, тандалмалуу жана өздүк** жат жазуу жумуштарын баалоо «5» деген баа - эгерде окуучу уккан тексттин мазмунун туура, жеткиликтүү түшүнүп, же таяныч сөз жана сөз айкаштарын пайдаланып, өз алдынча кайра түзүүдө сөз каражаттарын орундуу колдонуп, кебин байланыштуу бере алса, стилдик бир ката жана одоно эмес орфографиялык же пунктуациялык каталары бар ишке коюлат; «4» деген баа – сөз каражаттарын орундуу колдонбой, стилдик эки ката кетирип, 2-3 орфографиялык же 3-4 пунктуациялык каталары бар ишке коюлат; «3» деген баа - ишке өз алдынча чыгармачыл мамилеси болбогон, сөздү орундуу колдонбой стилдик 3-4 ката кетирген 6-7 орфографиялык, же 6-9 пунктуациялык ката кетирсе коюлат; «2» деген баа - өз алдынча эч кандай иш аткарылбаса, стилдик жактан сабатсыз болсо, текст курууда ички логика сакталбаса, 8ден ашык орфографиялык же

10дон ашык пунктуациялык ката болсо коюлат; «1» деген баа – жогорудагы критерийлерден ашык каталары болгон ишке коюлат.

Чейректик, жылдык жыйынтыктоочу жат жазууга баа коюу өлчөмү.

«5» деген баа - иш таза жазылып, өзүнүн бир оңдоосу болсо одоно эмес 1 орфографиялык, же 1 пунктуациялык катасы болсо коюлат;

«4» деген баа – иш таза жазылып, бирок, 2ден ашпаган орфографиялык, же 3 төн ашпаган пунктуациялык (2 орфографиялык + 1 пунктуациялык) катасы болсо коюлат;

«3» деген баа - каллиграфиясы анча дурус эмес; 5-6 орфографиялык жана пунктуациялык ката кетирсе коюлат;

«2» жана «1» деген баа – жогорудагылардан алда канча көп каталары болгон ишке коюлат.

Эркин, чыгармачыл жат жазууларда кетирилген каталардын типтери, түрлөрү жана алардын мүнөздөмөсү.

Негизинен каталардын жалпы типтери төмөндөгүчө мүнөздөлөт:

1) Орфографиялык каталар катанын бул тибине төмөндөгүлөрдү кошууга болот:

- Фонетиканын объектисине кирген кыска жана созулма үндүүлөрдү, жумшак жана каткалаң үнсүздөрдү, дублет тыбыштарды, йоттошкон жана тыбышсыз тамгаларды сингормонизм мыйзамын туура сактабай, орус тилинен кирген тамгаларды, аталышы жана жазылышы түрдүү болгон сөздөрдү, баш жана кичине тамгаларды туура эмес жазуу;

- Лексиканын объектисине кирген архаизм, неологизм, диалектизм сөздөрүн, кесиптик сөздөрдү, бириккен жана кыскартылган сөздөрдү, татаал сөздөрдүн түрлөрүн, т.а., кош, кошмок жана бириккен сөздөрдү ж.б. жазууда кетирилген каталар;

- Морфологиянын объектисине кирген уңгу мүчөнү ажыратууда, куранды, уланды, жак, чак, мүчөлөрдү жазууда, сөз түркүмдөрүнүн жасалыш шарттары туура өздөштүрүлбөгөн учурларда, энчилүү жана жалпы аттарды жазууда сөздөрдү ташымалдоодо кетирилген каталар;

- Синтаксистин объектисине кирген сөз айкаштарды туура ажыратуудан, жөнөкөй, татаал, жалаң, жайылма, бир составдуу сүйлөмдөрдү туура эмес куруудан, бир өңчөй мүчө жана жалпылагыч сөздөрдү туура эмес, өз орду, маанисине жараша түзүүдө өзгөчө, чыгармачыл жат жазууларда кетирилген каталар.

2) Пунктуациялык каталар;

- жай, суроолуу, буйрук жана илептүү сүйлөмдөргө коюлуучу тыныш белгилерден;
- татаал сүйлөмдөрдү ажыратуучу тынымды белгилөөчү тыныш белгилерден;
- сүйлөм ичиндеги каратма сөздү, киринди, модаль, сырдык сөздөрдү ажыратып белгилөөдө коюлуучу тыныш белгилерден;
- төл, бөтөн жана тике сөздөрдү жазууда коюлуучу белгилерден;
- бир өңчөй мүчөлөр менен жалпылагыч сөздөрдү жазуудагы белгилерден кетирилген каталар эсептелинет.

3) Стилдик каталар.

Көпчүлүк убакта окуучулардын дилбаяндарын (сочинение), баяндамаларын (изложение) жана чыгармачыл жат жазууларын, өз алдынча түзгөн сүйлөмдөрүн, тексттерин баалоодо орфографиялык жана пунктуациялык каталардан тышкары кетирилген каталарды, жалпы жонунан эле, «стилдик каталар» деп белгилешип жүрөт. Стилдик деп аталган каталардын мүнөздүү белгилери, тактап айтканда, алар кеп продуктусу болгон текст түзүүдө жана сүйлөм түзүүдө:

- айтылган ойдун тематикасына жараша сөздүн орундуу тандалышынан жана колдонулушунан;
- эне тилинде ойду так айтуудан жана эне тилинде таза, так берүүдөн;
- сүйлөмдө ойдун логикалуу, ырааттуу берилишинен;
- сөз каражаттарынын орундуу жана орунсуз кайталанган учурларынан;
- тарыхый жана документалдык фактылардын туура, так берилишинен;
- синоним сөздөрүнүн туура тандалып алынышынан;
- ойдун көрктүү баяндалышынан;
- иш кагаздарын өз стили боюнча түзүүдөн;
- фразеологизм сөздөрүнүн орундуу, туура колдонулушунан;
- терминдерди туура, өз орду менен билип пайдалануудан ж.б. кетирилген каталар болуп саналат.

Мугалим окуучулардын ишин текшерүүдө буларды туура баамдап жана баалоосу кажет. Окуучулардын кетирген каталарын өз убагында, окуучунун көз алдында белгилөө, өз катасын өзү таба билүүгө жана аны жоё билүүгө машыктыруу зарыл. Мунун өзү

каталарды андан кийин да өнөкөт түрүндө кетирүүнүн алдын алууга шарт түзөт.

Жат жазуу ишин жүргүзүүнүн технологиясы

Жат жазуу ишин жүргүзүүдө, биринчиден, мугалим окуучуларга эмки сабакта жат жазуу иши жүргүзүлөрүн күн мурунтан кабардар кылуусу тийиш. Анткени, окуучулар бул ишке, адегенде психологиялык жактан даяр болуусу шарт. Ошону менен бирге окуучулар буга чейин өтүлгөн грамматикалык эрежелерди эске түшүрүп, грамматикалык эрежелерди, сөздөргө уланган формаларды, жазылышы татаал айрым сөздөрдүн жазылыш эрежелерин кайталашат. Мындай алдын-ала аткарылган даярдоо жумуштары иштин натыйжалуулугуна жол ачмакчы.

Экинчиден, окуучуларга жат жазуу иши өтө жоопкерчиликтүү иш катары сезилиши зарыл. Себеби, окуучулар мындай жазуу ишинде өзүлөрүнүн буга чейинки алган теориялык билимин, практикалык машыгууларынын деңгээлин, байланыштуу кебинин, кеп маданиятынын, кеп адебинин абалын аныкташат, кол жазмасынын сулуулугун да сыноого алышат.

Үчүнчүдөн, мугалим жат жазууга сунуш кылынар текстин да күн мурунтан даярдап алуусу керек. Ошондо гана мугалим жат жазуу жумушун талаптагыдай жүзөгө ашыра алмакчы.

Жат жазуу жумушу кантип жүргүзүлөт.

Адегенде, мугалим окуучунун кагаз, калемин даярдап, дарегин жаздырган соң, жат жазуунун аталышын тактага даана жазып коёт. Андан соң, текстти окуучуларга үн чыгарып, токтоо, көрктүү, уккулуктуу үн менен окуп берет. Даярдоо мүнөзүндөгү жат жазуу жумуштарында анын түрүнө жараша иш алып барат. Көпчүлүк мугалимдер окуучуларды шаштырбас үчүн жана түшүнүктүү болсун деп ойлоп, жат жазуу жумушун жүргүзүүнү өтө кунарсыз ишке айлантышат. Айрым учурда татаал сөздөрдү тамгалап, кээде дээрлик сөздөп айтып беришет. Бул методикалык жактан эң эле жаңылыштык болуп саналат. Жат жазууну эч качан тамгалап айтып жаздырууга болбойт. Окуучу жазып жаткан тексттеги ар

бир сүйлөмдө эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгын билсин үчүн, бир сүйлөмдү толук окуп берет. Ошол сүйлөмдө башталган ойдун учугун окуучу кийинки сүйлөмдөн «жоготуп койбос» үчүн, ар бир сөздү жалаң эле муундап- сөздөп, же сөздөп айтып берүү да туура эмес. Мындан кутулуунун негизги жолу – айрым зарыл учурду гана муундап сөздөп жана сөз айкаштап айтып берүү менен бирдикте ишке ашыруу керек.

Ошондо гана окуучу:

- 1) Текстти жазып жатып, анын мазмунун да түшүнө алат;
- 2) Сүйлөмдүн мазмунун түшүнүү менен гана аны интонациялык, стилистикалык жактан туура жаза алат.
- 3) Сөздөрдү орфографиялык эрежелерге ылайык туура жазат.

Кыргыз тилинин жазуу эрежелери. Тыбыштардын жазылышы.

I. Үндүү тыбыштардын жазылышы.

1. Кыргыз тилиндеги сөздөрдө **э** тыбышы сөздүн башталышында келсе, **э** тамгасы менен, сөз ортосунда жана сөз аягында үнсүз тыбыштардан кийин келген учурларда **е** тамгасы менен белгиленет, ал эми созулма түрү бардык учурда **ээ** болуп жазылат. М.: сөз башында - эгин, эки, эр, эски, сөз ортосунда жана сөз аягында үнсүз тыбыштардан кийин - бет, жер, желек, темир, тирек, кетмен, беде, бетеге, кеңешме, кереге, ар түрдүү орундарда – элек, эмгек, эне, эрте, созулма түрүндө: ээр, жээк. жээн, керээз, мээр ж.б.

2. Орус тилинен же орус тили аркылуу чет тилдерден кирген бир катар сөздөрдө жана энчилүү аттарда айтылыш өзгөчөлүгүн айрыкча белгилеп көрсөтүү максатында сөз башында, үндүүлөрдөн кийин жана үнсүздөрдөн кийин да **э** жазылышына жол берилет. М.: сөз башында– экватор, экономика, экскурсия, экзамен, энергия, экспедиция; үндүүлөрдөн кийин – аэродром, аэропорт, поэзия, статуэтка, фаэтон, алоэ, үнсүздөрдөн кийин – мэр, сэр, Чжу Дэ, Улан-Удэ.

3. Үндүү тыбыштар менен аяктаган сөздөргө үндүү тыбыш менен башталган мүчө уланганда, үндүүлөрдүн бири түшүп калат: бала-ым-балам, эне-ым-энем, тара-ын-таран, укта-ып-уктап, унгу сөздөрдө болсун же сөзгө мүчө уланганда болсун -оо,-уу созулма үндүүлөрү йоттошкон тыбыштардан же **й** тыбышынан кийин катарлаш келген учурларда алардын айкалышы **йе**, **юу** түрүндө

жазылат: аюу, коюу, боё+оо=боёо, ая+оо=аяо, тая+оо=таяо, жай+уу=жаюу, кой+уу=коюу ж.б;

II. Үнсүз тыбыштардын жазылышы

Б тамгасынын жазылышы

Б тыбышы эки үндүүнүн ортосунда жылчыкчыл **в** тыбышына окшош айтылса да, жазууда **б** тамгасы менен жазылат: ооба, аба, собол («суроо» маанисиндеги сөз), өбөлгө, обон, үбөлүк, кубаныч, убал, добуш ж.б.

Г тамгасынын жазылышы

1. Сөздөгү же муундагы жоон же ичке үндүүлөрдүн катышына карай эки түрдүү тыбыштык милдет аткарат.

2. Жоон үндүүлөр катышып түзүлгөн сөздөрдө жана муундарда **г** тамгасы түпчүл **г(гы)** тыбышын билдирет: ага, агыш, айгыр, бугу, булгары, гана, жоогазын, жыргал, кургак, шагыл.

3. Ичке үндүүлөр катышып түзүлгөн сөздөрдө жана муундарда **г** орточул **г(ги)** тыбышын билдирет: гүл, дөнгөлөк, илгич, кемеге, тегирмен, үгүт, чегедек, эгин.

4. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө жоон жана ичке үндүүлөр менен келген муундарда да **г** тамгасы орточул **г (ги)** тыбышын билдирет: газ, галстук, гигиена, госпиталь, градус, агитатор, бригада.

5. Бир катар сөздөрдө **г** тыбышы сөздүн эң аягына келгенде каткалаң **к** тыбышы сыяктуу айтылат, бирок, жазууда **г** тыбышы сакталып кала берет: педагог (айтылышы) - педагог (жазылышы) налог (айтылышы) - налог (жазылышы), диалок (айтылышы) - диалог (жазылышы), демагок (айтылышы)- демагог (жазылышы), залок (айтылышы) – залог (жазылышы).

Ж тамгасынын жазылышы

Кыргыз тилиндеги **ж** тыбышы менен орус тилинен кабыл алынган сөздөрдөгү **ж** тыбышынын айтылышы бири-бирине туура келбесе да, бул эки тыбыш бир гана тамга аркылуу берилет: жашыл, желек, жигит, жолборс, жөнөкөй, жумшак, жүн, жыгач, жандарм, жюри, пейзаж, мажбур, муктаж.

К тамгасынын жазылышы

Сөздөгү же муундагы жоон, ичке үндүүлөрдүн катышына карай **к** эки түрдүү тыбыштык милдет аткарат.

1. Жоон үндүүлөр катышып түзүлгөн сөздөрдө жана муундарда **к** тамгасы түпчүл **к (кы)** тыбышын билдирет: кагаз, как, кайчы, кокту, кокустук, кургак, кызык, аксак, мокок, окуу, сактык, тамак, укук.

2. Ичке үндүүлөр катышып түзүлгөн сөздөрдө жана муундарда **к** тамгасы орточул **к (ки)** тыбышын билдирет: кедей, кекилик, кийим, кичинекей, көгүчкөн, күлкү, ичке, айыпкер, эшик.

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө жоон жана ичке үндүүлөр менен келген муундарда да **к** тамгасы орточул **к (ки)** тыбышын билдирет: кадр, казарма, картон, климат, кодекс, курорт, край, лектор, полковник, тактика, факультет, хоккей, экспонат.

Ф, х, ц, щ тамгаларынын жазылышы.

1. Алфавиттен орун алган **ф, х, ц, щ** тамгалары дээрлик орус тили аркылуу кирген сөздөрдө колдонулат: фабрика, фамилия, ферма, фляга, цемент, цех, патефон, плащ, художник, цензура, футбол, химия, экскваторщик, цирк, циркуль, щетка.

2. Кыргыз тилинде **ф** тамгасы айрым тууранды жана кээ бир энчилүү аттарда гана колдонулат: Уф! Күндүн ысыгын карачы. Бөф! Жыты жаман экен. Фатима, Фарида (кишинин аттары).

3. Кыргыз тилинде **х** тыбышы хан, пахта деген сөздөрдө ха-ха. ах, бах, төх сыяктуу сырдык же тууранды сөздөрдө гана колдонулат.

4. Араб, иран тилдеринен кирип, айрым тектеш тилдерде **х** аркылуу айтылып жана жазылып жүргөн рахмат, хурма, хурсант, хуштар сыяктуу сөздөрдүн кыргызча аркылуу айтылышына жана жазылышына да жол берилет: ыракмат, курма, курсант, куштар.

Йоттошкон е, е, ю, я тамгаларынын жазылышы.

Йоттошкон е тамгасы төмөнкү учурда жазылат:

1. Үндүү **и** тыбышынан кийин йоттошкон **йэ** тыбышын билдирүү үчүн колдонулат: тиешелүү, тиер-тийбес, чие, чиеленген.

2. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө сөз башында жана үндүүлөрдөн кийин **йэ** тыбышын билдирет: Европа, Египет, евангелия, траектория, реестр, диета, иеороглиф, клиентура, проект, уезд.

3. Аягы **й** тыбышы менен бүткөн сөздөргө үндүү менен башталган же үндүү тыбыштан турган көбүнчө чакчыл **-а(-е)** мүчөсү

уланганда жазууда **йе** же **йэ** түрүндө берилбестен, **е** тамгасы аркылуу гана берилет: кий-киет, чий-чиет. Булардын кийет, чийет болуп жазылышына жол берилбейт.

Кыргыз тилиде ё тамгасы төмөнкү учурда колдонулат:

1. **Ё** тамгасы уьгу сөздөрдө үндүүлөрдөн, көбүнчө **о** тамгасынан кийин гана жазылып, татаал **йо (й+о)** тыбышынын ордуна жүрөт : боё, боёк, коён, оён. Бул сыяктуу сөздөр бойо, бойок, койон, ойон түрүндө **йо** менен жазылбайт.

2. Кой, сой, чой, той сыяктуу аягы - ой менен бүткөн унгу сөздөргө **о** тыбышы менен келген мүчөнүн айкалышы **йо** аркылуу койот, сойот, чойот, тойот болуп жазылбастан, **ё** тамгасы менен берилет сой-соёт, чой-чоёт, той-тоёт.

3. Орус тилинен кирген сөздөрдө ё тамгасы төмөнкүчө колдонулат:

- сөз башында үндүүлөрдөн кийин **ё** тамгасы **йо (й-о)** ордуна жүрөт: ёлка, заём.
- бир катар сөздөрдө **ё** тамгасы үнсүздөрдөн кийин **о** тыбышынын ичке айтылышын билдирүү үчүн колдонулат: самолёт, суфлёр, актёр
- **ё** тамгасы **ф** тамгасынан кийин кээ бир энчилүү аттарда жана чет тилден кирген айрым сөздөрдө гана жазылат: Фёдор, шофёр.
- орус тили аркылуу кирген бир катар сөздөрдө **ж, ч, ш** тыбыштарынан кийин **е** тамгасынын жазылышы учурайт: дирижер, стажер, зачет, счет, счетчик, шелочь, шетка.
- төмөнкүдөй кабыл алынган сөздөр **ё** тамгасы менен эмес **йо** тамгалары менен жазылат: йод, район, майор, Нью-Йорк.

Кыргыз тилинде ю тамгасы төмөнкү учурда колдонулат:

1. Унгу сөздөрдө **ю й+у** тамгаларынын ордуна жүрөт: куюн, оюн, уюм, чоюн.

2. Аягы **й** менен бүткөн сөздөргө таандык мүчөлөр же - ын, -ыл, -ыш сыяктуу үндүү менен башталган мүчөлөр уланганда тыбыштык **йу** айкалыш **ю** тамгасы менен берилет: кой-ым=коюм, кой-ың=коюң, той-ың=тоюң, сой-ыш=союш ж.б.

3. Аягы **й** тыбышы менен бүткөн сөздөрдөн кийин созулма –уу мүчөсү келген учурларда, алардын айкалышы –**йу** түрүндө жазылбастан **юу** түрүндө жазылат; кой-уу=коюу, сой-уу=союу ж.б.

4. Жазууда ю тамгасы орус тили аркылуу кирген сөздөрдө орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: бюст, жюри, парашют, бюро.

Кыргыз тилинде я тамгасы төмөнкү учурда колдонулат:

1. Унгу сөздөрдө й жана а тыбыштарынын айкалышын билдирет: аяк (айак), аянт (айант) , баянда (байанда), даяр (дайар), уят (уйат).

2. Аягы й менен бүткөн, кийин а тыбышы менен башталган мүчө уланган кезде я тамгасы колдонулат: жай-а-т=жаят, кый-а-быз=кыябыз (кыйабыз эмес) жый-ар= жыяр (жыйар эмес).

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө я тамгасы орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: авиация, акация, галерея, снаряд, идея, маяк.

II. Баш тамгалардын жазылышы

1. Сүйлөм баш тамга менен башталып жазылат. Эмгек-бакыт.

2. Сүйлөмдүн же энчилүү аттын башына келген созулма үндүүнүн биринчи тамгасы – баш тамга, экинчиси кичине тамга менен жазылат: Аалам, Уулум, Аалы ж.б.

3. Энчилүү аттар баш тамга менен жазылат.

III. Жөнөкөй сөздөрдүн жазылышы

Унгу сөздөрдүн жазылышы

1. Айрым тыбыштары орун алмашып, эки түрдүү айтылган унгу сөздөрдүн эки түрүнө тең жазууда жол берилет: айыр//айры, күмөн//күнөм, убакыт//убакты, кайры//кайыр, бакыт//бакты ж.б.

2. Айрым сөздөрдүн эки же бир нече тыбышынын түшүрүлүп же түшүрүлбөй сакталып айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: алга// алдыга, кең//кеңири, нак//накта, чуму//чумку, бүкүл//бүкүлү, силк//силки, теңир//теңири ж.б.

3. Сөз башында н тыбышы түшүрүлбөй жазылат: найза, намыс, нарк, нокто, начар, нөшөр, ноюбас, ным, нике ж.б. Ал эми нечен - эчен, небак - эбак болуп айтылган сөздөрдүн эки түрүнө тең, жазууда жол берилет.

Эскертүү: Бул өңдүү сөздөрдүн толук тизмеги орфографиялык сөздүктө толук берилет.

2. Сөз мүчөлөрүнүн жазылышы

1. Аягы **р** тыбышы менен бүткөн сөзгө **-лык**, **-луу**, **-ла** мүчөлөрү жалганганда, мүчөнүн башындагы **л** тыбышы **д** тыбышына өтүп да, өтпөй да айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: карлуу//кардуу, түрлө//түрдө, шаарлык//шаардык ж.б.

2. Чакчыл **-а(й)** мүчөсү уланган сөздөн кийин **1-жактын жак** мүчөсү келсе, жак мүчөнүн кыскарып, **-м** жана толук **-мын** болуп айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: келем-келемин, окуйм-окуймун, барам-барамын ж.б.

3. Өткөн чактын **-ган** мүчөсүнөн кийин **1-жактын жак** мүчөсү келсе, булардын **-ганмын**, **-гамын**, **-гам** болуп өзгөрүп же кыскартылып айтылган түрлөрүнүн бардыгына тең жазууда жол берилет: келгенмин – келгемин - келгем, барганмын - баргамын-баргам, окуганмын – окугамын - окугам ж.б.

4. Таандык мүчө улангандан кийин илик, табыш, чыгыш жөндөмө мүчөлөрү келсе, жөндөмө мүчөлөрүнүн кыскарган түрүнө да, толук түрүнө да жазууда жол берилет: энемдин-энемин, энемди-энеми, энемден-энемен, энеңдин-энеңин ж.б.

5. **I, II** жактын жекелик мүчөлөрүнөн кийин жалпы таандык **-ныкы** мүчөсү уланганда, мүчөнүн толук жана кыскарган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: баламкы-баламдыкы, иницки-иниңдики, агамкы - агамдыкы.

6. Чыгыш жөндөмөдө турган мезгил тактоочтордун кыскарган түрүнө да, толук түрүнө да жол берилет: илгертен// илгертеден, эмитен // эмитеден, азыртан//азыртадан.

7. **-оо**, **-уу**, **-өө**, **-үү** мүчөсүнөн кийин **-чы** мүчөсү уланып жасалган атооч сөздөр уңгудагы үндүүгө карата өзгөрүп, жазуучу, тергөөчү, ширетүүчү түрүндө жазылат.

8. Өткөн чактын **-чу** мүчөсү уланган этиш сөздөр жазчу, тергөчү, ширетчү түрүндө гана жазылат.

Эскертүү: Этиш сөздөрдү **-ычу**, **-учу** формасында жазылышына жол берилбейт: барычумун эмес, барчумун, келүчүмүн эмес келчүмүн ж.б.

9. Башка тилдерден өздөштүрүлүп, аягы жумшак үнсүздөр **б**, **в**, **г**, **д**, **ж** тыбыштары менен бүткөн сөздөргө уланган мүчөнүн башкы үнсүзү каткалаңдашып айтылганы менен, жазууда ага жол берилбейт: педагогко эмес педагогго, Алиевтин эмес Алиевдин ж.б.

10. Аягы **к**, **п** тыбыштары менен бүткөн сөздөргө үндүүдөн башталган мүчө жалганса алар **г**, **б** тыбыштарына өтүп айтылышы

боюнча жазылат: көк+ыш=көгүш, бак+ар=багар, чап+уу=чабуу, китеп+ы=китеби ж.б.

Эскертүү: Тууранды сөздөрдө бул тыбыштар жумшарбайт: такылда, чакылда, бапылда, тапылда ж.б.

11. Аягы уяң үнсүз менен бүткөн сөздөргө таандык мүчө уланганда, уңгунун тыбыштык түзүлүшүнүн өзгөрүп да өзгөрбөй да жазылышына жол берилет: карыным-кардым, мурунун-мурдун ж.б.

12. Үндүү тыбыш менен аяктаган этиш сөзгө атоочтуктун **-ар, -ер** мүчөсү жалганса, бул мүчө уланган муундагы үндүүнүн созулуп айтылыш формасына жазууда жол берилет: иште+ар=иштээр, башта+ар=баштаар, ойло+ар=ойлоор ж.б.

Эскертүү: -ы, -и, үндүүлөрү менен аяктаган сөздөргө **-ар, -ыр** мүчөлөрү жалганса, соңку муундагы үндүү созулуңку айтылат, бирок жазууда буга жол берилбейт: ири+ир=ирир, чири+ир=чирир, байы+ыр=байыр.

13. Үнсүз менен аяктаган этишке **-ар** мүчөсү жалганса, соңку муундагы үндүү созулуңку айтылат, бирок буга жазууда жол берилбейт: бар+ар=барар, кел+ар=келер.

14. Аягы м, п тыбыштары менен бүткөн этиш сөздөргө чакчыл **-ып** мүчөсү жалганганда, уңгу да, мүчө да тыбыштык жактан өзгөрүп, созулуп айтылгандыктан, андай сөздөр угулушу боюнча жазылат: эм+ып=ээмп, сеп+ып=сээп, чап+ып+чаап.

15. Аягы н тыбышы менен бүткөн сөздөргө **к, г, м, б** тыбыштарынын бири менен башталган мүчө жалганса, н тыбышынын **ң** же **м** тыбышына өтүп айтылышы мүнкүн бирок жазууда жол берилбейт: түңкү эмес түнкү, түмбү эмес түнбү ж.б.

16. Аягы **з** тыбышы менен бүткөн сөзгө **с, ч** тыбыштары менен башталган мүчө жалганса, сөздүн уланганындай жазылышына жол берилбейт: сөссүз эмес сөзсүз, касса эмес казса, тоссо эмес тозсо ж.б.

17. Аягы **ч** тыбышы менен бүткөн сөзгө **ч, т, с** тыбыштары менен башталган мүчө жалганса ч тыбышынын **ш** тыбышына өтүп айтылышына жазууда жол берилбейт: ушсуз эмес, учсуз, кашты эмес, качты, уушта эмес уучта ж.б.

18. Күчөтмө маанидеги **-кап, -көп, -кып, -кип, -күп, -жеп, -чоп, -оп, -ып, -жап, -беп** ж.б.у.с. формалар негизги сөз менен бирге жазылат: капкара, капкачан, кипкичине, бепбекер, көпкөк, жепжеңил, чопчоң, опоңой, апапак, жыпжылуу, мупмуздак, ыпысык, жапжалгыз. Ошондой эле тепедентең, тепетең, тападантак, тапатак, чападанчак, чапачак деген сөздөр да бирге жазылат.

19. Башка тилдерден өздөштүрүлгөн **на-, бей-, анти-, контр-, ди,** сыяктуу префикстер өзү айкашкан сөздөр менен бирге жазылат: бейадеп, бейкүнөө, бейбаш, бейжай, бейтааныш, натура, нааразы, бейкам, бейкапар, антидүйнө, контрреволюция, диалог ж.б.

IV. Татаал сөздөрдүн жазылышы

1. Бириккен сөздөрдүн жазылышы

1. Тыбыштык түрү өзгөрүп, түгөйлөрү өз ара бириккен сөздөр бирге жазылат: бүгүн, быйыл, каер, жыңайлак, жылаңач, жылаңбаш, унчук, кайната, байке, агайын, былтыр, бүрсүгүнү, антип, минтип, ушинтип, ошентип, ж.б.

2. Кошмок сөздөрдүн бирге жазылышы

1. Лексикалык мааниси күңүрттөнүп, өз алдынча колдонулуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калган сөздөр менен толук маанилүү сөздөрдүн айкашынан жасалып, бир маани берип турган кошмок сөздөр бирге жазылат: карамүртөз, кечкурун, көбүнесе, арабөк, акиташ, балжууран, денебою, карагат, алмончок ж.б.

2. Жанаша айтылган эки сөздүн бири уяң үнсүз менен аяктап, кийинкиси каткалаң үнсүз менен башталып, бириккен сөз катары колдонулса, каткалаң үнсүз жумшарып айтылат, бирок жазууда ага жол берилбейт жана айрым-айрым жазылат: тилгат эмес, тил кат, коңгарга эмес, кон карга, колгап эмес, кол кап, ишенимгат эмес, ишеним кат.

3. Эки түгөйү тең өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбой, биригип кеткен сөздөрдөн жасалган кошмок сөздөр бирге жазылат: асыресе, тиригарак, жексур, колкабыш, ачарбак, ачкүсөн.

3. Кошмок сөздөрдүн бөлөк жазылышы.

1. Лексикалык маанисин жоготпой өз алдынча колдонулуп жүргөн сөздөрдөн куралган ар бир бөлүгү бириктирилбей, айрым-айрым жазылат: көз айнек, алп кара куш, ак сарбашыл, таш бака, козу карын, ат кулак, ай балта, ат тиш, аш казан, айры куйрук, кош ооз, ач көз, көк жал, арык чырай, ала күү, тогуз кат, үч эм, араң жан, кол жазма, басма сөз, көз караш, кол башчы, жол башчы, көз карандысыз, ак көңүл, кара кер, эл аралык, чыгыш таануу, ден соолук.

2. Татаал сандардын ар бир бөлүгү айрым-айрым жазылат: он бир, жүз элүү бир, беш бала, үч киши, он эки ай ж.б.

3. Татаал этиштин ар бир түгөйү айрым жазылат: чуркап кел, жүгүрүп чык, отура тур, уктап ал, күтө тур, сүйлөп жатты, сурап чыга кал, жыгылып кете жаздап барып токтоду ж.б.

Эскертүү: 1. «жат» деген жардамчы этиш кыскарып «ат» болуп айтылса, ал негизги этишке уланып, угулушунча жазылат: баратат, келатат, ж.б.

2. Төмөнкү татаал этиштердин толук түрүнө да, кыскартылган түрүнө да жазууда жол берилет: алып бар//алпар, алып кел//апкел, алып бер //алпер ж.б.

4. Зат атооч менен этиштен куралган кошмок сөздөр да айрым жазылат: жардам кыл, жардам эт, кол шилте, кол сал, баш ийдир, салам бер, азап чек, өч ал, кол кой, таасир эт, өмүр сүр ж.б.

5. Кошмок сөз түрүндөгү татаал сын атооч менен тактоочтордун ар бир бөлүгү айрым – айрым жазылат: көк ала, кара күрөң, мала кызыл, кара көк, кызыл чийкил, ак саргыл, сары ала, кара ала, кер кашка, кара тору (татаал сын атоочтор) бир кезде, ар качан, ар күнү, таң эртең менен, эртең менен эрте, таңга маал, кечке жуук, кеч бешимде, түн ичинде, бир паста (татаал тактоочтор)

6. Туруктуу сөз айкашынын (фразеологизм) ар бир сөзү бөлөк жазылат: эшек такалаган, тили буудай курган, кара кылды как жарган, колтугуна суу бүркүү ж.б.

7. Тууранды, сырдык, модаль сөздөр, байламта, жандооч, бөлүкчөлөр толук маанилүү сөздөр менен тизмектелип айтылганда, алардын ар бири бөлөк-бөлөк жазылат: өтө кооз, ого бетер, ошондой, бар эле, сен го, эң сонун, чиркин, алуу керек, ат менен келди, адам сымал, киши шекилдүү, ага сөрөй, чогулуштан кийин, ар нерсе, ар ким, кимдир бирөө, эч качан, эч жерде, эч нерсе, ар качан ж.б.

Эскертүү: эчтеке, эчтеме, бирдеңке, бирдеме сыяктуу сөздөр бирге жазылат.

4. Кыскартылган сөздөр жана алардын жазылышы.

1. Башкы тамгаларынан кыскартылган татаал сөздөр баш тамга менен жазылат: КУУ (Кыргыз улуттук университети), УАК (Улуттук атестациялоо комиссиясы).

2. Баш тамгаларынан кыскартылган татаал сөздөргө мүчө уланганда, кыскартылган сөздүн айтылышына ылайык мүчө кичине тамга менен жазылат: БУУга, КУУнун, УАКтын, МАИнин, КТРдин ж.б.

3. Биринчи муундарынан кыскартылган жалпы татаал сөздөр кичине тамга менен башталып бирге жазылат: инфак, физприбор, филфак, турфирма ж.б.

5. Кош сөздөрдүн жазылышы

1. Кош сөздөрдүн бардык түрү ортосуна дефис белгиси коюлуп жазылат: сак- саламат, аман-эсен, күч-кубат, эки-үч, улам-улам, бала-бакыра, ыпыр-сыпыр, тарс-турс ж.б.

6. Эчилүү аттардын жазылышы

1. Адамдын бир сөздөн турган ысмы, аты-жөнү, теги, жашыруун аты, кошумча аты баш тамга менен башталып жазылат: Улан, Нурлан, Кубан, Нур, Салкын, Жаркын, Чынар, Анар, Жалын, Толкун, Салкын, Тынай, А. Токомбаев (Бала), А. Убукеев (Кубат) ж.б.

2. Эки же андан көп сөздөн турган адам аттары баш тамга менен башталып, айтылышынча бирге жазылат: Султанмурат, Эсенгелди, Сатыбалды, Кожакмат, Жеңижок, Элмира, Эркайым, Бегайым, ж.б.

Эскертүү: Адамга гана тиешелүү өзгөчөлүктү билдирген ылакап аттар Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Тоголок Молдо, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Бала Курман, Акыл Карачач ж.б. сыяктуу ысымдардын ар бири баш тамга менен башталып айрым-айрым жазылат.

3. Адамдын ысымына, аты-жөнүнө уулу, кызы, келини деген сөздөр (башка тилдердеги оглу, заде ж.б. сыяктуу) кошулуп айтылса, булар кичине тамга менен, айрым жазылат: Касым Тыныстан уулу, Буудайбек Сабыр уулу, Назира Аалы кызы.

Эскертүү: Атасынын же чоң атасынын ж.б. атынан кийин тегин деген сөз колдонулса, ал сөз бирге жазылат (Тынчтыкбек Чоротегин, Кожогелди Култегин).

4. Азамат Алтай, Аман Саспай, Ашым Жакыпбек сыяктуу адегенде өз ысмын, андан соң атасынын атын жазууга жол берилет.

5. Кыргыз тилиндеги адам аттарынын аягына ь белгиси жазылбайт : Асель, Назгүль, Эмиль эмес Асел, Назгүл, Эмил.

6. Адам аттарына –лык, -чы, -чыл, -изм мүчөлөрү уланганда алар жалпы ат катары колдонулат да, кичине тамга менен жазылат: марксизм, манасчы, лениндик, гегелчил.

7. Мифологиялык түшүнүктөргө байланыштуу татаал энчилүү аттардын биринчиси баш тамга, экинчиси кичине тамга менен айрым жазылат: Адам ата, Умай эне, Баба дыйкан, Ойсул ата, Чолпон ата, Камбар ата, Көкө теңир ж.б.

8. Орус же башка тилдерге тиешелүү ысымдар, орус тилинин орфографиясынын нормасына ылайык жазылат: Фердинанд де Соссюр, Хо Ши Мин, Ким Ир Сен, Салтыков-Щедрин, Жан Жак Руссо, Иоганн Себастьян Бах.

9. Урук, уруу, эл аттары (этнонимдер) кичине тамга менен башталып, (солто, саяк, кыдык, орус, хакас.) татаал түзүлүштөгүлөрү айтылышында бирге жазылат: бугу, тынай, саяк, кушчу, боркемик, сарбагыш, чакчабай ж.б.

Эскертүү: бир сөз ичинде созулма үндүүлөрдү жазууга жол берилбегендиктен «Куу уул» этноними айрым жазылат.

10. Астрономиялык энчилүү аттардын жөнөкөй жана татаал түрлөрү баш тамга менен жазылат: Күн, Ай, Чолпон, Жетиген, Жети Каракчы, Алтын Казык, Чоң Жетиген ж.б.

Эскертүү: эгерде жер, ай, күн деген сөздөр астрономиялык энчилүү ат эмес, жалпы ат боюнча колдонулса, анда кичине тамга менен жазылат. мисалы: Бир ай болду. Бүгүн күн ысыды.

11. Айбанат, куштардын энчилүү аттары (зоонимдер) баш тамга менен башталып түгөйлөрү бириктирилип жазылат: Акборчук, Аккула, Акшумкар, Бөрүбасар, Чалкуйрук, Телтору, Гүлсарат, Сарала, Суречки ж.б.

12. Географиялык жөнөкөй энчилүү аттар баш тамга менен жазылат: Азия, Африка, Антарктида, Европа, Алай, Чүй, Тоң, Нарын, Гүлчө, Сокулук ж.б.

13. Кошмок сөз тибиндеги төмөнкүдөй татаал географиялык аттар (эгер лексикалык маанисин жоготпой, тилде өз алдынча колдонуп жүргөн сөздөр болсо) арасына дефис белгиси коюлуп айрым-айрым жазылат: Ак-Сай, Чоң-Сары-Ой, Кырк-Казык, Жети-Өгүз, Базар-Коргон, Кичи-Кум-Бел, Шамалды-Сай, Ысык-Көл, Кара-Балта, Кум-Төр, Төө-Ашуу, Жалал-Абад ж.б.

14. Эгерде географиялык татаал энчилүү аттардын бардык же айрым түгөйлөрү лексикалык мааниге ээ болгон сөздөрдөн турса, бириктирилип жазылат: Кенкол, Каракол, Чаткал, Аларча, Балгарт, Алабука, Акталаа, Акшыйрак, Торайгыр, Мырзаке,

Эркинтоо, Чалдыбар, Көкөмерен, Каракужур ж.б.

15. Географиялык энчилүү аттарга ошол жердик экендигин туюнтуучу –лык мүчөсү уланып айтылса, ал сөз кичине тамга менен жазылат: Алай//алайлык, Кашкар//кашкарлык, Ысык-Көл//ысыккөлдүк.

16. Айтылышы жана жазылышы ар түрдүү болуп жүргөн географиялык аттар кыргыз тилиндеги айтылышына ылайык жазылат: Алматы, Анжыян, Кокон, Дүйшөмбү, Самаркан, Ташкен, Маргалаң, Жамбыл, Жергетал, Кызылжар, Түркия ж.б.

Эскертүү: 1. Арал, жарым арал, кырка тоо, жер, деңиз, океан, кысык, дарыя, канал, булуң, көчө, аянт, айыл ж.б. у.с. сөздөр географиялык энчилүү аттарга айкаша келсе, кичине тамга менен бөлөк жазылат: Арал деңизи, Балкаш көлү, Суусамыр өрөөнү, Жазы дарыясы, Алай тоо кыркасы, Чоң-Сары-Ой айылы ж.б.

17. Орус тилинен которулуп алынган географиялык аттардын ар бир сөзү баш тамга менен жазылып, бирок араларына дефис белгиси коюлбайт (мындай географиялык аттардын дефис коюлбай жазылышы орус орфографиясындагы эрежелерге негизделет, анткени бул сыяктуу аттар орус тилинде да дефис коюлбай жазылат); Түндүк Батыш, Түндүк Чыгыш, Ыраакы Чыгыш, Батыш Европа, Түштүк Чыгыш өлкөлөрү ж.б.

Эскертүү: түндүк, түштүк, батыш, чыгыш деген сөздөр географиялык энчилүү аттардын бүтүмүндө жалпы ат катары колдонулса, кичине тамга менен жазылат: Кыргызстандын түндүгү, Оштун түндүк тарабы, Ысык-Көлдүн чыгышы ж.б.

18. Географиялык энчилүү аттар белгилүү жол каттамынын чегин билдирип турган учурда арасына сызыкча коюлуп, баш тамга менен айрым-айрым жазылат: Ош- Эркечтам- Ташкен темир жол каттамы, Бишкек-Москва-Уфа-Бишкек каттамындагы самолет.

19. Мамлекет, мамлекеттик жогорку органдардын эл аралык уюмдардын аталыштарынын бардык сөздөрү баш тамга менен башталып, айрым - айрым жазылат: Кыргыз Республикасы, Россия Федерациясы, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту, Иран Ислам Республикасы, Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештиги, Шанхай Кызматташтык Уюму ж.б.

20. Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мекеме, ишкана, коом, фонд, уюмдардын аталыштарынын биринчи сөзү баш тамга менен башталып, калгандары кичине тамга менен айрым - айрым жазылат: Билим берүү жана илим министирлиги, Майып балдарды колдоо фонду, Туризм жана спорт боюнча агенттиги, Мамлекеттик тил

боюнча улуттук комиссия ж.б.

21. Мекемелердин курамындагы ички бөлүмдөрдүн наамы кичине тамга менен жазылат: Кыргыз улуттук университетинин филология жана кыргыз таануу факультети, Тил жана адабият институтунун азыркы кыргыз тили сектору ж.б

22. Ордендердин, медалдардын аттары тырмакчага алынбай, баш тамга менен, орден, медаль деген сөз кичине тамга менен жазылат: Манас ордени, Баатыр эне ордени, Эне даңкы ж.б.

23. Тарыхый окуя, майрамдык даталардын биринчи сөзү баш тамга менен башталып, калгандары кичине тамга менен айрым-айрым жазылат: Жаңы жыл майрамы, Брест тынчтыгы, Тегеран келишими, Басма сөз күнү ж.б.

Эскертүү: Майрамдын аты сан менен башталса сандан кийинки сөз баш тамга менен жазылат: 1-Май, 8-Март, 9-Май ж.б.

24. Министр, президент, төрага, директор, доктор, академик, баатыр, эмгек сиңирген ишмер, маршал, генерал, катчы ж.б. кызмат орду, атайын наамды, илимий даражаны, билдирүүчү сөздөр, энчилүү аттар менен кошо айтылганда да кичине тамга менен жазылат: Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын академиги, Кыргыз улуттук университетинин ректору ж.б.

Эскертүү: Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Баатыры өңдүү аталыштардын бардык сөзү баш тамга менен башталып жазылат.

25. Завод-фабрика, театр, ашкана, кафе, мейманкана, спорттук уюм, басма, мекеме, аянттардын энчилүү аттары, тырмакчага алынып, баш тамга менен жазылат «Бишкек» мейманканасы, «Жыргал» мончосу, «Илим» басмасы, «Чолпон» бут кийим тигүү фабрикасы ж.б.

26. Адабият, сүрөт, музыка ж.б. өнөр чыгармаларынын, гезит-журнал, китептердин аттары тырмакчага алынып, биринчи сөзү баш тамга менен жазылат: «Тоо арасында» романы, «Каныбек» романы, «Сынган Бугу» күүсү, «Агым» гезитти ж.б.

27. Эгерде көркөм чыгармалар анын каармандарынын аттарынан аталып, кош сөз катары айтылса, алар тырмакчага алынып ортолоруна сызыкча коюлуп, баш тамга менен жазылат: «Жаныш-Байыш», «Саринжи-Бөкөй» эпостору, «Козу көрпөш-Баян сулуу» чыгармасы.

7. Өздөштүрүлгөн сөздөрдүн жазылышы.

1. Орус тилинен, же ал аркылуу башка тилдерден кирген

сөздөр, негизинен, орус орфографиясындай жазылат: жюри, бокс, аффикс, арбитраж, герб, банк ж.б.

2. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден өздөштүрүлүп, кыргыз тилинин тыбыштык өзгөчөлүгүнө баш ийдирилген сөздөр айтылышы боюнча жазылышына жол берилет: белет, ашмүшкү, ирет, көзүр, догдур, көпөс, керебет, жашик, номур, меш, шапке, жаркөп, деректир, машина, меш ж.б.

3. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден кирген айрым сөздөр кыргыз тилиндеги айтылышына ылайык фонетикалык түрү өзгөрүп (акыркы тыбышы түшүрүлүп же ага башка тыбыштын ордуна башка тыбыш колдонулуп) жазылышына жол берилет: сутки эмес, сутка, ранг эмес, ранга, танк эмес, танка, ж.б.

4. Аягы -пп, -тт, -сс, -мм кош үнсүздөрү менен аяктаган сөздөргө ушул өңдүү тыбыш менен башталган мүчөлөр айкашса, үч окшош үнсүз катар келбейт, ошондуктан алардын бири түшүрүлүп жазылат: киловатт + да = киловатта, класс + сыз = классыз ж.б.

8. Ташымал.

1. Сөздөр бир саптан экинчи сапка муунга бөлүнүү тартиби боюнча ташылат: ки-теп, бо-ек, то-ют, ай-тылган-дар. Созулма үндүү бир гана муун түзгөндүктөн, созулманы бир - биринен ажыратып ташымалдоого болбойт: то-олордо эмес тоо-лордо, за-аркануучу эмес заар-кануу-чу.

2. Бир муундан турган сөздөрдү бөлүктөргө ажыратып ташууга болбойт: жол, ар, эр, тан, суук, тоо, ээр, тарс, акт.

3. Эки муундан турган ага, ата, атак, аалам, аары, араа, эне, эшик, ээле, элек, өмүр, өтүк, ысык, оона, уула, ишен, имер сыяктуу сөздөрү да ташымалданбайт. Анткени бул сөздөрдүн бир үндүү тыбыштан турган муунун сап аягына калтырып, калган бөлүгү жаңы сапка ташып жазылбайт. Демек бул сөздөр а-га, а-та, а-так, аа-лам, аа-ры, а-раа, э-не, э-шик, ээ-ле, э-лек, ө-мүр, ө-түк, ы-сык, оо-на, уу-ла, и-шен, и-мер болуп муунга бөлүнүшү боюнча ташылбастан, бирге жазылат.

4. Ичкертүү (ь), ажыратуу (ъ) белгилери өзүнөн мурунку үнсүз тыбыштан бөлүп ташылбайт. Ошондуктан батал-ьон, консул-ътация, раз-ъезд, под-ъезд болуп ташылбастан баталь-он, консуль-тация, разъ-езд, подъ-езд болуп ташылат.

5. Йоттошкон е, ё, ю, я тамгалары менен келген муундарды бөлүп ташууга болбойт: та-я, ю-билей, чи-е, акаци-я.

6. Үндүү тыбыштардын арасына келген окшош эки үнсүз тыбышы бири – биринен ажыратып ташылат: та-ккан эмес, так-кан,

кана-ттуу эмес, канат-туу, ча-ппа эмес, чап-па, ка-сса эмес, кас-са.

7. Башкы тамгаларынан кыскартылган БУУ, КУУ, УАК, МАИ сыяктуу сөздөрдү бир саптан экинчи сапка, ташымалдап жазууга болбойт. Муундарынан кыскартылган сөздөрдү бир саптан экинчи сапка ташымалдоого болот: хим-фак, мам-бас.

8. Кишилердин кыскартылып алынган ысымы жана атасынын аты фамилиядан ажыратылып ташылбайт. Т.М. Мамбетжунусовдун, Б.Т.Рысалиевдин Т.М. жана Б.Т. кыскартылган бөлүгүн фамилиядан ажыратып, мурунку саптын аягына же жаңы саптын башына ташууга болбойт.

9. Цифрадан кийин келген км, дм, м, см, т, кг сыяктуу кыскартылган сөздөрдү өзүнчө бөлүп ташууга болбойт. Булар өзүнөн мурунку цифралар менен чогуу бир жерде жазылат. 10км, 20дм, 10т, 125кг, 67г.

10. Дефис менен жазуунун эрежелери.

1. Кайталанып айтылган сырдык сөздөр менен тууранды сөздөрдүн араларына да дефис коюлат: Пай-пай-пай! Эмгек сүйгөн алп экен го! (Сыдыкбеков). Ха-ха-ха! Чүкө салган тулубум. Ташта, энеке! Кереги жок мунуңун (Турусбеков). Кобур - собур эткен сөздөр, бирин - серин чакырышкан үндөр, тарс - тарс дабыштар Жапарга угулуп турду. (Баялинов).

2. Эгерде иреттик сан цифра аркылуу берилсе анда дефис – ынчы, (-нчы) мүчөсүнүн ордуна, цифрадан кийин коюлат: 2008-жыл, 16-ноябрь, 4-класстын окуучусу, жыйналыштын 2-маселеси.

Эскертүү: 1. Рим цифрасынан кийин дефис коюлбай жазылат: XIX кылымдагы орус адабиятынын тарыхы. Кыргыздардын XVI-XVII кылымдагы экономикалык жана саясий абалы. Окуу жылынын III чейреги.

3. Иреттик сан атоочтордун ордуна № белгиси коюлса, андан кийин дефис белгиси келбейт, анткени № белгисинин өзү иреттик маанини билдирет. Мисалы: № 69 орто мектеп, №1 китепкана ж.б.

4. Чамалама сандардын арасына дефис коюлуп жазылат: отуз-кырк чамалуу кой эчки, 5-6 киши, төрт - бештен бөлүштүрүү, 40-45 чамасында.

5. Төмөнкүдөй кыскартуулар же толук айтылган сөздөр менен цифралардын арасына да дефис коюлат: ТУ-154, ИЛ-62, АН-10, Мерседес-600, Ауди-100» Пентиум-4 компютери.

6. Адамдардын илимий даражасын, адистигин, кызматын, наамын же башка белгилерин көрсөтүүчү татаал сөздөр да дефис аркалуу жазылат: мүчө - корреспондент, зоотехник - селекционер,

механизатор - айдоочу, акын-драматург, премьер-министр, Генерал-лейтенант, экс-чемпион, статс-катчы ж.б.

Эскертүү: төмөнкү кызмат наамдары, аскердик чендер дефис коюлбай жазылат: башкы кол башчы, улук лейтенант, медицина кызматынын капитаны ж.б.

Пресс-бюро, пресс-конференция, килловат-саат, тонна-километр, корабль-спутник сыяктуу эки бөлүктөн турган сөздөр да дефис аркылуу жазылат.

Жалпы эскертүү орфографиялык эрежеде келтирилген мисалдарга окшош сөздөрдүн жалпы тизмеси ушул эреженин негизинде түзүлчү практикалык колдонмодо жана орфографиялык сөздүктө берилет.

I-IV – класстар үчүн

Сөздүк жат жазуусу

Созулма үндүүлөр

Аары, араа, ууру, боо, уруу, буу, өргүү, сөөк, каары, кууру, оору, короо, көөкөр (13 сөз)

Б-п тамгасы

Кап, кеп, аба, саба, бар, пар, кабар, бор, пил, байка, Памир, китеп, белек. (13 сөз)

В-ф тамгасы

Форма, ферма, вокзал, телефон, январь, автор, афиша, Афганистан, Аврора, Африка, автомобиль, вагон, фартук. (13 сөз)

Ж-ш тамгасы

Шакир өзү шок бала,
Шаршен менен дос бала,
Шайы кетти экөөнүн,
Штанганы талаша.

(13 сөз)

Жаз, шашыл, жашыл, жакшы, шаар, шаты, жибек, шахмат, жашыр, шамал, жазыл, шагыл, жамгыр, жазгыр. (14 сөз)

Жумагулов, Жакыбалиев, жумуртка, жылан, жыгач, жомок, жол, жок, жыл, журнал, жай, жалбырак, жалгыз, жаман, жаш. (15сөз)

К-г тамгасы

Кампа, гүл, кара, камыш, кагаз, калем, кой, сагыныч, уккулуктуу, угуу, өгүз, көмүр, көлөм, өгөө, агыш. (15 сөз)

Өңүм дайым капкара,
Кара түстү беремин.
«Г»ны кошсоң ортого
Асманга учуп кетемин.
(12сөз)

Ц тыбышы

Сөздүк диктант.

Чоң, чоң ата, чоң эне, жең, көң, мең, миң, муң, дөң, таң, чаң, жаңы, жеңе, уңгу, деңиз, Жаңыл, жеңиш. (19 сөз)

Эртең, кайың, үңкүр, аңгеме, кеңеш, жаңылык, коңгуроо, шаңгыра, даңаза, Жеңишбек, Жеңишкул, тоңкулдак, маңдай, маңыз, жеңил, кеңири, күрөң, дөңгөлөк, жаңгак. (19 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

Сентябрдын коңгуроосу,
Адатынча кагылды.
Класстарда балдар окуп,
Мектеп күнү жаңырды. (10 сөз)
М. Жангазиев.

Макалдар

Эмнени эксең ошону аласың. Кыңыр иш кырк жылдан кийин да билинет. (11 сөз)

Көрүү диктанты.

1. Эртең майрам. Кыргызстандын эгемендүүлүгүнө 20 жыл толду.
2. Биз баарыбыз тең "4", "5" деген баага окудук. 3. Коңгуроо шаңгырады. 4. Деңиз толкуду. (19 сөз)

1. Жаңыл жаңгак чакты. 2. Велосипеддин дөңгөлөгү жеңил болот. 3. Күрөң аюу үңкүргө кирди. 4. Чоң атам, чоң энем "Жеңиш" айылында жашайт. (18 сөз)

1. Жеңишбек аңгеме окуду. 2. "Жалаң эр азаматтар" деген кинону көрдүк. 3. Чоң жол менен жеңил машина келе жатты. 4. Көңүлдүү күндөр өтүп жатты. (20 сөз)

1. Үн алгыдан жаңылыктар менен тааныштырды. 2. Жаңылдын бетинде меңи бар. 3. Агаң "Данк" ордени менен сыйланды. 4. Таң сүрдү. 5. Калыс миңге чейин санады. (20 сөз)

Ж тамгасы.

Жеңишбек, Жамал, жүн, желек, желим, жер, жемиш, жибек, жигит, жийде, жинди, жөжө, жөнөкөй, жүгүр, жүз, жүзүм, жүк, жүрөк, эже. (19 сөз)

Жумуш, жыйналыш, жылкы, жыт, Ажар, жарык, манжа, дружина, жака, жылдыз, жалпы, жаныбар, жапайы, жар, жарадар, жаратылыш, жардам, жолдош. (18 сөз)

Жарма, жарым, жарыш, жума, жекшенби, жер, жети, жумуш, Жаныбек, Жапаркул, Жаныш, Жайнагул, Жапаралы, жармач, жайна. (15 сөз)

Жаңы жыл

Жаңы жыл келди. Жыргал, Жаныш короосундагы балатыны кооздошту. Балаты жакшынакай жаңы оюнчуктар менен жасалганды. Алар эми Жаңы жылды жакшы тозушат. (20 сөз)

Оо тамгасы

Сөздүк диктант

Тоо, кооз, коон, ооз, жоон, суроо, жайлоо, жагоо, оор, оору, ооба, музоо, тоок, боо, боор, короо. (16 сөз)

Саноо, алтоо, ырдоо, долбоор, кыргоол, доор, ойлоо, чоор, жоокер, шайлоо, самоор, зоопарк, айдоо. (13 сөз)

Дароо, жыйноо, каалоо, кароолчу, каттоо, коргоо, оорукана, сыйлоо, сыңдоо, тактоо, шоола. (11 сөз)

Кайталоо, жолоочу, жоодар, куттуктоо, жоктоо, оозеки, доола, ооздук. (8 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

1. Кыргоол токойдо жашайт. Ал абдан кооз болот. 2. Тоонун боорунда мал жүрөт. 3. Мен суроо бердим. Омор жооп берди. (8 сөз)

1. Бороон басылды. 2. Чоочун жолоочу бери бурулду. 3. Жакында шайлоо болот. 4. Мал кыштоого кирди. (12 сөз)

1. Коңгуроо болду. Мугалим сабакты баштады. 2. Мезгил түш эле. 3. Карга тогуз балапан чыгарды. (12 сөз)

Табышмак.

Тоодон топ түштү,
Буту колу жок түштү. (мөндүр)

Макал.

Ооруну жашырса, өлүм ашкерелейт.
Жалкоонун шылтоосу көп. (14 сөз)

Жалкоо

Жек көрүндү жүз менен
Мээнетсиз бакыт издеген.
Жалкоолук жаман өнөкөт,
"Алма быш, оозго түш" деген.

Эч кимден укпай алкоону
Эч бир жан сүйбөйт жалкоону.
Эл алкышын уксам деп,
Эпкиндүү билбейт чарчоону. (31 сөз)

А.Токтакунов.

Аа тамгасы

Сөздүк диктант

Таалай, жаан, жаак, шаар, тааныш, ыйлаак, ыраак, калаа, талаа, салаа, Аалы. (11 сөз)

Даам, даана, баатыр, караан, маара, аалам, каар, нааразы, маани, таажы, таасир. (11 сөз)

Өзүн - өзү текшерүү диктанты

Багымда бал аары бар,
Байкагыла баарыңар.
Байкабасаң аарылар,
Баш көтөртпөй баарылаар.

Баарыласа аарылар,
Бакыргыла баарыңар,
Бакырбасаң баарыңар,
Балээ кылат аарылар.

(20сөз)

Көрүү диктанты

Аалы аары бакты. Аарынын балы таттуу болот. Аарылар талаадыгы гүлдөргө конот. Аарынын баары эле бал бербейт. (16 сөз)

1. Кара чаар жылан сойлоду. 2. Баатырдын карааны алыс калды. 3. Апам маасы кийди. 4. Таалайкүл тырышчаак окуучу. 5. Асанаалы мал багат. (17 сөз)

1. Хан каарданып Апендини чакырды. 2. Саат үч болду. 3. Жаан жаады. 4. Керим ураан жазды. 5. Саадатбек ырдады. (14 сөз)

Ээ тамгасы
Сөздүк диктант

Ээр, бээ, жээк, ээн, мээ, чээн, зээн, кечээ, мээлей, мээрим, ээрчи, Жээнбай. (12 сөз)

Эртерээк, кечирээк, мээнет, мээлүүн, дээрлик, ээсиз, кийинчерээк. (7 сөз)

Көрүү диктанты

Жээнбек жээрге атка ээр токуду. Мээрим Жээнбектин кызы. Ал зээндүү кыз. Кечээ кино көрдүк. Жээнгүл мектепке барды. (17 сөз)

Жээналы кой багат. Ал коюн жайытка эртерээк чыгарат, кечирээк короого киргизет. Жээналы мээнеткеч адам, эртеден кечке эмгектенет. (17 сөз)

Бул ээн талаа. 2. Аюу чээнге кирди. 3. Кээде күн ысып кетип жатты. 4. Кийинчерээк унутулуп калды. Керим Мээримден кичирээк. (14 сөз)

Үү тамгасы
Тазалык күнү

Бүгүн тазалык күнү. Назгүл Төлөгөнова гүлгө суу куйду. Эрлан Кайырбеков терезени тазалады. Нуриса партаны сүртүп жатат. (16сөз)

Сөздүк диктант

Жүндүү, сүттүү, үндүү, күчтүү, кичүү, илүү, сүзүү, тирүү, үлгүлүү, күүгүм, көнүгүү, киришүү. (12 сөз)

Элүү, келүү, кесүү, кетүү, кирүү, тирүү, жетүү, түстүү, түрдүү, көрүүчү, жемиштүү. (11 сөз)

Көрүү диктанты

1. Нурлан күчтүү бала. 2. Үсөн Үмүттөн кичүү. 3. Окуучулар көнүгүү жасашты. (19 сөз)

1. Үпөл жип ийрүүчү машинада иштейт. 2. Жакып күү чертти. 3. Салима күлдүү көйнөк сатып алды. 4. Биз үндүү тыбыштар жөнүндө окудук. (18 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

Табышмак

Суусу бар ичүүгө болбойт,
Жолу бар жүрүүгө болбойт.
Шаары бар басууга болбойт.
(география картасы) (12 сөз)

Макалдар

Билими күчтүү миңди жыгат,
Билеги күчтүү бирди жыгат.

Келесоонун тирүүсү да өлүк,
Илимпоздун өлүүсү да тирүү.

Кичүүнү колдоп, кол бер,
Улууну сыйлап, жол бер (24 сөз)

Уу тамгасы

Сөздүк диктант

Уул, куу, уй, уйку, суу, сулуу, кубануу, кур, тур, улар, уят, укмуш, уттур, кубаттуу, комуз, койчу, куурчак, кубаныч, курулуш. (19 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

1. Кубандын апасы уй саады. 2. Түлкү куу жаныбар. 3. Акматтын атасы куруучу. 4. Комузчулар комуз чертишти. 5. Салима куурчак менен ойноду. 6. Акылдуунун бир аты куу.

Эмгегиң катуу болсо,
Татканың татуу болот.

Эмгекчилдин наны таттуу,
Жалкоонун жаны таттуу. (12сөз)

Эне тилин билбеген,
Эси жогун аныктайт.
Эне тилин сүйбөгөн,
Элин сүйүп жарытпайт. (12сөз)

Б. Сарногоев.

Табышмак.

Чуу-чуу-чуу чыгат,
Чоргосунан суу чыгат. (Самоор)

Карагайсыз, тактайсыз,
Көпүрө салдым балтасыз. (Муз) (12сөз)

Чапан кийген ийнеден,
Чыр чатакты билбеген.
Жыйса боюн топ окшоп,
Жырткычтар да тийбеген. (13 сөз) (кирпи)

Макалдар.

Балбан болсоң жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн.
Таза болсоң суудай бол,
Баарын жууп кетирген. (14сөз)

Маймыл бир ууч буурчак алып келе жатты. Жолдон бир буурчагын түшүрүп алды. Түшкөн буурчагын алам деп жатып дагы бирди түшүрдү. Анан дагы бирди. Маймылдын ачуусу келип, буурчактардын бардыгын ыргытып жиберди. (30 сөз)

Чыгармачылык диктант.

Бул кайсы - .уу
Суюк болсо- .уу,
Ысытса- . уу,
Чурулдаса- . уу,
Кол чапса-. уу,
Көтөрсө-. уу,

Көрүү диктанты.

1. Акмат Келдибекке жолукту. 2. Жазгүл шаарга кетти. 3. Окуучулар каникулга тарашты. 4. Биз тоого чыктык. 5. Мирбек Бишкекке кетти. 6. Жолдон Калыска, Майрамбекке, Таалайга жолуктум.(20сөз)

1.Үкү түнкүсүн учат. 2.Үмүт гүл терди. 3.Гүлай сүрөт тартты. 4.Үпөл күзгүгө көрүндү. 5.Дүйшонкул эл, жери үчүн курман болду. 6. Түн. Ай сүүттөй жарык. 7.Күн бүркөлдү. 8.Үйлөрдүн бөлмөлөрү кенен. 9. Түрдүү гүлдөр өстүрүлгөн. (30 сөз)

Төрө Манас баатырдын,
Төлгөчү кара Төлөгү,
Топ таштарын жайды дейт,
Төлгө тартып калды дейт.
Тогуздап түшүп төлгөсү,
Төп келишип калды дейт. (21сөз)

Окуп, эсте калгандарды жазуу.

Жаз белгиси

Күн ачылып муз ыйлайт,
Кечке жашын агызып,
Балдар дагы бир тынбайт,
Ырдап, ойноп жарышып.

Качып кетет каргалар,
Толуп кетет чыйырчык.
Карлар эрип арданаар,
Коштошуп кал сыртка чык. (М. Жангазиев) (29сөз)

Сөздүк жат жазуусу

Созулма үндүүлөр

Аары, араа, ууру, боо, уруу, буу, суу, өргүү, тоо, сөөк, каары, кууру, оору, короо, көөкөр, зоо. (16сөз)

Көрүү диктанты

Көрчү менин ширелишкен элимди,
Көрчү, менин гүлдөп жаткан жеримди.
Көрчү, менин ширелишкен элимди,
Жеңген, жеңгич элден өскөн шеримди. (18 сөз)
(А.Токомбаев.)

Э тамгасы.

1. Эсен эчки бакты. 2. Эмил эгин айдады. 3. Эчки эгинди жеди. 4. Эне эшикке чыкты. 5. Эжем экскурсияга барды. 6. Эртең экзамен болот. (18 сөз)

Эмитеден билип ал,
«Э»нин жөнү башкараак.
Эл, эне, эмгек дегендер,
«Э» менен башталат.
Эмгекти сүйүп өс,
Эрдикти билип өс!

(19 сөз)

1. Эркин эрте турду. 2. Мен экинчи класста окуйм. 3. Эч ким, эч нерсе унутулбайт. 4. Эл жайлоого көчө баштады. 5. Бүгүн клубда концерт болот. (20 сөз)

Сөздүк диктант.

Эмгек, Эмил, эмне, эрдик, эреже, эрин, эрке, эрте, эс-акыл, эстелик. эстеп, этек, этиш, этика. (15 сөз)

Эрмек, Эсен, эт, эки, эгин, элик, эчки, эрмен, элес, эмес, элпек, эшик, эне, эже, эски, эле, эч качан, эркек, эл. (20 сөз)

Эми, эгиз, эгер, эгерде, экинчи, Эркин, ээрчи, элүү, экзамен, экология, экран, экскурсия, экскаватор, энчилүү, элдик, эпос, электр, элес, элечек, элчи. (20сөз)

Тандалмалуу диктант

Жайкы каникул.

Жайында Жоомарт жайлоого барды. Жайлоодо атасы Жайдар жылкы багат. Жоомарт атасы Жайдарга жылкы багышат. Атасы Жоомартка кулун энчиледи. Жоомарт абдан кубанды. (21 сөз)

Макал

1. Эр жигит эл четинде, жоо бетинде. 2. Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт. 3. Алма сабагынан алыс түшпөйт. 4. Акылдуунун сөзү кыска. (21 сөз)

1-МАЙ

Эгин айдап, мал багып,
Эмгек кылчу ай келди.
Элим сүйүп толкундап,
Эркелетчү ай келди.
Улуу-кичүү туу кармап,
Урматтоочу Май келди. (21 сөз)

О. Белөбалаев.

Д-т тамгасы

Тамыр, кадыр, катыр, талаа, дос, дарыгер, кыдыр, кытмыр, саттыр, дан, тан, далдоо, танда, када, камда. (15 сөз)

З-с тамгасы

Сал, зал, кооз, соз, боз, кызык, сызык, казык, казак, саздак, сыймык, зым, сын, сан, арзан. (15 сөз)

Сакалдууга биринчи,
Салам айттым жүгүнүп,
Саламатын тилеймин,
Сыркоолосо күйүнүп.
Сабак берген эжей менен,
Сыймыктанам сүйүнүп. (15 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

МЕКЕН-ЭНЕМ.

Эй, Мекен - энем,
Жок экен сага тең.
Ар убакта ардактап,
Сүйөмүн сени мен. (15сөз)

1.Тоңкулдак токойдо жашайт. 2. Алыстан чаң чыкты. 3. Асандын бүгүн көңүлү жайдары. 5. Теңтуштар кеңешип иштешти. (13 сөз)

Чыгармачыл диктант

Көп чекиттин ордуна тиешелүү сөздү койгула.

1. 1. жаады. 2. машинаны айдады. 3. сайрады.
4. ...комузду чертти. 5. ... ойношту. 6. ...келишти.
Колдонулчу сөздөр: комузчу, келгин куштар, балдар, кыздар, айдоочу, жамгыр. (15 сөз)

2. 1...толкуду. 2. Карыялар ... беришти. 3.Бийчилер ...
4. ... ырлар жаңырды. 5.Түшүм ... 6. Жаан карга айланды.
7. ... гүлдөргө суу куйду.

Колдонулчу сөздөр: бата, бийлешти, көл, мукамдуу, жыйналды, кыздар (20 сөз)

Кара чыйырчык

Кара чыйырчык көрсөңөр,
Урбагыла таш менен.
Жыгачтан уя салгыла.
Ала шалбырт жаз менен. (13 сөз)

Жалкоонун ыры.

Курбулар билбейт мүдөөмдү,
Уйкучулук күнөөмбү?
Мыскылдап күлөт бүт класс,
Ушунча кейпим жүдөөбү? (12 сөз)

Эртең менен тишиңди
Тазаласаң- сулуулук.
Уктаарыңда жуусаң-
Ошол анык ден соолук. (11 сөз)

Табышмак

Үчөө ынтымактуу дешет,
Бирөө куйулуп түшөт.
Бирөө кубанып ичет,
Бирөө кулпунуп өсөт.

(жаан, жер, өсүмдүктөр) (15 сөз)

Бишкек шаары.

Бишкек - чоң шаар. Анда фабрикалар - көп. Фабрикадан көйнөк, жоолук жасалат. Айзат менен Бегимай фабрикада иштешет. (17 сөз)

Сөздүк диктант.

К-г тамгасы

Гимн, гитар, грипп, гүл, илгич, эгин, сегиз, жүгөрү, тегерек, күзгү, тегирмен, үгүт, көргөзмө, эгиз, ичеги, көбүргөн, көргөз, өгөй. (18 сөз)

Кара, жогору, тоголок, сузгу, алга, сызгыч, карагай, кыргый, агым, сагыз, тамга, жамгыр, сагызган, торгой, газета, газ, глобус, гараж, программа, багаж. (18 сөз)

Кемел, Кадыр, Керимкан, карандаш, китеп, кол, каз, кар, кабар, кагаз, казан, казык, калк, кайгы, канат, карышкыр, карта, карма. (18 сөз)

Капар, Кемел, Керимкан, Кылыч, кекиртект, кепич, кыш, кызык, токмок, белек, куйрук, кудук, эки, ийик, бек, акы, камыр, чака. (18 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

Кыш

Кыш келди. Кар жаады. Күн суук боло баштады. Суулар тоңуп, муз болду. Биз кышында коньки, чана, лыжа тебебиз. (18 сөз)

Мектеп

Мен мектепте окуйм. Мектепте парталар, доскалар бар. Класстар чоң жана жарык. Биз тартиптүү окуучуларбыз. Китеп, дептерибизди таза колдонобуз. (18 сөз)

Биздин мектеп

Биздин мектеп жаңы курулган. Терезелери чоң жана жарык. Класстары кенен жана таза. Парталардын үстүнө китеп, дептер, калем саптарды коёбуз. (18 сөз)

Көрүү диктаны.

Токойдо

Тогуз бала токойго чогулдук. Чымчыктардын сайраганы угулду. Бир кезде каргалар учту. Карганын балапандары бар экен. Балапандардын талпынганын көрдүк. (18 сөз)

1. Айгүл сегиз жашта. 2. Гулмира сызгыч, глобус, галстук сатып алды. 3. Күзгү жамгыр тынымсыз жаап жатты. 5. Гуля мугалим болгусу келет. (18 сөз)

Сөздүк диктант.

Өө тамгасы

Көл, көз, жөжө, көк, көп, Өмүрбек, өмүр, өзөн, сөз, төрт, көпөлөк, көйнөк, көмүр, бөл, өлкө, өт, сүрөт, көгүчкөн, (18 сөз)

Көң, жүрөк, өйдө, сүйлөм, өтүк, өкүм, өзбек, өлчө, өгөй, өз, өң, өчүргүч, өнөр, бөлмө, көрк, өпкө, бөйрөк, көкүл. (18 сөз)

Төө, жөө, сөөк, өгөө, өрөөн, сөксөөл, дөөлөт, сөөмөй, күнөө, бирөө, үчөө, төртөө, бешөө, жетөө, мөөнөт, дөңсөө, мөөр, өргөө. (18 сөз)

Өткөөл, сүлөөсүн, зөөкүр, издөө, изилдөө, дөө, чөө, ээлөө, ийлөө, сүйлөө, жөндөө, сүйрөө, тейлөө, өлчөө, көөкөр, өөнө, төөнөгүч, мүдөө. (18 сөз)

Бөбөк, бөдөнө, бөлчөк, жөргөмүш, дөбө, өнөр, өрт, жөнөкөй, жөргөлө, мүчө, өсүмдүк, чөнтөк, төмөнкү, төрага, төшөк, чөмөлө, чөнөк, мүнөздөмө, сүзмө, мүшөк, көпүрө. (21 сөз)

Өрттөнүп ичи чок болуп,
Өкүнүп Манас кеп айтат.
Өздөн чыккан жат жаман,
Өзөктөн чыккан өрт жаман.

Өчөгүшкөн душмандан,
Өзүңдөн чыккан кас жаман. (22 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктаны

Мал

Мал адамга керек. Кыргызстан малга бай. Жумагул мал багат. Малга да камкордук мамиле керек. Малчылар малдарын жакшы багышат. (18 сөз)

1. Өз атасын ал биринчи жолу кинодон көрдү. 2. Күз келди.
3. Күн салкын болду. 4. Үсөн айылына келди. 5. Үсөн үй курду.
(18 сөз)

Сөздүк диктант

Мүлк, мүйүз, мүнөз, сүйлө, сүз, түлкү, түтүк, түйшүк, түкшүмөл, түкүр, түнөк, дүмүр, дүйшөнбү, түпкүр, көмүр, үймөк, үңкүр, күрткү. (18 сөз)

Үй, үч, үн, түн, Күн, түр, күч, үгүт, үз, үкү, үлгү, үмүт, үрөн, үтүк, үтүр, күз, Гүлай, сүрөт. (18 сөз)

Жүн, үчүн, сүт, түбөлүк, күзгү, күндөлүк, бүркүт, бүгүн, бүктө, дүкөн, дүрбү, дүрмөт, түндүк, түштүк, күрүч, түз, түш, түштүк, күчүк, күрөк. (20 сөз)

Түшүм, Үмөтбек, Үсөн, үнсүз, үйлө, үнөм, үшү, үй-бүлө, азык-түлүк, сөздүк, чүчбара, үстөл, үшүк, чүкө, Түп району, мүнөт, күлүк, үкү (21 сөз)

Текшерүү диктант.

1. Булут көчтү. 2. Күн бүркөлдү. 3. Көл толкуду. 4. Көгүчкөн учту. 5. Өрдөк көлдө сүздү. 6. Көпөлөк күлгө конот. 7. Өмүш өтүк тигет. (17 сөз)

1. Балдар көчөгө чыгышты. 2. Көчөлөр түптүз. 3. Өсүмдүктөр жаздан баштап өсөт. 4. Өрүк жазда гүлдөйт. 5. Канимет сүйлөм түздү. 6. Өскөн өрдөк багат. (18 сөз)

Ысык-Көл

Ысык-көл Кыргызстандагы эң кооз жана чоң көл . Ысык-Көлдө көптөгөн эс алуучу жайлар бар. Жайында эс алуучулар кайык, катерлерге түшүшөт. (22 сөз)

1. Биздин тоолор бийик. 2. Чөл ысык болот. 3. Он алтыны төрткө бөлсө, төрттөн тиет. 4. Быйыл өрүктүн түшүмү көп. 5. Сүрөттү Өмүр тартты. Күн чайыттай ачылды.(22 сөз)

Сөздүк диктант

Аскар, Мээрим, Каныбек, Айжаркын, тоо, көйнөк, сыймык, сабак, кыш, чаналар, кыздар, жылкычылар, лыжа, коньки, жашылчалар, тон, ботинка, алмурут, бут кийимдер, китеп, жумушчулар. (22 сөз)

Карандаш, калем сап, Күн, түн, капусталар, жер-жемиштер, саат, калпак, отургуч, кашыктар, кагаздар, пахта, Эсенбек, Гулжамал, мугалим, Аяз ата, макалдар, достор, курал, шаймандар. (23 сөз)

Табышмак

Токсон кабат тону бар,
Тоголок келген бою бар. (Капуста).

Тооктон бир аз чоңураак
Токойлордо жолугат.
Тегеренип бий бийлеп
Таңда баары чогулат. (Каракур) (20сөз)

Сөздүк диктант

Окуучу, айдоочу, адам, Жылдыз, окуучулар, кыздар, силер, эжелер, агалар, китеп, дептер, класс, мектеп, бор, парталар, колдор, карагаттар, жемиштер, алмалар, каргалар. (20 сөз)

Калем, калемпир, калк, калыс, калың, камчы, камыш, кан, кандидат, канжар, каникул, кайгы, капкан, капуста, кара, көз, күч, каракчы, каш, кебез. (21 сөз)

Сабакта

Сабак башталды. Окуучулар тынч отурушат. Калыс жооп берип жатат. Ал жакшы окуучу. Бардык сабактарда активдүү катышат. Өзүн дайыма үлгүлүү алып жүрөт. (21 сөз)

Китеп

Ким китепти көп окуса, ал көптү билет. Мен көп китеп окудум. Китеп мага көптү үйрөттү. Китеп - билим булагы, өнөр - билим чырагы. (21 сөз)

Жер байлыгы

Биздин республикабыздын жаратылышы эң кооз. Жер алдында пайдалуу кен байлыктар көп. Бизде коло, коргошун, алтын, таш көмүр, сурьма сыятуу көп кендер казылат. (21 сөз)

Асан менен Үсөн аттанып чыгышты. Күн кыска, жол алыс. Бир кезде таң аппак атты, анан күн чыкты. Жер бетине тиричилик кирди. (21 сөз)

Табышмактар

Жүгүрүп жетпес
Жүгөн катпас. (Суу)

Кеп айтууга тили жок,
Тилдүүлөрдөн бат сүйлөт.
Көөнүңдогү жалпынды,
Жашырбастан так сүйлөйт. (Тараза)

Карагайсыз, тактайсыз,
Көпүрө салдым балтасыз. (Муз) (21 сөз)

Сөздүк диктант

Бакча, бак, балык, балка, бармак, бешик, бийлик, кат, булак, бычак, доклад, достук, бака, дарак, тарак, мылтык, мышык, короз, калпак, кирпичи, келгин куш. (22 сөз)

Эркин диктант

1. Шамал болду. 2. Булуттар көчтү. 3. Керим окуду. 4. Алымбек жазды. 5. Окуучулар ойноп жатышат. 6. Мугалим класста. 7. Конгуроо кагылды. 8. Бермет комуз чертти, Нурай ырдады. 9. Акыл тоодон келди. (23 сөз)

Катагандын кан Кошой
Калктан чыккан алп Кошой.
Кулаалы таптап куш кылган,
Курама жыйып журт кылган
Касиеттүү жан экен,

Карып калган чагы экен. (22 сөз)

Кумурска менен дан

Кумурска бир дан тапты. Данды уюгуна сүйрөдү. Дан оор болчу. Ал жалгыз сүйрөп жеткизе албады. Жардамга жолдошторун чакырды. Алар данды уюгуна жеткирди. (22 сөз)

Тандалмалуу диктант.

Үй бүлө

Биздин үй бүлөбүз чоң. Менин чоң атам, чоң энем, атам, апам, агам, эжем жана бөбөгүм бар. Мен аларды абдан жакшы көрөм. Биз ынтымактуубуз. (23 сөз)

Ата-энеге баш ийүү

Үй бүлөдө сакталуучу тартиптер бар. Ал тартиптерге моюн сунуу керек. Ата- үй бүлөнүн башчысы. Эне – мээримдүү тарбиячы. Мен атамды жана апамды жакшы көрөм. (24 сөз)

Жамгыр

Жел жүрдү. Күн бүркөлдү. Жамгыр жаады. Сагызгандар шакылыктады. Каргалар какылдады. Мал короого кирди. Көчөлөрдөн, арыктардан суу ага баштады. Жамгыр эгинге, чөпкө чоң пайда келтирет. (24 сөз)

Чыгармачылык диктант.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Азыр кайсы жыл мезгили? 2. Сен кайсы жыл мезгилин жактырасың? Эмне үчүн? 3. Жай айлары кайсылар? 4. Бир жылда канча ай бар? 5. Кышкы каникулда кантип эс аласың? (24 сөз)

1.Сенин атың, фамилияң ким? 2. Сен канча жаштасың?
3. Сен кайсы мектепте, канчанчы класста окуйсуң? 4. Азыр кайда, эмне кылып отурасың? 5. Сени кимдер окутат? 6. Сен кайсы сабакты жакшы көрөсүң. (26 сөз)

1. Сенин досторуң ким? 2. Алар кайда окушат? 3. Сен досуңа кыйынчылыкта жардам бере аласыңбы? 4. Алар сага жардам беришеби? 5. Сен досундун ата-энесин билесиңби?
6. Досторунду үйүңө коңоко чакырдың беле? (26 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктаны.

Табышмак

Кийген таажы башына,
Келет учуп жазында
Эмне деген канаттуу,
Эң эле кооз татына (үшүп)

Кара куту кулагын,
Кайра-кайра бурагын.
Бир досуна кез кылат,
Билгизбей жердин ыраагын. (Телефон). (26сөз)

Дептерим

Күндөй асыл дептерим,
Күндөлүгүм сен менин.
Кирсиз тунук күзгүдөй,
Кир болбоду бир жериң.
Көздөй таза сактадым,
Көрктүү жазып ар качан.
"Көрчү кандай жазган" - деп,
Көргөн адам мактаган. (27 сөз)

Биздин айыл

Биздин айыл чоң жолдун жээгинде. Айылыбыз чоң. Айылда ар түрдүү улуттун өкүлдөрү жашайт. Алар: уйгур, өзбек, казак, орус, кыргыз улуттары. Менин кошуналарым орус улутунан. Биз абдан ынтымактуу жашайбыз. (28 сөз)

Макалдар

Илим окуу булагы, билим - өмүр чырагы
Аз сүйлөгөң кайгысыз жашайт.
Билим кени - китеп.
Тарбия кени - мектеп.
Айың кеп айылды иритет.
Ок жарасынан тил жарасы жаман.
Жакшыга эл ишенет,

Жаанга жер ишенет.(31 сөз)

Созулма үндүүлөрдү кайталоо үчүн эркин диктант.

Бир маалда күн катуу күркүрөп жамгыр жаады. Жаан бир сааттай созулду. Арыктагы суулар көбөйдү. Суу жээктерди каптады. Кечүүлөр тереңдеди. Суу ташкындады.(21 сөз)

Быйыл музоо көп болду. Саан уйдун саны көбөйдү. Малдын баары эттүү. Уйлар сүттүү. Койлор жүндүү. Алар жазында талаада, жайында жайлоодо багылат. (21 сөз)

Жаман жолдош.

Эки жолдош токойго барды. Бир убакта алар алды жактан чоң аюунун келе жатканын көрүштү. Жолдоштордун бирөө бактын башына чыга качты да, жашынып калды. (23 сөз)

Жомок

Жайнагүл журналдан жомок окуду. Жомок жалкоо бала жөнүндө эле. Жалкоо эжесине тил алчу эмес. Жайнагүлдүн жалкоо балага абдан жини келди. Жалкоолуктун кандай жаман экенин Жайнагүл түшүндү.(26 сөз)

Менин шаарым

Мен Каракол шаарында жашайм. Шаарыбыз жашыл жана көрктүү. Көчөлөрү кенен, таза. Шаарда парктар, сейил бактары, музейлер жана чоң-чоң дүкөндөр бар. Биздин шаарда көптөгөн белгилүү, ардактуу адамдар жашайт. Мен өзүмдүн шаарым менен сыймыктанам.(33 сөз)

Менин үй –бүлөм

Биздин үй-бүлөбүз чоң. Менин атам, апам, чоң атам, чоң энем, агам, эжем, бар. Атам мугалим. Апам дарыгер. Чоң атам менен чоң энем ардактуу эс алууда. Эжем студент. Агам 5-класста окуйт. Мени баары жакшы көрүшөт .(36 сөз)

Тандалмалуу диктант

Күн суук эле. Бороон болуп турган. Уулбүбүү экөөбүз тоодон келдик. Аттарды короого байладык. Уулбүбүү окууга кетти. Мен

аны күтүп отурдум. Уулбүбү сабактан келип, биз чогуу тамактандык.(26 сөз)

Үндүү жана үнсүз тыбыштар. Текшерүү жат жазуусу

Биздин айыл

Биздин айыл чоң жолдун жээгинде. Айылыбыз чоң. Айылда ар түрдүү улуттун өкүлдөрү жашайт. Алар: уйгур, өзбек, казак, орус, кыргыз улуттары. Менин кошуналарым орус улутунан. Биз абдан ынтымактуу жашайбыз.(30сөз)

Көгүчкөн окуганда

Мен бир күнү бир зоого чыктым. Зоонун боорунда көп көгүчкөн туруптур. Мен бул көгүчкөндүн эки – үч баласын алып келдим. Үйгө бакма кылууну ойлодум.

Менин ойлогон оюм абдан туура болуп чыкты. Ал көгүчкөндүн балдарын абдан жакшы көрчүмүн. Абдан жакшы бакчумун. (39сөз)

Дем алыш эле. Биз муз тебүүгө бардык. Муз тебүүчү жерге арыкты жээктеп келдик. Бул жер мурун ээн эле... Азыр муз тебүүчү аянт. Биз көпкө чейин муз тептик. Көңүл ачып, кечке маал үйгө келдик. (33 сөз)

Үндүү жана үнсүз тыбыштар Сөздүк диктант

Орок, керки, шар, көчө, бака, килем, кийим, таалай, сүрөт, тоолор, деңиз, бактар, шамал, акын, сыя, алтын, шаар, сандык, ун, төрт, атыр, ыр, кол, бут, баш, комуз, калпак, таш, кыш, он, оку, топ.(32 сөз)

Ат-эт, жаа-жоо, от-өт, отоо-өтөө, уй-үй, бүт-бут, ыш-иш, тиш-тыш, кол-көл, бал-бел, тал-тил, кыр-кир, араа-ороо, кар-кор, суук-сөөк, тар-тер, тор-төр. (34 сөз)

Өрдөк, электр, китеп, дептер, килем, тиш, киши, үн, күкүк, күз, күч, күлүк, бүлөө, жүн, өмүр, өтүк, эмне, керек, иш, элик.

Кампа, кетмен, табышмак, береке, така, теке, кемпир, курулуш, эчки, кашык, чоку, Темирбек, желек, бака. (34 сөз)

Сөз, ачык, эшик, ак, көз, бармак, ортон, чыпалак, аты жок, күчүк, билик, билим, бийле, уйку, клуб, кулун, музей.

Алма, жүзүм, капуста, алча, дарбыз, ит, карышкыр, түлкү, бугу, кой, эчки, жылкы, жылан, курт, мышык, күчүк, карга, (34 сөз)

Чыгармачыл диктант

Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөмдөрдү түзгүлө

Мектепти, тоодон, көлгө, сөздү, шаарда, бакка, аарыны, алмага, китептин, койду, балыкчы. (11 сөз)

Карагайлуу, өсүмдүк, классты, шаардан, булут, койчу, лагерде, элдүү, булактар.(9 сөз)

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

Китеп-билим булагы. Китептен көп нерселерди билүүгө болот. Мен ар түрдүү китептерди окуймун. Ал мага көп нерселерди үйрөттү. Окуучулардын китепке болгон талабы күн сайын артууда, себеби китеп турмуш - күзгүсү. (29 сөз)

Жаз белгиси

Күн ачылып муз ыйлайт,
Кечке жашын агызып,
Балдар дагы бир тынбайт,
Ырдап, ойноп жарышып.
Качып кетет каргалар,
Толуп кетет чыйырчык.
Карлар эрип арданаар,
Коштошуп кал сыртка чык. (М. Жангазиев) (27 сөз)

Балдар бакчасы

Балдар бакчасы көлдүн жээгинде. Ал жерге кайыңдар, карагайлар, дарактар өстүрүлгөн. Бактар өтө калың. Ичи салкын. Анда кооз чымчыктардын сайраганы угулуп турат. Бул жерде көп балдар бар. Алар күндө ыр ырдайт, бий бийлейт. (34 сөз)

Циркте

Дем алыш мен жолдошторум менен циркке бардым. Биз колго үйрөтүлгөн жырткыч айбандарды көрдүк. Алар бийлешти. Яшиктерди бир жерден экинчи жерге ташышты. Маскарапоздор түрдүү кызык оюндарды көрсөттү. (26 сөз)

Кумурска менен көгүчкөн.

Кумурска суу ичүүгө өзөндөн келди. Суу ичип жатканда толкун болуп, кумурска сууга агып кетти. Оозуна бутак тиштеген бир көгүчкөн аны көрдү. (24 сөз)

Бутакты кумурскага таштады. Кумурска бутака жабышып жээке чыкты. Ал жээктен бир тузакты көрдү. Көгүчкөн тузакка жакындап келди. Аңчы аны аңдып турган. (21 сөз)

Кумурска муну көрдү да, жөргөлөп келип, аңчынын бутун чагып алды. Аңчы кыйкырып жиберди. Көгүчкөн учуп кетти. Ошентип досун куткарып алды. (20 сөз)

Жатыш жөндөмө

Кимде? эмнеде? кайда? каерде?

Сөздүк диктант

Театрда, жайлоодо, лагерде, кыштакта, клубда, класста, мектепте, бизде, тоодо, алмада, Маликте, короодо, комузда. менде, сенде, шаарда, кайыкта, анда, жазда, паркта, Ысык-Көлдө, арабада, балыкта. (23 сөз)

Тандамалуу диктант

1. Жазда кар эрийт. 2. Бүгүн клубда кино болот. 3. Мен паркта болдум. 4. Токойдо түрдүү куштар көп болот. 5. Түштүктө күн жылуу. 6. Магазинде кездемелер толуп турат. 7. Марат Москвада болду. 8. Мектепте окуучулардын жыйналышы ачылды. 9. Дептерде ар түрдүү сызыктар бар. 10. Балыктар дарыяларда, деңиздерде, көлдөрдө болот. (27 сөз)

Барыш жөндөмө

Кимге? эмнеге? кайда?

Сөздүк диктант.

Сабакка, желекке, күнгө, карандашка, жолборско, кетменге, кишиге, шаарга, тоого, кайыкка, журналга, көлгө, айга, күнгө, Кайратка, Жаңылга, Жылдызга, жолго, уяга, Мекенге, атка, сууга. (22 сөз)

Чыгармачылык диктант.

Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзгүлө.

Айылга, сууга, талаага, тоого, окууга, сабакка, ойноого, көлгө, класска, мектепке. (10 сөз)

Учкучтун, чымчыктын, кулундун, күрөктүн, бактын, мугалимдин, чананын, ороктун, козунун, кагаздын, Алымдын, Керимдин.

Илик жөндөмө

Кимдин? Эмненин?

Тооктун, коёндун, аюунун, суунун, тоонун, малчынын, унгунун, тоонун, талаанын, мүчөнүн, заводдун, коңгуроонун, ээрдин, жашылчалардын, өрүктүн, китептин, мугалимдин, Ата Мекенибиздин, элдин, заттын, менин, сенин, анын, жаңгактын. (37 сөз)

Табыш жөндөмө.

Кимди? Эмнени?

Апамды, атамды, инимди, эжемди, баланы, досту, көчөнү, сабакты, үйлөрдү, көчөнү, кийимди, катты, китепти, калем сапты, арааны, аарыны, жөргөмүштү, уяны, карганы, уйду, койду, куурчакты, бөлмөнү, өтүктү, сызгычты, таракты, гүлдү, бадыранды, чамгырды, пиязды, картошканы, малды, жерди, кыштакты. (35 сөз)

Көп чекиттин ордуна тиешелүү сөздөрдү коюп жазгыла.

Мектептин, Бишкектин, театрдын, үйдүн, класстын.

1. Апам ... ичин жыйнады. 2. Биздин ... терезелери чоң. 3. Үй менен ... ортосу элүү метр. 4. ... жанында дүкөн бар. 5. ... көчөлөрү кооз. (17 сөз)

Белгиленген сөздөргө көңүл бургула

Кубан иштегенди жакшы көрчү. Кубан алманы отургуза турган жерди казып, жумшартып, кыкты төктү.

Короо жайды, бак-дарактарды тазалап туруудан түк эринчү эмес. Жаздын алды менен кара чыйырчыкка арнап, уя салып койчу. Ага кара чыйырчыктар келип, огороддогу курт-кумурскаларды, чымын-чиркейлерди жеп турчу. (42 сөз)

Чыгыш жөндөмө

Кимден? Эмнеден? Кайдан?

Сөздүк диктант

Аянттан, деңизден, суулардан, капчыгайдан, көпүрөлөрдөн, короолордон, арабадан, үйдөн, төөдөн, нандан, күздөн, жаздан,

жайдан, жылдан, айдан, күндөн, түндөн, эшиктен, жээктен, эмгектен, кийимден, чоң атадан, чоң энеден, кардан, шаардан, шамалдан. (28 сөз)

Тандалмалуу диктант

Жашайт булар уюкта,
Жалкоолонбойт жумушка.
Муунак-муунак бою бар,
Мунун аты к...а (кумурска)

Жашыл жарык жанганда,
Жол ачыгын билдирет:
Жолдо жүргөн адамдар
Бары жатка билишет. (25 сөз)

Эртеңки күн сен үчүн.
Окугун, кызым, тынбастан,
Тапкандай алтын кен казган.
Табасың эчен сонунду
Эринчектик кылбасаң.
Окугун, уулум, күнү-түнүн,
Окугун, баарын үмүтүм.
Ошондо көпкө жетесиң, (27 сөз) Т.Үмөталиев.

Табышмак

Кийген таажы башына,
Келет учуп жазында.
Эмне деген канаттуу,
Эң эле кооз татына. (Үпүп)

Бир кыз бар жоолукчан,
Ичинде балдары бар от жаккан.
Күндүзү сыйрып ачылат,
Түнкүсүн кайра салынат. (28 сөз) (боз үй, түндүк)

Күрөш

Бул -спорттун эң эски түрлөрүнүн бири. Биздин доорго чейинки 2500-жылдарда эле күрөшкө египеттиктер кызыгып келишкен. Күрөштү байыркы гректер да жакшы көрүшкөн. Ал мезгилде мелдеш көбүнчө кумдуу аянтчада өтө турган. (30 сөз)

Сыр сактоо

Мен досторум менен сырдашам. Сыр-аманат болуп саналат. Сыр башка бирөөлөргө айтылбайт. Мен досторумдун ишенген адамы болгум келет. Досунун сырын сактаган-досун сактаган болот. Досунун сырын башкаларга жаюу досун саткандык менен барабар. (32 сөз)

Үрбү деген эр экен,
Үрүстөмдөй Шер экен.
Үч жүз ашык калмакка
Үч күнү жүрдү алышып.
Үзөңгүдөн бут тайбай,
Үстөкө- босток сайышып.

Шер Манастын чоросу,
Шуту батыр жолдошу.
Шай колдогон Шер экен
Шартылдаган эр экен. (34 сөз)

Ата- Мекенге кызмат кылуу

Ата-Мекенге кызмат кылуу биз үчүн сыймык жана ыйык милдет. Өлкөбүздү душмандардан сактап, аны өнүктүрүшүбүз керек. Мекенибизге өз кесибибиз менен ак кызмат өтөп, ишибизди туура, таза, тыкан жүргүзөлү. Ошондо гана Ата-Мекенибиз өнүгөт. (33 сөз)

Табышмак

Учкул экен эң элпек,
Учуп жүрүп жемин жейт.
Там бооруна ылайдан,
Уя салат желимдеп. (чабалекей)

Таштан салган үйү бар,
Төбөсүндө мүйүзү бар.
Үйүн жүрөт көтөрүп,
Ушул кайсы жаныбар (үлүл)

Тиктиргенби атайы,
Таштан экен чапаны.

Анда-санда бир аттап,
Абдан кыбыр басканы.

(Ташбака) (39 сөз)

Нооруз майрам келе бер.

Нооруз майрам келе бер,
Элге ырыскы бере бер.
Сен келгенде жазында,
Көктөм тамчы себелер.
Ал жамгырда алтын бар,
Айдан түшкөн салкын бар.
Күлүңдөгөн бир укмуш,
Күндөн түшкөн жаркын бар.
Нооруз майрам келе бер,
Элге бакыт бере бер.
Сен келгенде асмандан,
Үрпөк мөндүр себелер.

Ал мөндүрдө жаштык бар,
Арасында баштык бар.
Ал чечилсе жайлаган,
Түгөнбөгөн баштык бар. (56 сөз)

Акылдуу ит

Тилек тоок, өрдөк бакты. Алар ыраак жайылчу. Бир күнү бир жөжөсүн кулаалы илип кетти. Ошондон кийин ал кабанаак итин бошотуп койду.

Ит акылдуу эле. Ал тоок, өрдөктөргө кароолчу болду. Тилек эч нерседен коркпой калды. Эми кулаалы да, ууру да келбей калды. (41 сөз)

Витаминдер

Витаминдер органикалык кошулмаларга кирет. Алар-тиричилик аракети үчүн эң зарыл болгон биологиялык активдүү заттар. Витаминдер организмге өсүмдүктөр жана жаныбарлардын азыктары менен келет. Азыркы мезгилде адамдын организмде жыйырмага

жакын витаминдер бар экени аныкталган. Организмге узак убакытка чейин витаминдер жетишпесе мындай кубулуш авитаминоз деп аталат. (43 сөз)

Мугалимди сыйлоо

Мугалим бизге окуганды, жазганды үйрөткөн, урмат-сый көрсөтүүгө татыктуу адамдардын бири. Мугалимге каршы чыгып, анын жанында обу жок күлбөйбүз. Сабак учурунда башка нерселерге алаксыбай, сүйлөшпөй, көңүл бурабыз. Сабак жүрүп жатканда кунт коюп угуп, түшүнбөгөн суроолорду кол көтөрүп сурайбыз. Мугалим берген тапшырмаларды сөзсүз аткарыш керек (44 сөз)

Сүт

Сүт-бул алмаштыргыс тамак. Маалыматтарга караганда нечен кылымдардан бери якут, казак, кыпчак жана башка элдер жер которуп, көчүп жүрүшкөн. Алар сүттөн быштак, айран, эжигей, курут, сүзмө, кымыз жана башка тамак-аштарды даярдашып, азыктанып келишкен. Сүт кичинекей наристеден тартып, чоң кишиге чейин, алардын алмаштыргыс тамагы. (44 сөз)

V- XI- класстар үчүн

Айгүл жана Козу Улан баяны

Илгери –илгери бул аймакта бир бай жашайт. Анын айжамалы келишкен чырайлуу Айгүл деген кызы болот. Кыз мээнеткечтиги, токтоолугу жана адеби менен ата –энесин кубандырат. Ал эми ал мукам үнү менен ырдаганда уккан жандар гана эмес, терebel да мемиреп, тынчып калат. Айгүл бойго жеткенде сулуу бийкечке айланат. (46 сөз)

Жаан- чачын

Күн нуру океан, деңиз, өзөн, көлмөлөрдүн бетин жылытканда суу көзгө көрүнбөгөн тунук сууга айланат. Ал жылуу аба агымы менен жогору карай көтөрүлөт. Бийиктиктеги аба жер бетине жакын абадан муздак. Ошондуктан буу бул жерде коюланып

майда суу тамчыларына айланат. Ошол тамчылар жерде турган бизге жел айдаган булут болуп көрүнөт. (48 сөз)

Роза

Роза шаардан такыр чыкпайт. Чыкса эле адашып, карышкыр жеп койчудай коркот. Бир күнү, жайында машинеге түшүп кыштакты карай жөнөдү. Узак жол жүрүштү, анан аккан суунун жээгине токтошту. Балдар суунун жээгинде чуркап жүрүштү. Роза гана сууга жолободу, жылан чагат, бака тиштейт деп коркту (48 сөз)

Сур коён

Сур коён кыш мезгилинде айылга жакын турду. Түн киргенде бир кулагын көтөрүп, тегерегин тыңшады. Кардан башка эч нерсе көрүнбөйт. Кар өркөч-өркөч болуп, ак канаттай жалтылдайт. Коён чоң жолдон өтүп, көрүп жүргөн кырманга барыш керек эле. Чоң жол менен бараткан чананын кычыраганы, аттын бышкырганы угулат. Коён жолдун боюна барып токтоду. (50 сөз)

Менин үй бүлөм

Биздин үй бүлө беш кишиден турат. Атам Үсөнбек чарбачылык менен алектенет. Апам Үпөл үй кызматында. Бөбөгүм Өмүр бала бакчада тарбияланат.

Агам Күрүчбек экөөбүз мектепте окуйбуз. Менин атым Акылбек. Биздин фамилиябыз Бейшеев. Бизү ынтымактуу жашайбыз.

Үсөнбек үйгө келди. Ал үч күндөн бери талаада эле. Үйгө келгенине апам экөөбүз кубандык. Эми үйдө үчөөбүз болдук. (51 сөз)

Манакенин өнөрү

Илгери кыргыздар кат сабатсыздыгын жоё элек мезгилде, азыркы Ак-Суу районуна караштуу Чолпон айылында атактуу Манаке деген адам жашаган. Анын күмбөзү ушул күнгө чейин сакталуу. Ал карапайым эле адам экен. Кат тааныган эмес. Бирок аба ырайынын өзгөрүлүшүн күн мурунтан билип турган. Ал Тургай толук жылдын кандай өтө тургандыгын алдын ала айтчу дешет. (51 сөз)

Шире

Мемиреген тынчтыкта аарылардын ызылдаган ыры кулака музыкадай угулат. Мындай сонун учурда бир да кыбыраган жандык уюгунда калбай, шашыла сыртка чыккан шекилдүү. Ар ким өз түйшүгү менен алек.

Жыпар жыт көңүл көтөрөт. Албетте, бул- гүлдөрдүн, ар кандай өсүмдүктөрдүн жыттары. Терebelге көрк берген да, жан жаныбарга ыракат тартуулаган да ушул гүлдөр! (51 сөз)

Айгүл гүлү

Кээ бирөөлөр Айгүл гүлүн алыстан кадимки лилияга же жоогазынга окшоштурушат. Чындыгында андай эмес. Гүлдүн ичинен шүүдүрүмдүн чоң тамчыларын көрүүгө болот. Жергиликтүү эл муну легендадагы Айгүлдүн көз жашы дешет. Легенданы уккан элдер өлкөбүздүн ар аймагынан дал ушул Айгүл гүлүн көрүү үчүн келишет. Өлкөбүзгө сырттан саякаттап келген айрым туристтердин да тилеги – Айгүл гүлүн көрүп кетүү. (53 сөз)

Жолдо жүрүү адеби

Мен жол эрежелерин сактайм. Жолдун оң жагы менен жүрөм. Чоң жолдон өтөөрдө жол чыракты карап, жашыл күйгөндө ала сызык бар жерден өтөм. жол боюнда ойноп жүрө бербей, барчу жериме өз маалында барам. Жолдон өтө албай жаткан кичинекей балдар же кары адамдар болсо аларга жардам берем. Жол эрежелерин сактоо өзүбүздүн коопсуздугубуз үчүн керек. (54 сөз)

Кичинекей таранчы

Таранчылар деле адамга окшош: чоң таранчылар китептерде жазылгандай көрүнгөндү сүйлөшө беришет, жаштары болсо өз билгенин жасашат. Пудик деген бир сары боз балапан болгон экен. Ал мончонун терезесинин үстүндө үлпүлдөгөн кендирден, башка жумшак нерселерден салган жылуу уяда жашоочу. Ал али учуп көрө элек, бирок канаттарын каккылап, талпынып, уядан кылтыйтып башын чыгарып, эки жагын карана берүүчү. (М. Горький) (56 сөз)

Тыйын чычкан

Тыйын чычкан кемирүүчү классына кирет. Алардын 30 дан ашуун түрү бар. Узун түктүү болгон куйругу тыйын чычканга

көрк берип турат. Негизинен жаңгак менен тамактанат. Кышкысын тамагын жерди казып катып койсо, кээ бири дарактардын сөңгөгүнө катып жейт. Тыйын чычкандар акылдуу жаныбарлардын катарына кирет. Адамдардан коркууну билбейт. Кандайдыр бир коркунуч туулса башкаларга өзүнүн тили менен билдирет. (56 сөз)

Мени жоготпо

Суу, от жана абийир дос болот. Алар сейилдеп жүрүшүп адашып кетсек, кантип табышабыз деп бири-биринен сурашат. Анда суу «Кай жерде шырылдаган, шарпылдап-күрпүлдөгөн үн уксаңар мен ошол жерде болом». От дарегин «Ыш болуп түтөгөн жеди көрсөңөр мен ошол жердемин» деп түшүндүрөт. Кезек абийирге келет «Мени жоготсоңор кайра эч качан таба албайсыңар» деп жооп берген экен. (58 сөз)

Мактанчаак чайнек

Капталы кампыйган, чоргоосу иймегей. Түп жагы жалпак чайнек болуптур. Жаркыраган идиш -аяк арасындагы бой көтөргөн мактанчаагы ошол эле. Антпегендечи?! Чайнексиз кемпирлердин күнү жок да. Күнүгө алда нечен ирет колуна алып, чай кайнатып керегине жаратат. Муну чара, чөйчөк, сыяктуу идиштердин бары билишет. Кай бир күндөрү байбиче буларга колунун учун да тийгизбейт. Алар таза жуулган боюнча текчелерде тизилип тура берет. (58 сөз)

Боз үйдүн ичи

Боз үйдүн так ортосу-коломто, ага казан асылат. Төр-үйдүн эшикке карама-каршы тушу. Анда жүк жыйылып, конок күтүлүп, адамдар жашашат. Эпчи жак-үйдүн ичиндеги оң тарабы. Анда ала бакан орнотулуп, тамак-аш, идиш-аяк сакталган. Аяк кап, чыны кап илинген. Эр жагы үйдүн сол тарабы. Анда эркектердин кийими куралы ат жабдыктары коюлган. Улага үйдүн кире бериши. (60 сөз)

Жомоктор жөнүндө

Адептүүлүк, адамкерчилик, баатырдык, сулуулук, өнөрпоздук, достук, боордоштук, ак ниеттүүлүк, чынчылдык, чыдамдуулук сыяктуу асыл сапаттар байыртан эле ар кимди ойлонтуп келген.

Элдин ой-тилеги, келечектен күткөн үмүтү бардык жат көрүнүштөргө каршы күрөшүү, асыл сапаттарды арттыруу үчүн жүргүзгөн аракети бүтүндөй анын сөз өнөрү аркылуу даңазалаган. Улам кийинки муундар тарабынан байып жүрүп отурган ушундай сөз өнөрүнүн эң алгачкы пайда болгондорунун бири – жомоктор. (61 сөз)

Жарганат

Сүт эмүүчүлөр классындагы жалгыз гана учуучу жаныбар болуп эсептелет. Булардын миңден ашуун түрү бар. Негизинен курт-кумурскалар менен тамактанат. Күндүз жакшы көрбөгөндүктөн, калдайган канатына, дарактын көңдөйүндө, үйдүн чатырында, карангы жерлерде башын ылдый салаңдаткан абалда укташат. Караңгы киргенде аң уулап чыгышат. Канатын тез-тез сермеп дабышсыз учат. Жарганаттар абдан пайдалуу жаныбарлар катарына кирет. Анткени алар ыңгайлуу башкача айтканда зыяндуу курт-кумурскаларды жок кылат. (62 сөз)

Баканын сезгичтиги

Кадимки эле-бака өтө сезгич. Африкадагы айрым элдер эзелтеден бери баканын сезгичтигин пайдаланып келе жатат. Бакалар үзгүлтүксүз жаандын качан жаай баштай тургандыгын баарыдан мурда билишет. Анткени ошол жаан башталганга чейин жергиликтүү адамдар турак жайларын даярдашып, эгиндерин оруп жыйнап алууга тийиш. Жергиликтүү элдердин баамдашына караганда бакалар үзгүлтүксүз жаан башталчу маалдын келер алдында уругун чачуу үчүн суудан чыгышып, дарактарга тырмалап көтөрүлө башташат. (62 сөз)

Чаар ат

Бул окуя өткөн замандарда болгонун айтышат. Мамбеталы деген жигит таякелерине бара жатып, жолдо көчүп кетип бара жаткан көчкө кездешет. Мамбеталы көч башы болгон карыя менен саламдашып, өзүнүн кайда бара жатканын айтат. Көрсө бул көч да ошол жакка бара жаткан экен. Бир аз жол жүргөндөн кийин жетекте келе жаткан ала бээ кулундайт. Жигит жаш кулунду чапанына ороп, таякесинин үйүнө алып келет. (62 сөз)

Ата Мекен деген эмне? Ата Мекен-бул ыйык түшүнүк. Ата Мекен-бул ыйык сөз. Ата Мекен эч- нерсеге алмаштыргыс касиеттүү ыйык жер. Ата Мекен кылымдар бою ата-бабаларыбыздын каны-жаны менен корголуп, апаларыбыздын көз жашына жуулган жер. Ата Мекен- ата-бабаларыбыздын өчпөс тарыхы. Ата Мекен -ар бир жарандын ар-намысы. Ата Мекен- ар бир адамдын киндик каны тамган айылы, мамлекети. (64 сөз)

Балыкчы куш

Сагын, Сатар болуп балыкчы кушту суунун жээгинен көп көрөбүз. Аны кызыга карап турабыз. Балыкчы куштун денеси кичине, башы чоң болот. Бул кушту көргөндөр ар качан кызыга карашат. Анын жону атластай жылтылдаган жашыл, башы менен көкүрөгү көк, боору саргыч болот. Балыкты узун тумшугу менен кармашат. Балыкчы куш жай аккан дарыялардын жээгиндеги бакка конуп балыкты аңдыйт. Балыкты көрөр эмат сууга лып кирип, тиштеп чыгат. (64 сөз)

Корооз эмне үчүн кыйкырат

Чымчыктар, жан-жаныбарлар жашаган, тамак таап жеген жерлерин өздөрүнө менчиктеп алышат. Ар кимиси менчигин коргошот. Мисалы короздор «Ку-ка-ре-ку» деп кыйкырышат. Бул жерде мен кожоюнмун дегенди билдирет. Мындай кыйкырыш ата-бабаларынан келе жаткан өнөрү.

Күн сайын таң атканда короздор: «Мен бул жердеги башчымын» -деп кыйкырса, экинчиси «А мен дагы эле тирүүмүн»-деп үн салат. Үчүнчүсү «Бул жерди мен гана ээлейм»-деп кыйкырып турушат. (65 сөз)

Сагыздын пайдасы жана зыяны

Сагыз адамдын акыл жөндөмүн өстүрүп, көңүлдү көтөрөт. Ар кандай дене тарбиялык оюндарда жөндөмдүүлүктү арттырат. Ошон үчүн хоккейисттер дайыма оюн алдында сагыз чайнашат.

Ал эми сагыздын зыяны тууралуу айтсак, аны чайнап жатып иш кылган адамдын көңүлү алагды болуп, кабыл алуусу начарлайт.

Эскертүү: Сабак учурунда жана коомдук жайларда сагыз чайноо бул мугалимге да, жаныңдагы досторуңа жана айланадагы адамдарга жаман таасирин тийгизип, адепсиздиктин белгисин билдирет! (66 сөз)

Соң-Көл

Көлдүн түбү тегиз. Соң-Көлгө он сегизден ашык суу куюлат. Соң-Көлдө кышы жылуу, жайы анча ысык болбойт. Көл тунуктугу жана тузсуздугу менен башка көлдөрдөн айырмаланат. Суунун тунуктугунан жети метрге чейин суунун түбү көрүнүп турат. Көлдө камыш, олоң чөп, жашыл-күрөң, балыр өсөт. Көлдө көптөгөн балыктардын түрлөрү бар. Ошондой эле келгин куштардан каз, өрдөк, жана башкалары кездешет. (55 сөз)

Арстанбаб токоюнда

Арстанбаб токою Жалал – Абаддагы Базар – Коргон районунда. Бул жер – жаратылышынын өзгөчөлүгү жана кооздугу жагынан дүйнөдөгү эң сонун жерлердин бири. Арстанбабдын башкы байлыгы – жаңгак. Ой да, кыр да дүпүйгөн жаңгак дарагы. Алар ушунчалык калың өскөндүктөн токойдун айрым жерлерине такыр эле тийбейт. Токойдун ичи капкараңгы болуп турат.

Арстанбабда түркүн мөмө - жемиштер өсөт. Алманын эле нечен түрү бар. Кызыл, Сары, кара алчалар, алмурут, өрүк, бадам, карагат, чие эң эле көп (69 сөз).

Леопардга жасалган операция

Россиянын зоопарктарынын биринде кичинекей леопарддын көрүүсү начарлап кеткенин байкашып, көз дарыгерлери өз ара акылдаша, бир макулдуктун көзүнө операция жасамак болушат. Диагнозу көздүн катаракт оорусу болот.

Ошентип ага операция жасалат, дарылоодон кийин анын көрүүсү акырындап калыпка келе баштайт.

Чындыгында жаныбарлар деле адам сыяктуу оорушат, жада калса инфарктан да өлүп калган учурлары катталган. Адамдар ооруп калса алар атайын дарыгерлерге кайрылып жардам ала алышат. А бирок жаныбарларда мындай мүмкүнчүлүктүн жоктугу өтө аянычтуу. (71 сөз)

Биздин Мекенибиз

Биздин тоолор кандай бийик! Алардын көз жетпеген чокуларында дайым ак кар, көк муз жатат. Ошол тоолордо аркар да, кулжа да, аюу да бар. Миндеген жылкылар менен уйлар Ала-Тоодо багылат.

Көргөн жанды суктандырган Ысык-Көлүбүз бар. Ал-кыргыз жергесинин кубанычы, сыймыгы. Көлдө форель жана сазан балыктары өстүрүлөт.

Биз өзүбүздүн Ата-Мекенибизди сүйөбүз. Же алыста, же жакында жүрсөк дагы аны эстейбиз. Ата-Журттун көк кашка суусу, бийик тоосу көз алдыбызда элестейт. (72 сөз)

Кулпу

Кайсы бир заманда дүйнө элдери үйүн темирден жасалган, кулпу деп аталган буюм менен бекитишчү экен. Окууга, жумушка, айылга кеткенде ал кулпуну ачкыч деген темир менен бекитип, аны чөнтөктөрүнө сала кетишчү экен. Антпесе үй ичиндеги буюмдарды уурулар уурдап кетет.

Жылдар өтүп адамдар адептүү, нысаптуу болуп, уурулар жоголуптур. Ошондон баштап, эч ким үйүнө кулпу салбай эл бул сөздү унутушкан экен.

Ага биринчи ирет кыргыздар үлгү болуптур. Мисалы кыргыздын боз үйүнө эч качан кулпу салынбайт. (73 сөз)

Таңкы нур

Күндүн таңкы алтын нуру айланага чачырап, ааламды ойгото баштады. Анын алгачкы нуру талаа торгоюн таттуу уйкудан ойготту. Ал уясынан учуп чыгып, асманга өтө бийик көтөрүлдү да, өзүнүн жагымдуу ырын ырдай баштады: «Эх таңкы таза абада дем алуу кандай сонун! Кандай көңүлдүү!

Экинчи нур коёнго түштү. Ал узун кулактарын силкип, таңкы шүүдүрүм чөптөрдүн арасында көңүлдүү секирип ойноп ширелүү жашыл чөптөрдүн арасында жашыл чөптөрдүн жалбырактарын катырата чайнап, эртең мененки тамагын жеп жүрдү. (72 сөз)

Бешик той

Дүйнөнүн башка элдери сыяктуу эле, кыргыздар үчүн да наристенин жарык дүйнөгө келиши чоң майрам. Ата-эне азан чакырып, баланын атын койдурат. Кырк күн өткөндөн кийин бешик той өткөрүшөт. Боорсок бышырылат. Дасторкон кең жайылат. Казанда эт кайнап, комуз чертилип, ыр-күлкү уланат.

Наристенин бешик тою башталат. Колдо бар мал союлат. Ага чакырылгандар мал алып барышат, көйнөк – кече, акча – тыйын ыроолошот. Адатта, таяке – тайлары бешик, шимегин жасатып,

анын төшөнчү – орончусун жасалгалап барышат. Бешик, шимекти майлап, арча аркылуу «аластап» алышат («Бабалар салты»). (77 сөз)

Сагыз жөнүндө

1869-жылы Томас Адамс деген киши чикленин рецебин алып, ошонун негизинде сагызды ойлоп чыгарган. Чикле – индейцтер чайначу саподилла дарагынын маңызы. Сагыз негизинен кумшекерден, чайналуучу бөлүгү жүгөрү сиробунан жана ар кандай жыпар жыттардан, боёктордон түзүлөт. Сагыз ички жана сырткы майда капсулалардан тургандыктан, алар шилекейде өтө-өтө акырындык менен ээрийт. Японияда өзгөчө айырмаланган сагыздарды чыгарышат. Чайнап жаткан адамдын көңүлүнө карата сагыздын өңү өзгөрүп турат.

Ал эми Сингапур аралында жашагандар сагызды таптакыр эле чайнашпайт, себеби арал кичинекей болгондуктан, алар ар кандай ашыкча таштандылардан коркушат. (84сөз)

Сүт

I

Сүт-бул алмаштыргыс тамак. Маалыматтарга караганда нечен кылымдардан бери якут, казак, кыргыз, кыпчак жана башка элдер жер которуп, көчүп жүрүшкөн. Алар сүттөн быштак, айран, эжигей, курут, сүзмө, кымыз жана башка тамак-аштарды даярдашып, азыктанып келишкен. Сүт кичинекей наристеден тартып, чоң кишиге чейин алардын алмаштыргыс тамагы болгон. (46сөз)

II

Академик И.П.Павлов сүт тамак продуктуларын пайдалануудагы өзгөчөлүктөрүн артыкча белгилеп кеткен. Биринчиден, анын сиңиримдүүлүгүн, экинчиден, тамак-аш сиңирүүчү дене бөлүктөрүнүн иштешинин өөрчүтүүсүн жөнгө салып, бир калыпта алып жүрүүсү менен айырмаланын белгилеген. Сүттөн даярдалган азык заттардын сиңимдүүлүгү 95-98 % га жетет. Андай касиет башка тамак-ашта болбойт. Мисалы, тамак ичердин алдында же ичип жатканда, аз гана өлчөмдө сүт ичип койсо, тамак сиңирүүчү бездердин иштеши күчөйт. Сүт адамдын табитин ачат. «Аш жебей туруп, анын сиңерин ойло» дегендей, тамактын сиңимдүүлүгүнө көңүл буруу зарыл. (78)

Бал аарысы

Бал челектен учуп чыгып, гүлдөн – гүлгө конуп, анын ширесин жана чаңын жыйнаган аары түнөгүнө кайтып келет. «Үйүнө» кире бериш жерде аны сакчы күтүп турат.

Ал аары ошол бал челектен экенин ошол сакчы аарылар кантип билет? Ар бир челекте миңдеген аарылар болот эмеспи?

Ар бир бал челектин өзүнө таандык жыты болот, аны искей албайт. Ал жыт аарынын «чөнтөк» деп атала турган денесиндеги өзгөчө бөлүкчөдөн чыгат. Шире жыйноого чыгарда сакчы аарыга ошол «чөнтөгүн» ачып көрсөтөт. Бул анын күбөлүгүн көрсөткөндүгү болуп эсептелет. («Кызыктар дүйнөсүндө») (79 сөз)

Ак баш кулаалы

Ак баш кулаалы өзүнүн тамактанышы менен аңчылык чарбасына зыян келтирет. Алар саздуу жана камыштуу жерлерде жашап, көмүскө жерлерге уя салышып, балапандарын август айынын жарымында учурушат. Сууда жашаган жана саз канаттууларынын балапандарын, кээде кичирээк канаттууларды алып жеп тамактанышат. Саздуу жердеги ондатраларга кыргын салышат. Ошентип, алар зыяндуулугу менен белгилүү. Ак баш кулаалылар башка жырткыч куштардай эле келгин катары кышкысын жылуу өлкөлөргө учуп кетишип, жазында кайра келишет.

Бул кулаалынын жашоосу саздуу жана камыштуу жерлерде болгондуктан, «саз кулаалысы» деп аталат. Пайдалуу канаттуулардын балапандарын көп алып жегендигине карата ал аңчылык чарбасынын зыянкечи катары эсептелет. (89 сөз)

Жыгач ооз комуз

Жыгач ооз комуз барган сайын унутула баштаган эле. Анын күүсүн укмак турсун, ушундай аспап бар экенин элдин көпчүлүгү билбей да калган. Кыргыздын элдик искусствосун жакшы билгендер жыгач ооз комуз Улуу Ата Мекендик согушка чейин темир комуз сыяктуу эле кеңири таралып келгендигин айтышчу. Бирок ал жөнүндө музыкалык адабияттан маалымат таба албадык. Кыргызстанда көп жылдар бою жашап, кыргыз музыкасын изилдеген москвалык белгилүү музыковед, Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты В. С. Виноградовдун «Кыргыздын элдик музыканттары жана ырчылары» аттуу китебинде да жыгач ооз комуз тууралуу эч нерсе жазылбаптыр.

Чамасы, темир комуз аны сахнадан сууруп таштагандай. Балким, бул аспапта ойногон белгилүү музыканттын жоктугунан ушундай болгондур? (98 сөз)

Кыз куумай

Кыз куумай кыргыздардын байыркы улуттук оюну. Оюндун шарты мындай. Кыз жана жигит белгиленген жердин аралыгында ат үстүндө кубалаша чабыштары керек. Кыздын жана жигиттин аты бир мезгилде жолго коё берилет. Кыздын аты күлүк болсо, марага чейин жеткирбей кетип калышы керек. Эгерде жигиттин аты күлүк болсо, кызды кубалап жетип, ат үстүнөн кыздын бетинен өбүшү керек. Жигиттин аты начар болуп, кыздын бетинен өбө албаса, кайра артка чаап келе жаткан учурда кыз жигитти камчы менен жолдо карата сабап жүрүп отурат.

Кыз куумай оюну жаштарды шамдагайлыкка, ат үстүндө ойной билүүгө, намыскөйлүккө үйрөтөт. Бул оюнда аттын жана ат үстүндөгү адамдын мүнөздөрүнүн шайкеш келиши да маанилүү орунга ээ. (101 сөз)

Сагынбай Орозбаков

Кыргыз элинин кылымдан – кылымга, укумдан – тукумга мурас катары сакталып келе жаткан мурасы «Манас» болуп эсептелет. Аны төкпөй – чачпай сактап, улам кийинки муунга өткөрүп келе жаткан адамдар - биздин таланттуу манасчыларыбыз. Биз аларга бул үчүн абдан милдеттүүбүз.

Сагынбай Орозбаков «Манас» эпосунун бүткүл көркөмдүгү менен бирге адамдын аң - сезимине таасир этүүчү, тарбия, адеп берүүчү жактарын сактап, элге жеткире билген белгилүү манасчыларыбыздын бири.

Сагымбай Орозбаков сөзгө чебер, акындык шыгы бар, эң сонун сүрөткер болгондугун белгилей кетишибиз керек. Кыргыз элинин бай көркөм ойлоосун, терең сыйкырдуу сөз байлыгын далилдеп Сагымбай «Манас» эпосун жогорку устаттыкта айта алган. 1920-жыдары андан жазылып калган «Манас» эпосунун варианты төрт томдук көлөмдө жарык көргөн. (103 сөз)

Касым Тыныстанов

Касым Тыныстанов 1901-жылы 10-сентябрда касиеттүү Ысык-Көлдүн жээгиндеги Чырпыкты айылында төрөлгөн. Атасы Тыныстан араб тамгасында анча – мынча окуу билгендиктен Касым жети жашка чыга электе эле, ага араб жазуусунда жазганды жана

окуганды үйрөтүп койгон. Андан кийин Касым Байсоорун кыштагындагы мектепте үч жыл окуйт.

1912-жылдан 1916-жылга чейин Караколдогу орус – тузем мектебинен окуп, үчүнчү классты орус тилинде бүтүргөн. Үркүндө Кытайга барып келгенден кийин Ташкенге окууга кирет.

Окуп жүргөн кездеринде ырларды, поэмаларды жазат. Алгачкы иретте «Эне тил» аттуу окуу китебин түзөт. Ал кыргыз тилинин изилденишине жана өнүгүшүнө чоң салым кошкон алгачкы профессор, Эл агартуу комиссары, туңгуч прозаик, драматург, акын болгон. 1938-жылдары репрессияга кетип жок болгон. (105 сөз)

Кыргызстан

Биздин республика – тоолуу өлкө. Тянь-Шань тоосу чыгыштан батышты көздөй созулуп жатат. Биздин тоолор кандай бийик! Кыргызстанда өстүрүлүүчү жемиштер булар: алма, жүзүм, жаңгак жана башка малчылардын миңдеген койлору, жылкылары, уйлары тиги Ала-Тоодо багылат.

Көргөн жанды суктандырган Ысык-Көлүбүз бар. Ысык-Көл жөнүндө орус элинин улуу саякатчысы Пржевальский көп жазган. Ала-Тоонун байлыгы да суулары да, тоолору да көрктүү, кооз. Адамды кызыктырып, суктандырып кучагына тарткансыйт. Жаратылыш кыргыз элинин баарын ырыстуу жана таалайлуу кылды. Ошондуктан, кыргыз эли жан – дили менен ага кызмат кылды.

Силер да, мен да, бүткүл кыргыз эли да – баарыбыз мекенибизди сүйөбүз. Же алыста, же жакында жүрсөк да, Мекенибизди эстейбиз. Бийик тоосу, көк кашка суусу көз алдыбызда элестейт (104 сөз).

Түндүк Кыргызстан

Түндүк Кыргызстанга Чүй областы кирет. Областын составына – Аламүдүн, Жайыл, Кемин, Москва, Панфилов, Сокулук, Ысык – Ата, Чүй айылдык райондору, 12 шаар жана шаарчалар кирет. Кыргыз республикасынын борбору – Бишкек шаары да Түндүк Кыргызстанда жайгашкан. Областын жалпы аянты – 18,8 миң км². 300 км ге созулган Кыргызстандын Казахстан менен чектешкен Түндүк бөлүгүн ээлейт. Республиканын калкынын 30% Чүй областында жашайт. Область экономикалык жактан республиканын абдан өнүккөн экономикалык райончосу, ага бардык республика

өндүргөн өнөр жай продукциясынын жарымынан көбү туура келет. Жогору интенсивдүү айыл чарбасы менен айырмалайт. Ар бир адамдын жан башына республикалык көрсөткүчтөн эки эсе көп өнөр жай, айыл чарба продукциялары өндүрүлөт. Калктын жыштыгы, шаар калкынын басымдуулук кылышы боюнча да алдыңкы орунда. (104 сөз)

Кутман талаа

Айылдан чыгып талааны бет алган кара жолдо бир топ адам келатты. Жыпылдап ыкчам басышып, таң атып келе жаткан тарапты бет алышып, сөздөн күлкүгө, күлкүдөн сөзгө өтүшүп, көңүлдөрү куунак чыйрак баратышты. Булар Чүй районундагы «Сын-Таш» колхозунун биринчи бригадасынын колхозчулары эле. Эмгек күндөрүн таң шооласына аралаш башташ үчүн кызылча талаасына баратышкан. Алардын бет алдында таңдын ала буурул шоокумуна кирген эмгек талаасы суналып жатты. Дыйкандардын даркан талаасы. Күрөшү менен максатынын, кубанычы менен сүйүнүчүнүн алтын бешиги болгон берекелүү талаа – ушул. Үрүл – бүрүл шоокум жамынып үргүлөп жайылып, дем алып, түйшөлүп жаткансыйт. Дыйканды сагындырган, түндөсү түшүнөн, күндүзү оюнан кетпеген куттуу талаанын касиети укмуш го. Талаанын кадырын, кутман берекесин дыйкандан ашык билген жан жок чыгар. (108 сөз)

Бурана

Караханийлердин доорундагы байыркы көчмөн элдердин борбор шаарынан сакталып калган архитектуралык эстелик – мунара. Ал Чүй өрөөнүндөгү азыркы Токмок шаарынын жанынан орун алган XI кылымдагы Баласагын шаарынын калдыгы болуп саналат. Мунаранын бийиктиги 24 метр, кезинде андан да бийик болуп 40 метрден ашкан. Курулуш мусулмандарга намаз окуур убактысын билдириш үчүн азан чакырууга ылайыкташылган.

Убагында мунарага жанаша салынган мечит болуп, тегерегинде башка дагы көптөгөн курулуштардын орун алгандыгын андагы уранды калдыктар далилдеп турат.

Бул Баласагын шаары кийин, XIII – XIV кылымдарда талкаланып жок болгон. Ошонун ичинен жалгыз Бурана сакталып калган. Анын сырты оймо – чийме менен асемделип салынган, ичине төбөсүнө карай буралып чыгуучу тепкичтери бар.

Жоокерчилик заманда мунара кароол карай турган жай катары да кызмат кылган. (109 сөз)

Залкар саяпкер

Бул өзүнчө бир чоң тарых. Баячоров Жумадылдын ысымы кезегинде бүткүл көл өрөөнүн дүңгүрөткөн. Атүгүл бул кишинин аты республикага да таанымал эле. Баячоров Жумадыл саяпкердин ысымы бүгүн көл башында өзүнчө бир легенда катары айтылат. 1958-жылы Москва шаарында Кыргыз ССРнин адабияты менен искусствосунун декадасы болгон. Ага улай ошол чоң борбордо Бүткүл Союздук ат спартакиадасы өткөн. Ошол Бүткүл Союздук чоң мелдеште аламан байгеге чабылган ар түрдүү республикалардын күлүктөрүнүн ичинен Кыргызстандын Каракер тулпары биринчи чыгып келген. Ал карагердин саяпкери Баячоров Жумадыл болучу. Ошондогу Жумадыл саяпкердин Москвадагы мөөрөйү Кыргызстандын да мөөрөйү жана ар - намысынын иши болгон. Ошон үчүн алатоолук саяпкедин жеңиши республикалык, областтык, райондук газеталардын беттеринде учурунда Каныкейдин Тайторуну чапкандай эле эле катуу даназаланган болучу. (111 сөз)

Биздин республика

Кыргызстандын жаратылышы, бах, кандай сонун! Жер алдында пайдалуу кен байлыктардын көп запастары бар. Алар булар: коргошун, цинк, алтын, таш көмүр, нефть жана башка. Республиканын токойлорунда алма да, алча да, каагай да, арча да өсөт.

Биздин ыйык тоолордогу Ысык-Көл, Сары-Челек, Чатыр-Көл, Соң-Көл – булар жомоктогудай эң кооз. Буларга жайкысын же Өзбекстандан, же Казакстандан, же Сибирден миңдеген дем алуучулар менен туристтер келип турушат. Тоолордон агып түшкөн өзөн сууларда гидроэнергиянын эбегейсиз зор запастары бар. Алар талааларга жана жемиш бактарына жан киргизет.

Республикабыздын жаңгак токойлоручу! Пай – пай! Эмне деген керемет. Аң улоочу жерлерде жапайы айбандардын жетимиштен ашык жана канаттуулардын үч жүздөн ашык түрү жашайт. Бул жерлерде маралдар, аркарлар, тоо эчкилер, эликтер, кыргоолдор, тоо каздары бар.

Биз өзүбүздүн жаратылышыбызды сактоого тийишпиз! (114 сөз).

Асмандан алыска кат

«Мен бир шар жасап, ал аркылуу көтөрүлүп, жогоруга учтум эле. Бирок менин шарымда кемчиликтер болгондуктан жана өзүмдөн болжогон жериме бара албай, белгисиз жолго түшүп, суюк абанын арасында гана жогорулап бара жатам. Жарык шооласы да жок. Караңгылык, менден башка эч бир жандын бардыгы сезилбейт. Ал караңгылыкты сөз менен айтып, көз менен болжолдоор эмес.

Мен 25-майда асманга учтум эле, ошондон бери нечен сутка болгондугун да билбейм. Себеби, мага күндүн чыкканы жана батканы билинбейт. Андыктан Жер менен байланышуу үчүн кат жазып таштоого туура келди. Ким билет, бул катым кургак жергеби, же сууга түшөбү? Мейли, эмне болсо да, тобокел кылдым. Бул катты жазып, атымды коюп, нандын арасына тоголоктоп салып, ыргытып олтурамын. Менин азыркы кыскача абалым ушул» - деп жазып, кол койдум.(116 сөз)

Жусуп Баласагын

Жусуп Баласагын азыркы Токмок шаарынын үстү жагындагы Кегети айылында туулган. Ал XI кылымда жашап өткөн.

Ал өзү жашаган доордун даанышманы болгон. «Куттуу билим» аттуу эмгегин жаратуу менен дүйнөгө өзүнүн атагын калтырган. Ал эмгегинде терең философиялык ойлорду батырган. Асман менен Жердин байланышын, жаратылыштык кубулуштарды, астрономиялык байкоолорду, жылдыздардын аталышын жана башкаларды ыр аркылуу берген.

Чыгарма эң жөнөкөй адам мамилелеринен бери камтыйт. Конокко чакыруу, конокко кандай баруудан баштап, аскер башкаруучу кандай болуш керектигин, жаш кезде кандай, карыганда кандай тамак ичүүдөн бери айтат. Турмуш куруу, баланы кандай тарбиялаш керектигин тарбия катары калтырат. Дарыгер, соодагер менен кандай мамиле түзүштү көрсөтөт. Байлык деген эмне, тил деген эмне жана башка эң маанилүү нерселердин бирин калтырбай насаат катары жазып кеткен. Ал эмгек азыр да дайыма пайдаланылуучу эмгектердин катарына кирет. (121 сөз)

Орозо

Мусулман элдеринде орозо кармоо дин менен байланыштуу. Ороzonу шарият боюнча 12 жаштан жогору карай кармоого тийиш. Ороzonун негизи төмөндөгүдөй касиеттери бар. Биринчиден, напсини тыйып, тамакка топук менен, чыдамдуулук менен мамиле жасоого үйрөтөт. Экинчиден, орозо маалында адамдарды капа кылбай, кечиримдүү болуу керек. Үчүнчүдөн, таза жуунуп жүрүү керек. Төртүнчүдөн, зоордон ооз ачаар убакытка чейин наар албай, адамдын напсисин тыйуу. Эң негизгиси, кармаган орозосун кудайдын кабылдоосун өтүнүп сурануу.

Орозо маалында ууру кылбоо, ушак сүйлөбөө керек эрежелери элдерде жакшы мүнөздүн калыптанышына жол берет. Орозо кармаган да, кармабаган да адамдар сооп үчүн орозодогу адамдардын оозун ачырыштары керек. Орозо кармоонун диний маанисинен тышкары ден соолукка пайдалуу мааниси да бар. Орозо кармоо менен адам денесиндеги зыяндуу заттардан тазалана алат. Тамакты тандап, чактап ичүү менен кечке наар албай жүрүү ден соолукту жакшыртат. (124 сөз)

Манастын күмбөзү

Ала–Тоо койнундагы керемет эстеликтердин бири. Бабабыз Манастын күмбөзү деп бүтүндөй кыргыз эли сыймыктанган жана сыйынган ыйык жайы. Анын жайгашкан жери Талас шаарынын жанында, Кең-Кол суусунун боюнда.

Жоокерчилик заманда кол башчылардын, хандардын сөөгүн суук көздөн жазгыруу максатында башкага ыйгарып, XIV кылымда жашаган Кенизек Хатундун күмбөзү катары атап коюшкан чыгаар деп божомолдошкон.

Манастын күмбөзү байыркы замандардан бери эле эл таазим эткен касиеттүү жай катары эсептелет. Анын жанындагы азыркы күндө ата – бабаларыбыздын өткөн доордогу тарыхын чагылдырган этнографиялык музей курулган.

Күмбөз бышкан кыштан салынып, пирамида түрүндөгү төрт бурчтуктун үстүнө орнотулган 16 кырдуу чатыры бар. Сырты оймо – чийме менен асемделип кооздолгон. «Манас» эпосунда бул күмбөздүн салынышы тууралуу укмуштуудай зор эргүүлөр менен баяндаган бөлүм бар.

Кыргыз элинин байыркы тарыхынан кабар берип турган бул күмбөзгө азыркы урпактар да чоң урмат менен мамиле кылышат. (126 сөз)

Бүбүсара Бейшеналиева

Бүбүсара Бейшеналиева кыргыз балет искусствосунун алгач баштоочусу болуп саналат. Ал балетке кичинекей кезинен келди. Ленинграддагы Ваганов атындагы хореографиялык окуу жайына киргенден тартып, өмүрүнүн аягына чейин өзүн бүт бойдон сахнага арнап келди. Өз иши, кесиби, театр өнөрү дегенде жанын аябаган адам эле.

Анын аткаруусунда жаралган «Чолпон» балети тасмага тартылып, алтын фондго берилген. Бул балет режиссер Р. Тихомировдун жетекчилиги астында «Ленфильм» студиясында фильм – спектакль катары тартылган. Бул фильмди көргөн ар бир көрүүчү бирде абдан сулуу, жаркын кыздын, бирде карыган жез кемпирдин образын көрсөтө алган Бүбүсаранын чоң талантына суктана албай коё албайт.

Бүбүсара көп сандаган образдарды жаратып, театрда үзүрлүү эмгектенди. Анын искусствого сиңирген эмгегин кеңири баалап, Кыргыз Мамлекеттик Искусство Институтунун атын Бүбүсара Бейшеналиеванын ысымына коюшкан.

Искусствону жанындай жакшы көргөндүгү, сахнага берилгендиги Б. Бейшеналиеванын адамдык наркын, бай жан – дүйнөсүн жана асыл сапаттарын далилдеп турат. (128 сөз)

Физкультуранын пайдасы

Адамдын дени таза болсо, анын көңүлү да ачык, шайыр жана чыйрак келип, ишти сапаттуу бүтүрөт. Ал эми анын ден соолугу начар болсо, аны эч нерсе сүйүнтө албайт. Кымбаттуу окуучулар, биздин баатыр космонавттарыбыздын эрдигин жакшы билесиңер. Алар өзүлөрүнүн биринчи кадамдарын эртең мененки көнүгүүлөрдөн башташкан. Бизде эң кызыктуу кесиптер көп. Бирок, алардын айрымдары ден соолугу начар адамдарга моюн бербейт, оордук кылат.

Геологдор бир нече ай палаткаларда жашашып, ысык - суукка чыдамдуу келишет. Буга ден соолугу начарлар туруштук бере алышпайт. Ал эми моряктар, учкучтарчы! Булардын эмгеги канчалык күчтүү жана эркти талап кылат. Адамдын ден соолугун чыңоодо көнүгүүлөр эң зор мааниге ээ болот. Ал күчтүүлүктү, шамдагайлыкты, чыдамдуулукту пайда кылат. Ар түрдүү зыяндуу оорулардан сактайт.

Көптөгөн көрүнүктүү адамдар дене тарбиялык көнүгүүлөрдү күндөлүк адатка айландырып, аны өтө карыганга чейин жасашкан. Силер, балдар, күндө эртең менен гимнастика жасоону унутпагыла. (130 сөз)

Мектеп окуучуларынын китеп кабы

Окуучуларга биз ранецти, китеп капты сунуш кылар элек. Анткени, 6-10 жашар балдардын булчуң эттери жетиштүү түрдө өсүп жетиле элек болот. Сөөктөрү болсо тынымсыз өсүүдө турат. Ошондуктан тула бойдун узак убакыттарга чейин туура эмес абалда болушу, дайыма эле бир колу менен оордукту көтөрүп жүрүшү омурткалардын кыйшыгып калышына алып келет. Натыйжада омурткалардын ортосунда жайгашкан кан тамырлар кысылышат. Омурткаларды кан менен жабдый алышпай өз учурунда алардын өсүшү кечендейт.

Окуучу ранецти алып жүргөндө, жүк анын далы тарабына бирдей салмагын тийгизет. Бул келбеттин туура сакталышына шарт түзөт. Дем алууну, колдун, тула бойдун кыймыл – аракетин кыспайт. Ошондуктан айрыкча төмөнкү келбети бузулган балдар үчүн бул абдан эле зарыл нерсе.

Ранецти алып жүрүүнүн дагы бир оңтойлуу жагы – ийинге асма боосунун атайы жасалышында. Жылдын жылуу мезгилинде боону кыскартып, ал эми кышкысын тондун, пальтонун үстүнөн ранецти кийгенче ылайыктап узартып койсо болот. (131 сөз)

Балага ат коюу - жентек берүү

Жаңы төрөлгөн балага ат тандап коюу, жентек берүү да өзүнчө бир ырым–жырым. Бала жарык дүйнөгө келгенде асан чакырып наристенин атын бүт элге угуза жар салат. Наристенин атап койгон атын өмүр бою башка ат менен алмаштырылбай атоо керек. Эгерде башкача атаса, анда ага келе жаткан жакшылыктар адашып, аты уйкаштарга кетип калат дешет.

Жаңыдан төрөлгөн балага арнап, жарык дүйнөгө дагы бир адам кошулду деп, ата–эне мал соёт. Дасторконду кеңири жасап, той беришет.

Бала жерге түшкөндө жуунтуп, оозантат. Күн мурунтан даярдалып жүргөн, жентекке деген сары майдын чекесинен алып, баланын оозуна салат. Муну оозантуу дейт. Ошол эле сары май жентек үчүн колдонулат. Сары майга талкан, кум шекер кошуп, аралаштырып, жентекке даярдалган дасторконго коюшат.

Кийинки учурларда жолдоштор чогулуп, ат тандашып жакшы ат дегенин балага арнашат. Бирок эски салт боюнча асан чакыруу туурасы болуп эсептелет. (131 сөз)

Тамеки чегүү – ден соолукка зыян

Тамеки Америкадан чыккан. 1492 – жылы улуу саякатчы адмирал Христофор Колумбга Гуанхамет айылында жашоочу жергиликтүү эл сый көрсөтүү катары белекке «петун» деп аталуучу өсүмдүктүн кургатылган жалбырактарын тартуу кылышкан. Себеби, Колумб тамекинин уругун Испанияга алып келип, ал жерде өстүрүп, кийин соодагерлер туш – тушка таратып жиберешкен. Тамекинин түтүнүн дары деп эсептешип, ар түрдүү дарттарды жолотпойт деген ойдо болушкан. Тамеки көптөгөн өлкөлөрдө өстүрүлүп, ошону менен бирге соода иштери да өнүгө баштаган.

Россияга 1585-жылы англиялык соодагерлер аркылуу жеткирилип тез тарап кеткен. Тамеки ар түрдүү ооруларды алып келип жаткандыгына байланыштуу Россияда биринчи болуп, Михаил Феодорович тамеки тарткандарга тыюу салуу чараларын колдоно баштап, кимде ким тамеки тартса, ал адамдын кулагын, же болбосо мурдун кесип салуу жазасын колдонгон.

1634-жылы Москва шаарында тамеки тартуунун негизинде эң чоң өрт чыккан. Ошондон кийин тамеки тарткан адамдар үчүн өлүм жазасын колдонууга өкүм чыгарылган.

Тамеки тартуунун негизинен айрыкча өпкөнүн рак оорусу көбөйгөндүгү байкалып олтурат. Өпкөнүн рак оорусу башка рак ооруларынан бардык элдердин арасынан 7-8 орунду ээлөөдө. Акыркы төрт жыл ичинде экинчи кээ бир жерлерде биринчи орунда тургандыгы бизге маалым. (133 сөз)

Жусуп Абдрахманов

Жусуп Абдрахманов 1901-жылы 28-декабрда Ысык-Көл областында төрөлгөн. Манаптын баласы болгондуктан, азыркы Ананьево айылындагы орус–тузем мектебин бүтүргөн.

1914-жылы Караколдогу шаардык окуу жайынан окуп баштап, 1916-жылкы көтөрүлүшкө байланыштуу аны аяктабай калган. Мына ушул окуу жайларынан алган билим анын өз алдынча окуп, билимдүү болушуна жакшы шарт түзгөн. 1916-жылкы Үркүндө эне – атасы жолдо өлөт. 1917-жылы Кытайдан кайтып келип, Каракол гарнизонунда иштеп, революциялык иштерге баш–оту менен берилип кетет. 1919-жылы Семиречьедеги командирлик Курска

кирип, акыры Ташкендеги В. И. Ленин атындагы аскердик мектебин бүтүрөт. Оорусуна байланыштуу аскердик кызматынан бошойт. Андан кийин ал партиялык жана өкмөттүк кызматтарда иштейт.

Өзүнүн жазган күндөлүгүнө караганда, Ж. Абдрахманов пахта, темир жол, кант өндүрүү, республиканы электрлештирүү жана суу маселелерин өз убагында чече билген адам болгон экен. Репрессияга туш болгондуктан арабыздан эрте кеткен.

1990-жылдарда акталгандардын арасында ал адам да бар. (133 сөз)

XX кылымдын Бакай атасы

Кыргыз элинин тарыхы менен байланышкан 20 кылымдын залкарларынын бири Кусейин Карасаев болуп саналат. Кылымдын жүзүн кирпичине сүрткөн Кусейин атадан теңир эч нерсесин аябагандай сезилет. Ага берметтей акыл, орошон ой, бийик билим, өң түс менен келбет-көрктөн кемибеген тагдыр буюрган. Ага жараша ардактуу Айша апабыздын да кадырын билген асыл жары болуп, бактылуу үйдүн ээси эле. Өзгөчө тил илиминин өнүгүшүндө анын жууса кеткис изи калды. Биринчи кыргыз интеллигенциясынын катарында агартуу иштеринде эбегейсиз эмгек жасады. «Эркин-Тоо» гезитинин жарык көрүшүндө алгачкы тушоо кескен калемгерлердин болду. Эне тилине байланыштуу эң алгачкы сөздүк түзгөндөрдүн бири да Кусейин ата эмес беле.

Алфавиттик системага өтүү, алгачкы окуу китептерин түзүү, кыргыз адабият терминдерин киргизүү, орфографиялык жана этимологиялык сөздүктөрдү иштөө, кыргыз тилине башка тилден кирген лексиканын түшүндүрмө жыйнагын түзүүдө эмгектери зор. «Кабус Наама», «Накыл сөздөр» аттуу эмгектери элдин руханий кенчи болуп калды. (133 сөз)

Керемет мезгил

Сыдырым жел согуп, шактары ийиле самсаалаган жалбыраксыз мажүрүм талды ыргап жатты. Көңүлгө жагымдуу жаз жыты кайгыга батып, тумандаган жүрөгүмдү тынчтандырып койду. Чымчыктар улам жаңы, улам башка кайталангыс ырларын ырдашып, жер да оор уйкудан ойгонгондой. Баары жаңы, баары сулуу.

Кышы бою ак кар, көк муз жамынган тоолордогу мөңгүлөрдүн бир тобу жаздын сулуу келбетине, жылуу илебине туруштук албай акырындан ээрип, шылдырап ага берди. Анын ар бир аккан шылдыр үнү тоонун да, жер эненин да тоңуп жаткан муңун, кайгысын кошо агызып, бардыгын тазалагандай.

Адамзаттын жүрөгү да ошол тоо суусу жууган жылгадай таза, адырлардын гүлдөрүндөй назик болсо гана.

Жаздын жаңырган келбетине, жагымдуу илебине кошулуп, баары жаңырып, баары тазарып, жер үстүндө адамдын жашоосу көктөм күнүндөй бейпил болсо экен.

Сыдырым желге эркелегендей, шуулдаган мажүрүм тал менин жүрөгүмдө кубанычтын жакшынакай элестерин ойготту. Жаз жыты, жаз керемети жан дүйнөмдү сергектентти. Керемет мезгил. Сен сулуусуң, сен наристедей тазасың. (139 сөз)

Нооруз

Чыгыш элдери Ноорузду жаз мезгилинде майрамдашат. Ал жылдын жаңырышы катары белгиленет. Башкача айтканда, күн менен түндүн теңелген мезгилине туура келет. Ноорузду негизги мааниси – бул жарыктын караңгылыкты жана жакшылыктын жамандыкты жеңип чыгышы болуп эсептелет. Бул майрам чынында эле жаңы жашоо мезгили башталып, жер жаз жыттана баштаган учурга туура келет.

Жаңы жыл келди деп, бир канча ырым–жырымдарды жасашып, майрамдашат. Кыздар кызыл-жашыл кийимдерди кийишет. Жашыл – жаздын, жаштыктын белгиси дешет. Кызыл – от түсүндөй тазалыктын белгиси катары белгиленет. Элдер үйлөрүн, көчөлөрдү тазалашат. От жагышып, оттон секиришет. Жаман жорук болсо, от менен тазалансын дешет.

Бири–бирине жашыл чөп, өсүмдүк белек беришет. Сууга эгин чөп агызышып, аны менен эгин көп болсун дешет. Жети даамдын башынан кошуп көжө, сүмөлөк жасашып, түнү бою бышырып, таңында элге таратышат.

Дагы бир ырым бул: адамдар бири бирине болгон таарынычы болсо, кечиришет. Жакшы тилектерди арнашат. Үйлөрдү арча күйгүзүшө аласташып, шайтан–шабырдан арылышат. (141 сөз)

Мейман тосуу

Бул- келүүчү ардактуу мейманды алдын-ала күтүнүү. Аларга эмне сый көрсөтүлөт. Ошолорду түгөл даярдап коюу. Милдеттүү конокторду тап жылдырбай, шек билдирбей урматтоо. Ага журт билермандарын тосуу, куда-сөөк тосуу, өз ара тамак ичүүлөрдү тосуулар кирет.

Куйручуктун атасы Өмүрзак улан кезинде Ормон баатырдын айылына барып калат. Баатыр баштап эле чамынып, мейман күтүнөт. «Бу баатыр, хан өзү баштап, бүлүк түшүп жумалап күтүп жаткан коногу ким болду экен?» -деп ойлойт. Көрсө Калыгул олуя тура! Ак кементайчан, этеги саймаланган кандагай кийип, Калыгул кара сур атын минип, жан жөкөрлөрү менен келип түшөт. Ормон баатыр окчундан тосуп чыгат. Атайын көтөрүлгөн ак өргөөлөрүнүн бирине түшүрөт. Койдун сүтүнүн курутунан эзилген, сары май сапырылган кырма аяктарга суюк суусун куюшуп, меймандарга сунушат. Баары ичишет. Байбиче идиштерди жыйнап алат. Анан Калыгул олуяга келечек тууралуу суроо сунушат. Эки ийинин алмак-салмак карап, так азыркы турмушту баяндаган экен. (136сөз)

Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт.

Ошентип, дагы бир түн уюп турду. Деңизге чыгар алдындагы түн. Бул түнү бала уктап алган жок. Өмүрүндө алгач ирет уктап албады. Өмүрүндө алгач ирет баладан уйку качты. Эрттерээк күн чыгып, күндүз болуп, эрттерээк деңизге бой ураар учурду эңседи. Нерпа талпакта жатып, ал тиякта деңиз улам соккон сайын, жер калч этип, булуңда жандуу толкундар күркүрөп-шаркырап жатканын сезип жатты.

Илгери заманда мунун баары башкача болгон имиш. Ошондо Лувр өрдөк болбосо, азыркыдай жер менен суу алпурушпайт эле. Дүйнө башкача жаралып калмагы бул кезде эч кимдин капарына кирип чыкпай. Андай болбогондо кара жер суу минтип өчөгүшпөй калмак окшойт. Ошол башталыштын башында, туулуштун астында табият деген дайынсыз нерсе жаралып, анын ичинде жер түгүл көзгө сүртөр чаң тозону болбоптур. Алгач төрт тарабы толкуган суу жаралыптыр. Айлампа терең иримде өзүнөн - өзү оргуштап кайнап чыгат. Толкугандан толкуп, толкунун толкун кубалайт. Аягы жок, чети менен чеги жок дүйнөгө жаралып кете бериптир. (144 сөз)

Нурбектин максаты

Айланадагылардын баары бүгүн башкача, жаңы түстө. Жакында жаз кадимкидей кирип келет. Нурбек өзүн дагы жаздын бир бөлүгү, бир белгиси сыяктуу сезди. Быйылкы жаз Нурбектин өмүрүндө болуп көрбөгөн, өтө кызык, эстен чыкпас, чоң жаз болот. Жанараак Нурбек обком комсомолдо болуп келди. Нурбек өз суроосу боюнча дың жерлерге иштеш үчүн, алыскы ыйык тоолуу райондо жаңы уюштурулган совхозго механик катарында жиберилди. Ал заводдогу жаштардын ичинен дың жерлерге биринчи аттанып чыкты. Заводдун парткому дагы Нурбектин мыкты механик, заводдун ишеничин актайт деп көрсөттү. Ооба ал өзүнүн заводдун эч убакта уятка калтырбайт.

Нурбек дың жерди багынтып алуучулардын бири болот. Кылымдап кишинин колу тийбеген тоо арасында эгиндер көйкөлүп баш алып, көпүрө, жолдор салынып, очор-бачар отурган урук-бутакутуу эң жаңы журт күтүп: «Бул биздин кыштак, биздин тегирмен!» - дегенчелик болсо... Ким айтып, ким сыймыктансын! Адамдын турмушундагы асыл максаты ошол эмеспи!.. Муну ойлогондо Нурбектин карылуу колдору күчкө чыналып, азыр эле жумушка киришүүгө даяр эле. (145 сөз)

Тагай бий

XVI ылымда Тагай бий калайыкка улуу инсан – Мухаммед–Кыргыз деген ысым менен таанылды. Ал 1508-жылы ак кийизге отургузулуп, кыргыз каны болуп көтөрүлгөн. Буга дейре нечен жүз жылдар бою кыргыздар сай –сайлап, өз урпагынан татыктуу жол башчысын шайлай албай келген эле. Ушинтип мүнкүрөй алсырап турганда Тагай бий «кыргыз уруусунун» оң жана сол канаттарынын байланыштарын чыңдап, өз алдынча мамлекет түзүүгө аракеттенди. Ал калк арасында мусулман динин биринчи тараткан, ошондон улам эл аны ардактап, экинчи ысымы Мухаммед – Кыргыз деп аталып калган.

Кыргыздардын ордо күтүп улам күчтөнө жана кыргыз – казак биримдиги бекемделе баштаганын сезген Моголстандын башчысы Саид хан Ысык–Көлдөгү кыргыздардын ордосун чаап, Тагай бийди эки жолу колго түшүргөн. Тагай бий Кашкардын зынданында он жыл жатып, духу майтарылбас чыныгы кыргыз кол башчысы катары баатырларча, өз элинин эркидиги үчүн өмүрүн курман кылган бабаларыбыздын бири. Ал жөнүндө эзелтен эл оозунда

жаралган аңыз баян, санжыра сөз күнү бүгүн да айтылып келет.
(145 сөз)

Ажар

Майдын кечки салкын жели сокту. Кошоктошуп көктө жүргөн ак булуттар каалгып учат. Жел аларды көрүнбөгөн сүйкүмдүү колу менен түртүп учуруп, Тянь–Шандын көк тирешкен аскаларына айдап барып токтотот. Кээде булуттардын үзүлгөн бөлүндүсү, күндүн үлпүлдөп батып бара жаткан көзүн каптап, Какшаалдын элсиз, мейкин талаасындагы нерселердин баарын кара күүгүм, ала көлөкө тарттырат.

Талаа тынч... Булуттардын көлөкөсү Ажар жаткан алтыгананын үстүнө түшүп улакча ойноду. Коңур жел Ажарды кытыгылады, эркелетти, ойготту.

Ажар кыбырап ордуна туруп, жолуна түштү. Каш карарып, ымырт жабылды. Түн кирди. Бирок сулуу ай муңайып, алтын бууга боёлуп, чыгыш жактан көтөрүлдү. Аппак нур шооласы менен түндүн мээримсиз караңгылыгынан алда кайдан кубалап, кең таланы кубантты. Талаа да ыйлап сооронгон жаш баладай, жылмайып, койнун ачып, кучагын жайып, Ажарга жол берди.

Ажар бир аз жол жүрүп келе бергенде, арт жагынан көп нерсенин созултуп улуганы, үргөнү угулду. Ал Ажарга жакындай баштады. Ажардын жүрөгү опкоолжуп, дүпүлдөп алып учуп, оюна ар түрдүү коркуу сезимдери келди. (146 сөз)

Айры куйрук

«Куйругу ача, бору чаар, кушта болбойт мындай каар» - деп аны каргаган кемпир–чалдар, бала–бакырлар көп. Анткени, тооктордун ээчитип жүргөн балапандарын көз көрүнө алып асманга сызат. Колдогу балапандарды кокуйлатып ала качкан айры куйрук жапайы канаттуулардын жөжөлөрүн дагы бирден терип кетмейи бар. Ошентип, анын өткүр кыска тырмактарынан жөжө менен балапандардын канчасы жабыр тартат дейсиң.

Айры куйруктардын уя салууга жактырган жери тоолуу токойлордун арасы. Аскалуу таштар арасындагы уяларында жаткан балапандарына жем издеп, асманды айлана алыска учушат. Ошол убактарда кандай гана жерлерден учпайт дейсиң? Агын суу менен айылдын үстүнөн, түз талаа менен токой жээгинен. Көзүнө алы

жеткен айбанаттар көрүнсө, ага куушурулуп түшөт. Алы жетпегенинен азап чегип, ажалы жетет.

Ошондуктан. канаттуулардын балапандары жана майда чычкандардын көп түрлөрүн кармап жейт. Айласы куруганда алы кеткен жана өлүп калган жаныбарлардын тарпын курттаганына карабастан жеп тамактанышат. Ошентип, айры куйруктар оору жугузуучу микробдорду таптакыр тазалап жешип жугуштуу оорулардын таралышына бөгөт койгону менен белгилүү.(147 сөз)

Саймалуу таш

Саймалуу–Таш өрөөнүндөгү аска–таштарга тартылган кайталангыс сөрүттү биринчи жолу 1902–1903 - жылдары орус географиялык экспедициясынын археологдору тарабынан ачылган. Кызыгы бул сүрөттөөлөр жана жазуулар кербен жолуна жакын эмес, тескерисинче алыскы тоодон орун алган.

Сүрөттөрдүн мааниси ар түрдүү . Анда аңчылыктын, дүйнө таанымга байланыштуу ырым – жырымдардын көрүнүштөрү жана буюм–тайымдар чагылдырылган. Ошондой эле ар кандай геометриялык фигуралар орун алган. Миң түркүн жан–жаныбарлардын сүрөттөлүштөрү, тоолордун жана али күнчө чечмеленбеген ар кыл табышмактуу сюжеттер кездешет. Сыягы, бул жерде отурукташкан көчмөн ата–бабаларыбыз кандай байлыкка ээ экендигин сезе билишип жана аларды көздүн карегиндей сактап кийинки урпактарга мурастап калтырууну кыялданышкан чыгар.

Байыркы цивилизациянын руханий турмушунун өзүнчө бир өнүгүш баскычтарын өз кучагына камтыган миңдеген бул аска-таш сүрөттөр деңиз деңгээлинен 3200 метр бийиктикте тоолуу ачык асман астында жайгашкан.

Жер жүзүндө жок өзгөчөлүгү менен айырмаланган сейрек сакталып калган петроглифтерди дүйнөлүк маанидеги эстеликтердин катарына коюуга болот. Саймалуу–Таштагы таш жазуулардын саны азыркыга чейин тактала элек. (147 сөз)

Керемет мезгил

Сыдырым жел согуп, шактары ийиле самсаалаган, жалбыраксыз мажүрүм талды ыргап жатты. Көңүлгө жагымдуу жаз жыты келип, кайгыга батып тумандаган жүрөгүмдү тынчтандырып койду. Чымчыктар улам жаңы, улам башка кайталангыс ырларын

ырдашып, жер да оор уйкудан ойгонгондой. Бары жаңы, бары татына.

Кыш бою ак кар, көк муз жамынган тоолордогу мөңгүлөрдүн бир тобу жаздын жаңы келбетине, жылуу илебине туруштук бере албай бир аздан ээрип, шалдырап ага берди. Анын ар бир шылдыр үнүн тоонун да, жер эненин да бугуп жаткан муңун, кайгысын кошо агызып, бардыгын тазалагандай.

Адамзаттын жүрөгү да ошол тоо суусу жууган жылга – жыбыттардай таза, адырлардын гүлдөрүндөй назик, аруу болсо кана...

Жаздын жаңырган келбетине, жагымдуу илебине кошулуп, баары, жаңырып, баары тазарып, баары арууланып, жер үстүндө адамдын жашоосу көктөм күнүндөй бейпил болсо экен.

Сыдырым желге эркелегендей, шуулдаган мажүрүм тал менин жүрөгүмдө кубанычтын, жакшынакай жышаандын элестерин ойготту. Жаз жыты жаз керемети жан дүйнөмдү сергектентти. Керемет мезгил. Сен сулуусуң, сен аярсуң, наристедей тазасың. (150 сөз)

Келемиш чычкан

Денесинин уздугу 17-22 см келген келемиш чычкандары түштүктөгү мөмө-жемиштүү жаңгак токоюнда абдан көп. Сейрек түрдө Алай өрөөнүнөн жана Көкөмерен суусунун жээктеринен да учуратууга болот. Жаңгактардын түшүмү мол болгон жылдары алар абдан арбын төлдөшөт. Келемиштер жаңгак менен тамактанышып, кышкыга запас жыйнашат. Ийиндерин казганда 10-14 кг чейин жыйналган жаңгак табылган. Ошондой эле эгин менен жүгөрүлөргө да зыян келтиришет. Жаңгактар түшүмү жок болуп калган жылдары, алар айыл аралап кампалардагы жана үйлөрдөгү эгиндерге зыян келтирери аныкталган.

Кышкысын алар чээнге кирип, укташпай, жайында жыйнап койгон жаңгактарын жеп, суук күндөрдө ийиндеринде жатышат. Аларды капкан менен кармап жүрүшкөн зоологдор кызыктуу адам таң каларлык окуяларды көрүшөт. Капканга түшүп, өлүп калган келемиштерди башка тирүү жүргөндөрү жеп кетишкен. Ошондуктан, алар ачыккан мезгилдерде өсүмдүктөр менен гана тамактанбастан, ар түрдүү алы жеткен канаттууларды, алардын уядагы балапандарын жеп зыян келтиргендиги байкалган. Алардын айыгышкан душмандары – арс чычкандары жана Сары-Челек

токоюна жаңы коё берилген токой суусарлары. Келемиш чычкандарын кырып жоготуу иштери пландаштырылып жатат. (151 сөз)

Салам айтуу

Элибиздин үрп адатында келе жаткан жакшы белгилердин бири салам айтуу - кол берүү. Мында улууларды урматтоо, кичүүлөрдү ызаттоо наркы бар.

Илгери кутмандуу кыргыз элинде атчан жөөгө абалы салам айтуучу. Улуу болсо түшө калып кол берүүчү. Улуу ыраазылыгын билдирип, ыраакматын айтып, алкап жиберүүчү.

Азыр айрымдар ат үстүнөн салам айтарын айтат. Аты менен омуруолотуп кол сунат. Жөөчөн андан жалтайлап качып кетет. Илгери бала бакырадан бетер айыл аралап чаап жүрүү жигиттерге эрөөн эле. Көйрөндүктү билгизчү. Атчандар уй мүйүз тартып отурган көпчүлүктү көргөндө атынан оолак түшүп, камчысын сүйрөй келип, улуусу отурган жерден оңго карай, анан солдон баштап, ошол биринчи салам берген карыяга чейин барынын амандыгын сурачу. Андан кийин гана олтурчу. Азыр көрүп-билип жүрөбүз. Аты менен сүзө качырып келип, аттан түшпөй тургандар бар. Азыркы убакта тааныш эместер үн катпай өтүшөт. Кыргыз касиетин качырып, тааныш эмес каарыларга салам берүү салты тыйылды. Ушунун арты менен улууларга орун бошотуу, алардын каарылыгын сыйлоо, боорукердик сезимин тартуулоо сыяктуу адептүүлүктөн алыс боло баштадык. (152 сөз)

Кыргыз өңү Чокморовдун өңүндөй

Сүймөнкул Чокморов – кыргыз элинин залакар таланттарынын бири. Союздук кинофестивалдарда эркектин ролун мыкты аткаргандыгы үчүн беш ирет байгени жеңип алгандыгы барыбызга белгилүү. Бул адам өзүнүн эрктүүлүгү, өжөөрлүгү менен башка адамдардан бир топ айырмаланып турчу. Замандаштары аны абдан таза, сүйкүмдүү, жөнөкөй адам эле деп эскеришет. Сүймөнкул ар бир күнүн эрдик менен өткөргөндү баалачу. Жашоону ушунчалык сүйчү. Ыйман, кайрымдуулук, адептүүлүк жөнүндө көп нерселерди айтчу. «Кызыл алма», «Улан», «Караш–Караш окуясы», «Ысык-Көлдүн кызгалдактары», «Жалаң эр азаматтар»

жана башка көптөгөн кинотасмаларды чыгаан талант Сүймөнкулсуз элестетүү кыйын. Ар бир ойногон ролунда өзү жашап, кыйынчылыкты да, сүйүнүчтү да турмуштагыдай өзүндөй ойноп эле. Кинодогу бүтүндөй татаал нерселердин бардыгын өзү жасачу: суукта тоңуп, ысыкта күйүп, жардан түшүп, бийик зоого чыгып, сууга секирип, бийик аска боорунан нечен жолу жыгылчу.

Табият мындай ырыскыны туш келди барына эле энчилей бербейт. Андай адамдар сейрек гана туулат. Жашаган өмүрү эли-журтуна арналып, ар дайым көпчүлүктүн эсинде калат. Эanelер уулдарын: «Сүймөнкул абандай болсоң, тагдырга ыраазымын» - дешет. (151 сөз)

Кыз-Күйөө

Борбордон Ысык-Көлгө бара жаткан жолдо Боом капчыгайынын ичинде Кыз-Күйөө деген жер бар. Ал илгерки бир уламыштан калган аталыш.

Илгери-илгери бир бай болот. Анын жалгыз кызы бар экен. Кызынын сулуулугуна ай менен күн да суктануучу дешет.

Кыз атасынын малын баккан малай жигитти жактырып калат. Алар кыздын атасы экөөнүн үйлөнүшүнө каршы болооруна көзү жетип качып жөнөшөт. Албетте, кыздын жигиттерин алардын артынан куугунга жиберет.

Эки жаш качып жүрүп отуруп артын карашса, атасынын жигиттери кууп келе жатыптыр. Алар жашынганга бир бийик тоого чыга качышат. Бирок куугунчу жигиттер алардын изин байкап калышып, кармаганга жакын эле калышат. Байдын: кандай да болсо, кайдан да болсо алып келгиле деген сөзү жигиттердин эсинен чыкпайт.

Куугунчулар эми жетип кызды кармай турган болгондо колдорун бекем кармашкан кыз менен жигит тоодон кулап кетишет. Алардын сүйүүсүнө, көз жашына туруштук бере албаган тоо тең экиге бөлүнүп кетет.

Бул тоонун чокусунан караган кишиге ал жүрөккө окшош болуп көрүнөт дешет. Бул жердин эмне үчүн Кыз-Күйөө деп аталып калышынын себеби ушундай. (155 сөз)

Көрүү гигиенасы

Үй-тиричиликте, оюн жана кызмат убагында учтуу буюмдарды пайдалануудан улам көзгө тийип, оор доо келтириши мүмкүн. Ошондуктан адам мындай буюмдарды пайдаланууда өтө этият болушу зарыл. Көп жолугуучу көрүүнүн бузулушу- жакында же алысты начар көрүү болуп эсептелет. Эгерде көрүүнүн бузулушу тубаса болсо, анда көз чанагынын формасы нормалдуу көз чанагынын формасынан айырмаланып турат.

Көрүүнүн бузулушу жалаң эле тубаса болбостон кийин деле пайда болушу мүмкүн. Көпчүлүк мектеп окуучуларында алысты көрүү процесси бузулгандыгын байкоого болот. Көздүн оорулары көбүнчө көрүүнүн гигиенасын сактабагандыктан келип чыгат. Анын алдын алуу үчүн өтө татаал деле эмес эрежелерди сакташ зарыл.

Китеп окуганда, же дептерге жазганда көз менен китептин аралыгы 30 см ден жакын болбош керек. Сабак даярдаш үчүн столду терезеге жакын коюу керек. Таза абада көбүрөөк болуу зарыл. Жүрүп бара жаткан автомобилде окуган абдан зыян. Жатып алып окуу көзгө оңолбос зыян келтирет. Ошондуктан жатып алып окубаш керек.

Көздүн көрүү процессине тамеки тартуу жана алкаголь ичимдиктерин ичүү түздөн-түз таасир этет. Никотин жана алкаголь жаш өспүрүмдөрдүн көрүү нервин бузат. (156 сөз)

Витамин

Витаминдер органикалык кошулмаларга кирет. Алар-тиричилик аракетин үчүн эң зарыл болгон биологиялык активдүү заттар. Витаминдер организмге өсүмдүктөр жана жаныбарлардын азыктары менен келет. Азыркы мезгилде адамдын организмде 20 га жакын витаминдер бар экени аныкталган. Организмге узак убакытка чейин витаминдер жетишпесе мындай кубулуш авитаминоз деп аталат.

С витамини жетишсиз болсо, анда адам цинга оорусуна чалдыгат. Бул витамин көбүнчө карагатта, ит мурунда, калемпирде, капустада, помидордо, лимондо, апельсинде, пиязда, чеснокто болот.

А витамини- химиялык курамы жагынан каротин затына окшош. Каротиндин А витаминге айлануусу ичегинин керегелеринде жана боордо өтөт. А витамини сабизде, абрикосто, ромидордо көп болот. Ошондой эле бул витамин балыктын

майында, каймак-майда, сүттө, боордо, бөйрөктө көп кездешет. Мындай витаминдин жетишсиздигинен адам «күүгүм карыкма» оорусуна чалдыгат.

Ал эми Д витамини балыктын майында, жумуртканын сарысында көп. Бул витамин күндүн ультра кызгылт көк нурларынын жардамы менен организмдин терисинде пайда болот. Тамакта Д витамини жетишпесе жаңы төрөлгөн балдар итти оорусуна чалдыгат.

Витаминдер көбүнчө жаш балдардын жакшы өсүшүнө, тиричилик аракетине, көптөгөн ооруларга туруктуулугун күчөтүүгө керек болот. Ашыкча витаминдер организмге терс таасирин тийгизет.

(157 сөз)

Эт бышыруу

Казан асуу - эт салуу дегенди түшүндүрөт. Казанга суу куюп, ага абалы «быссымылданы» айтып, эзелтен калган ырым боюнча кар жиликти салат. Анан алп жиликтер түшөт. Карчыга, төш үстүндө көмкөрүлүп, аягында баш салынат.

Эт салынары менен туз татылат. От улуу жагылат. Эт көөп казан кайнары менен чий көбүгүн таза алуу керек. Тузун көрөт. Эт бир кайнагандан кийин отту ичкелештирип, күйүүсүн басаңдатат. Казан «бүлк-бүлк» жай кайнап, талаптагыдай бышат.

Эт бир кайнагандан кийин ордуна которуп, астынкы эттерди үстүнө, үстүнкү эттерди алдына алмаштырат. Мына ушундай кылып кайноосун улантат.

Азыр эт бышырууда да ар кандай аракеттер бар. Биринчиден, чий көбүгүн чала алышат да, ал этке жабышып калат. Экинчиден, кайнап жаткан сорпо аз сапырылат. Үчүнчүдөн, өзгөчө газга эт бышыргандар мискейдин, казандын капкагын албай тумчулап кайнатат. Тар идишке бышкан эт куушурулуп калат. Чоң идишке кайнаган этти чыгарганда берекелүү көрүнөт. Өтө эзилте кайнаган эттин да берекеси кетет. Төртүнчүдөн, этти өтө эле көп кайната бербөө керек. Анын күчү кетет, витаминдери өлөт. Эт кандай бышты анын сорпосу өзү эле айтып турат. (157 сөз)

Жолугушуу

Бир күнү Орозаалы карыя айылында ырдап жүргөн балага келип: «Ак-Чийге Токтогул келиптир. Мен ээрчитип барайын.

Токтогулдан үлгү ал», - деди. Улуу акын менен кантип көрүшүүнү ойлоп, баланын жүрөгү алып учту. Алар айылга келгенде, акындын толкуп чыккан үнү угулду. Токтогул отурган үйдүн туурдуктары сыйрылып, эбак эле кызыл уук болуптур. Элден жол тийбейт. Орозаалы ээрчитип келген баласын сыртка койду да, өзү үйгө кирди.

«Кадырлуу Токо, сизди атайын издеп келдим. Ээрчитип келген бир балам бар. Өз айылыбызда ырдап жүрөт. Сиздей атасын көрүп, таалимин алсын!»- деди Орозаалы. Ошондо Токтогул ырдап жаткан ырын токтото коюп, келген кишиге учурашты. Эшик жакка карап, мындай деди: «Качып жүрбөй далдаада каргадай, балам, кел мында». Баланын муундары титиреп, бети кыпкызыл болуп кетти. Токтогул менен учурашты. Акын баланын аты жөнүн сурай баштады:

-Ким дегендин баласы болосуң? Атың Ким?

-Үсөнбай дегендин баласымын. Атым- Алымкул.

Акын Алымкулга өз үлгүсүн көрсөтүп, акыл-насаат сөздөрүн айтты. «Сөздү жамаштыра берсе эле ыр боло бербейт. Ыр деген мааниси терең, жанга жагымдуу, кулакка сүйкүмдүү болуш керек, балам»- деди. (161 сөз)

Курманжан датка

Түштүк кыргызга, Фергана чөлкөмүнө, Орто Азияга, ал турсун Петербургга да белгилүү, өткөн кылымдагы тарыхый инсан Курманжан 1811-жылы Ороке кыштагында колунда бардар адамдын үй - бүлөсүндө төрөлгөн.

Курманжан жаш кезинен эле элдик үрп-адатты, каада-салтты кадырлаган үй бүлөдө тарбиялангандыктан өз оюн тайманбай бетке айткан, намыскөй, акылдуу кыздардан болуп өсөт. Курманжан 17 жашка чыкканда атасы Маматбай кудалашып коёт. 500 түтүндүү Жоош уруусунун Төрөкул деген бийинин анча мааниси жок Кулсейит аттуу уулуна кызын турмушка чыгарган. Бирок, күйөөсү көңүлүнө толбогон Курманжан мезгилинин катаал шартына каршы туруп бир жылдан кийин атасынын үйүнө келе берет. 3 жыл чамасында башы бош олтуруп калат.

1832-жылы Курманжан 21 жашында Баргы уруусунун бийи катары жана Кокон бийликтерине кызмат кылып, «датка» деген наам алат. Эл-жерге кадыры, билгилиги маалым Алымбек даткага кокусунан жолугат. Көп узабай аны менен тагдырын кошот.

Курманжан датка Маматбай кызынын тарыхый ролу жана коомдогу орду өтө олуттуу болгон. Анын 96 жаш өмүрүнүн 76 жылы өз эли-журтуна арналган жана ал өмүр жолду үч чоң доорго бөлсө болот (161 сөз)

Белек Солтоноев

Кыргыз маданиятынын тарыхында чыгармачылык өмүрү мүлдө оозго алынбаган, алтымыш жылдан бери кол жазмасынын дареги элге жетпей, кара сандыкта бөөдө катылып жаткан, коомчулуктун барк-баасынан өксүп келаткан алгачкы окумуштуу-агартуучунун бири – Белек Солтоноев.

Мына, насип буюрду. Эскилиги жеткен, чети убалана баштаган, калем менен мизилдете эң этият жазылган, миң беттен ашуун кол жазмасынын асили нускасы жатат. Калың мукабаны ачканда барак бетинен мындай жазууну окуйсуз: «Кызыл кыргыз тарыхы. Жазуучу Белек Солтонкелди уулу Солтоноев. Насили – кыргыз. 1895-жылдан баштап жыйып, 1934-жылы жамдадым».

Белек Солтоноев урпактарга «Кызыл кыргыз тарыхын», элдин оозеки чыгармачылыгы, салт-санжырасы, маданияты жөнүндө жыйнаган бай материалдарды жана адабий мурастарды калтырыптыр. Ушунчаны эриккенде же эрмек үчүн жазган эмес. Элге жетсе, урпактар окуур, окуса ойлонор, ойлонсо тарыхка көзү ачылар деп ишенген.

Белек Солтоноевдин кырк жыл жазып, чогулткан эмгегин үнүлүп окуудан мурда анын миз бакпаган өмүр тагдырына, мээнет эмгегине суктана карап, «ушундай да аталарыбыз жашаптыр, мунун баарын кантип чогултуп, жазды экен, эсил кайран киши...» деп, ойго батабыз. Ага астейдил таазим кылабыз. (161 сөз)

Атаке батыр

Баатыр деген кандай адам болот деген суроого, Атаке батыр Тынай бий уулу үлгү деп айтаар элем. Ал XVIII–XIX кылымдын ортосунда жашаган улуу инсандын бири. Өз мезгилинде Түндүк Кыргызстандын татаал тагдырын жөнгө салууда жана маселелерди оң чечүүдө Атаке баатырдын эмгеги, жеке эрдиги өтө зор экен. Ал кыргыз жерин жунгар – калмак баскынчыларынан бошоткон жана жеринен сүрүлгөн элди кайрадан Ала-Тоого баштап келген. Ошондой эле улуу бабалардын жолун улап, кыргыз урууларынын

башын бириктирип, жаш муундарга аскер өнөрүн үйрөтүп, өз эли үчүн жанын аябай, күрөш менен өмүрүн өткөргөн.

Атаке баатыр кубаттуу Россия мамлекети менен достук мамиле түзүү максатында, 1785-жылы ишенимдүү элчилерин жөнөткөн. Бул зор окуя кыргыз элинин келечектеги өнүгүшүнө өбөлгө болорун түшүнгөн. Екатерина II Атаке баатырдын саясий ишмердүүлүгүн жогору баалап, ага энчилеп атайын эстелик белегин берген. Ал эми Кокон хандыгына Атаке баатыр эч убакта баш ийген эмес жана алар менен тең ата мамилени сактай алган.

Атаке баатырдын акылмандыгы, эр жүрөк баатырдыгы жана эл тагдырын ойлогон көсөмдүгү бүгүнкү эркин кыргыз элинин эсинде түбөлүк сакталып кала бермекчи. (162 сөз)

Баатыр

Фашисттер көп техниканын жана аскерлердин күчү менен Курск районуна акыркы чабуул жасашты. Согушта солдат Жумар кызмат кылган гвардиялык аткычтар дивизиясынын полку активдүү катышты. «Фашисттер төртүнчү атаканы баштады. Согушка жарамдуулардын бардыгы даяр болгула!» - деген командирдин буйругу угулду.

- Солдат Аманбаев, бизди көздөй келе жаткан танканы көрдүңбү?

- Ооба, көрдүм, жолдош сержант!

- Алдыда келе жаткан танканы окопко жеткирбей жок кыласың, тапшырма түшүнүктүүбү?

Эки гранатаны белине байланып, автоматты колуна кармап, Жумар боортоктоп алдыга жыла баштады. Алдыдагы танк талкалангандан кийин калгандары багытын өзгөртүштү. Фашисттер улам жаңы күчтөрдү жиберип, советтик жоокерлердин коргонуу позициясын бузууга аракет кылышты. Бирок, фашисттер алдыга жыла алышкан жок.

Душмандар контратакага өтүштү. Жумар он-чакты граната менен жалгыз калат. Душман болсо жакындап келе жатат. Так ушул учурда Жумарга ок тийип, канкорлор аны тирүүлөй колго түшүрүүгө аракеттенишет. Алар «Каршылык кылуунун кажети жок. Өз ыктыярың менен колго түшкүн», - деп кыйкырышат. Баш кесерлер жакындаганда Жумар белиндеги гранатанын чехолун жулуп таштайт, граната жарылат. Жумар менен бирге душмандын сегиз солдаты өлөт.

Тайманбас эрдиги үчүн Жумарга Советтер Союзунун Баатыры деген наам берилет. (162 сөз)

Чебер куруучулар

Жаратылышта абдан чебер куруучулардын бири – куштар. Алар жасаган уялар ар түрдүү. Ал эми үй куруу ишинде колдонгон «аспаптары» - тумшугу, буту, кээде канаты.

Салаңдап илинип турган уялар өзгөчө бир укмуш жасалат. Биздин өлкөбүздөгү көлдөрдүн жана дарыялардын жээктеринде куркулдай жашайт. Анын уясы суунун үстүндө салаңдаган баштык түрүндө болот. Уяга кирүүчү оозу чорго сыяктуу жасалган. Уяны эркеги жана ургаачысы биргелешип, өсүмдүктөрдүн – талдын, теректин, байтеректин, жекендин булаларынан жасашат.

Куркулдай уясын чалкандын, кендирдин же талдын кабыгынын бышык булалары менен асып коёт. Куркулдай жасаган уянын бекемдигине, анын бир нече жыл сакталып турушу эле ачык далил болот.

Узун куйрук көк чымчык өзүнүн уясын суунун үстүндө салаңдатып илип койбогону менен, аны куркулдайдыкындай жасайт.

Камышчыга уя салуу оңойго турбайт. Адатта уя камыштын үч сабагында илинип турат. Бул канаттуу адегенде катар өсүп турган камыштарды издеп табат. Ал камыштын бирине керектүү бийиктикте чалкандын була жибин байлайт. Буланы кезеги менен башка камыштарга чалып оройт да, учун кайра биринчиге бекитет.

Тоңкулдактардын бардыгы – накта «жыгач усталар». Алар өзүлөрүнүн уяларын ичи чирип бараткан дарактардын сөңгөгүн оюп жасашат. (163 сөз)

Ак Бугу

Тынч алган Ак Бугу маралга куйрук улаш жата кетти. Көзүн жумуп, алда нерселерди эсине түшүрүп жаткансып жуушай баштады. Таңдын шооласы наркы кырдын артынан сөгүлө баштады. Ак Бугу маралды бетегелүү ачыкка ээрчитип чыкты. Кыроо каптаган чөптүн ширесин чыгара чайнап, жерге жарык киргенге дейре бөйрөк торсойто тоюнуп алышты. Эми маралды ээрчитип төмөн коктуга түшүп баштаганда, Ак Бугу берки секиде соксойуп отурган карышкырдын караанын көрө калды. Артына жалт берип бурулду. Аңгыча болбоду, жогору топ карагайдын булуңунан дөбөт

карышкыр качырып сала берди. Ак Бугунун омууроосуна атырылып барып жармашты. Ач кенедей кадала түшкөн карышкырды Ак Бугунун курч мүйүзү челип ыргытты. Көк жал беш-алты кадам жерге ала салып оңолду. Ак Бугунун дөбөт менен алек боло калганынан пайдаланып, карышкырдын ургаачысы маралды тамактан алды. Ак Бугу кайрыла калып, ургаачы карышкырды асканын коңулуна жапшыра сүздү. Мүйүзүнүн үч-төрт айрысы ичеги-боорун тешип өттү. Салмагы кабыргасынан бир-экөөнү чорт-чорт сындырып салыптыр. Дөбөт ийиктей тегеренип жаткан ургаачы карышкырды кылчайып карабады. Ал ашууну карай качып сала берген Бугу менен маралдын артынан сая түштү. (163 сөз)

Манас атанын ак кар, көк музу

Мекен деген алп сөздүн кут түшкөн очок сыяктуу, алакандай борбору болот эмеспи. Менин мекеним – Шекер айылы.

Биздин Шекер эң чоң айыл, үч жүздөн ашык түтүн. Каттаган сайын тигинден-мындан жаңы үйдүн төбөсүн күрүп калам. Айылым өсүп барат, чоңоюп барат. Турган орду да жанга жайлуу. Суу башында, Таластын жон арка тоосунун этегинде. Эзелтен Манас делип аталган кош чокулуу улуу тоонун так түбүндө. Кезинде эр Манас Аккуласын алкынтып ушул чокуга далай чыккан экен. Ушул бийиктиктен туш тарапка көз чаптырып туруптур. Бу чокудан төгөрөктүн төрт бурчу көрүнөрү ырас.

Илгери элим зарлап көргөн перзентти журт коргоп алар баатыры Манасты ушундай болсо деген тилектен келип чыккан фантазия эмеспи. Ошондон ушул күнгө Манас–Тоонун мөңгүсүнөн тамчыга тамчы кошулуп, куралып биздин Шекерге ак көбүк, ак буурул суу агып келет. Ал - Күркүрөө. Атына жараша заты бар. Бул аймакта жер бетине кыбыраган жан – жаныбарга өмүр берген суу. Андыктан болсо керек, оболку кишилер Күркүрөөнү ыйык көрүшүп, айланайын Күркүрөө дешер эле. Манас-Атага жүзүн буруп сыйынышар эле. «Түбөлүк тур касиеттүү Манас–Ата! » - дешер эле. (163 сөз)

Түштүк Кыргызстандын жаңгак токойлору

Кыргызстандын түштүгүндө жаратылыштын өзү кадимки ботаникалык бакты өстүрүп койгондой болуп көрүнөт. Жашыл токой тилкеси Фергана өрөөнү менен чокусун ак кар баскан Арсланбаб тоосун жаңгак токоюнун эң негизги борбору. Мындай

токойлордун арасынан ар түрдүү гүлдөрдү, өсүмдүктөрдү жана жаныбарларды учуратууга болот.

Жайында жаңгак токойлорун аралап жүрүү аябай көңүлдүү жана эң кызык эс алуу болуп саналат. Бул токойлордун жаратылышы ар түрдүү жана адамды кызыктыргыдай көрктүү. Жаңгактардын жашыл жалбырактарынан чыккан жыпар жыт адамдын көңүлүн сергитет.

Жаңгак токоюнун мааниси зор. Ал союздук мааниге ээ боло турган эң сонун климаттык курорт катары бааланат. Кыргызстандагы жаңгак токойлорунун климаты Швейцариянын климаттык курортторунан ашып түшпөсө, андан эч ким калышпайт. Мына ошондуктан Арсланбабдагы эс алуу үйлөрүндө азыр эң көп адамдар эс алышат.

Түштүк Кыргызстандын жаңгак токойлору Орто Азиянын жана СССРдин башка райондоруна жаңгак өстүрүү ишине негизги база катары пайдаланылат. Ар жылы ушул токойлорду кеңейтүү жана дагы жакшыртуу үчүн көп иштер жүргүзүлүп жатат. Жаңгактардын жана башка жемиш өсүмдүктөрүнүн аянттары кеңейип, жаңы сорттору чыгарылып турат. Бул токойлордун жаныбарлар дүйнөсү да ар түрдүү. Аларга аңчылык кылууга тыюу салынган. (165 сөз)

Эмгектен тапкан бакыт

Максат кимди болбосун алга жетелейт эмеспи. Ооба, максатсыз адам болбойт да. Ансыз турмуш кызыксыз. Ушул максат Мукенди да кучагына алды.

Муке тажрыйбалуу адамдардан кийим тигүүнүн сырын үйрөндү. Анын тырышчаактыгы, көптү билүүгө умтулганы жана зээндүүлүгү менен бирге иштегендерди таң калтырды. Жыл айланбай мастерликке көтөрүлдү. Эми план ашыгы менен орундалчу болду.

Ошентип, өзүнө өзү талапты катуу коюп, кийим тигүүдөгү техниканын жетишкендиктерине, жаңы ыкмаларга айрыкча көңүл бурду. Бул үчүн көптөгөн китептерди окуду. Бир жарым, эки норма аткарууга жетишти. Кийинки жылдары аялдардын көйнөгүн жана балдардын кийимин тигүү боюнча ондогон технологиялык операциялар эң сонун өздөштүрүлгөн.

Партиялык чогулуштардын биринде Мукен Сыдыкова мындай дейт: «Жалаң гана өзүм иштеген цех үчүн эмес, башка цехтеги

жаштарга дагы жардам берүүгө милдеттенем». Ошондон баштап коллективден өзүнүн туруктуу ордун тапты. Пландан тышкары үч миң төрт жүз көйнөк берди.

Мукен өзүнө Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наам берилгенин Москвада жүргөндө билди.

- Сиз бактылуусузбу – деп, жумушчулар сурап калганда:

- Ооба, бактылуумун. Бакытты эмгектен таптым деп жооп берет. Мукен Сыдыкова бүгүнкү күндө да оор басырыктуу, ишкердүү. Ар убак өзүнүн жумуш ордунда, жаштардын арасында. (166 сөз)

Түнкү сугат

Канымкүлдүн колунда көтөргөн эки жашар уулу Токон бар. Ал экөө тең көчөнүн батыш тарабын тиктешет. Уйлар күнүгө ошол жактан кайтат. Көчөнүн аягында кырка тигилген теректердин кылда учуна илингенсип, күн боз дөңсөөнүн булуңуна акырын гана калкылдап чөгүп бара жатты. Так ошол батып бара жаткан күндүн астынан кечки күүгүм жон ылдый жылжып этектеги көлөкөлөрдү улай кууп жетип, аларды өз койнуна катып алып жаткандай. Айлана барган сайын көзгө илешпей иңирилет.

Кеч кирип келе жатканы менен күндүн аптабы али кайта элек. Ал аз келгенсип, батыш тараптагы казактын чөл талаасынан кимдир бирөө көрүк желип жаткансып, керимселдин дем кыстырган оор толкундары лап-лап этип келе баштады. Азыр айланадагынын баары: алы кеткен самсаалаган бутактар, ичи түнт токой сыяктуу жылуу ным басып, чарбактарда демигип турган чытырман жүгөрүлөр чымынга таланып арык боюнда ылаалап турган боз бээ жайкы ысыкка чагылып, азыр түндүн келишин гана күтүп тургансыйт. Түндө жогортон муздак жел согот. Таңга жуук жер үстүн шүүдүрүм камайт. Ошондо таш «чыйрыгып» бетине тунук чык жыбырап ыйлактанат. Мына ушул маалда жегени аш болуп мал семирет. Үргүлөп термелген чөптөр боюн жазып өсөт. (170 сөз)

Чыныгы достук

Жаман дос - көлөкө сыяктуу, күн тийип турганда качып кутула албайсың, күн бүркөөдө издеп таба албайсың. Ушул сыяктуу колундан иш, оозундан сөз келип, ооматың артып турганда,

достошууга жан тарткан адамдардын чыныгы досу да жардам кылбай кетет.

Кээ киши чыныгы сүйүүсүн сактай биле албагандай эле, чыныгы достукту сактай албайт.

Ошон үчүн эртеби-кечпи көңүл суутуп, сени сындырып, сени таштап кетпеген, бул дүйнөдөгү чыныгы, ишенимдүү дос-экөө гана. Бул - эмгек жана китеп. Жашынан китепкөй, эмгекке дербиш болуп, эмгегин акылың менен чөйрөнө, элиңе жаксаң, бейтааныш кишилер түгүл душмандарың да сага - дос, жолдош.

Ал эми сен күткөн турмуштагы дос, жоро ар кыл курагында ар башкача болот, тагыраак айтканда, өзүнө жараша болот. Адам ылгабай жаш кезинде көп дос, жоро күтөт. Бирок мезгил өткөн сайын алар, азайып, картайган кезинде эң ишенимдүү, эң жөнөкөй достор гана калат. Анткени курак өткөн сайын адам турмуштан сыналып, иргелип отурат. Анын андоо сезими жашоодогу көп сырды таанып билүүдөн улам, айрыкча, мезгил өтүп, турмуш аларды коомдо өз-өз ордуна койо баштаганынан улам өсө баштайт. Бири өйдө, экинчиси төмөн карап, башканы кой салам айтуудан калып, сууп кетишет. (173 сөз)

Нан

Илгери-илгери бир койчу болуптур. Коюн жайып, түштө суунун боюна олтуруп алып, койнуна катып келген нанын жечү. Бир күнү нандын күкүмү жерге түшүп кетет. «Күкүмдү таап албасам болбойт, мал же киши тебелесе, анын убалы кимге?»- деп, кечке издейт. Бирок, нанды таба албайт. Эртең издейин деп баягы жерге таягын сайып, айылга кетет.

Эртеси койчу эртелеп жайытка жөнөйт. Келсе баягы таяктын жанына чеп орноп, анын ичи буудайга толуп калыптыр. Таяк болсо чылк алтын казыкка айланган экен. Койчу аларды алып, ошондон кийин азаптан кутулат.

Муну бай да билет. Ал да алтындуу болуп, койчу жеткен бактыга жеткиси келет. Бир күнү бай койлорун жайып чыгат. Калың чөптүн арасына келгенде нанды күкүмдөп, буту менен тебелейт.

Арадан бир нече күн өтөт. Бир күнү бай баягы жерге келсе, чеп курулуп калган экен. Чептин ичинде тике өскөн буудай, буудайдын ортосунда казык. Казык жылтылдап алтын өңдөнүп көрүнөт. Ач көз бай шашкан бойдон барып «алтын казыкты»

алайын десе, чеп урап, буудай куурай болуп калат. Ал эми казык жыланга айланып, байды чагып өлтүрөт.

Ошентип күкүм нанды ардактаган койчу ырыска тунса, ач көз бай күкүмдү кордоп, ажал табат (174 сөз)

Укмуштуу окуя

Уусуз сары жыландын сары чычканга болгон аңчылыгы, аны толук кактап жутуп жиберishi бизди аябай кызыктырды. Эгер аны динчилер болсо «арбап» жутуп койду деп божомолдошоор эле. Чынында жаратылышта андай эмес.

Ар кайсы жерден көрүнгөн сары чычкандар бизди көрөр замат култ деп ийинине кирип жок болот. Бир кезде асты жактагы ийиндин түбүнөн кара чаар жылан бизди көрүп сойлоп, ийинге кирүүгө багыт алды.

Бирок ийин канчалык кенен болсо да анын башы батып, калган денеси кептелип калды. Жыланда кандай да болсо бир сыр бар экендигин билип, анын куйругунан кармап сыртка тарттык. Ал кадимкидей айбат кылып, ачакей тилин соймоңдотуп, каршылык көрсөтүүгө даярдана баштады. Башы менен куйругу ичке болгону менен ортосу топ жуткандай көрүнөт. Анын өз көлөмүнөн чоңураак жаныбарды жуткандыгын байкадык.

Анын сары чычканды жутуп жиберishi өзүбүзгө сонун табылга катары сезилди. Андан кийин аны кантип жегендигин аныктадык. Жыланды мойнунан жип менен байлап, чатыр тигилген жердеги изилдөө жүргүзгөн кишилерге сүйрөдүк. Бир кезде жыландын алкымындагы байланган жибин чечтик. Ал уламдан-улам алга карай ыкыс берип, жүткүнүп, обдулуп барып денесин жыйырганда, оозунан баягы жуткан сары чычкан бүкүлү бойдон жерге түштү. Көрүп тургандар аны бүкүлү бойдон жуткандыгына абдан таң калышты. (181 сөз)

Пржевальск

Бул шаардын алгачкы аты Каракол. Пржевальск деген наам революциядан мурда коюлган. Орус элинин улуу саякатчысы Пржевальский Борбордук Азияда жүрүп токтогон экен. Ал адам кыргыздын жеринен кулан кармаптыр. Ал гана эмес, бүткүл чөптөрдү текшерип көргөн экен. Бир карыяга келип: «Кыргызда эң уу чөп кайсы болот?» - деп сураса, анда ал кыргыз уу коргошунду көрсөтүп: «Муну жеген мал да, адам да өлөт» - дейт. Пржевальский уу коргошундун түбүн аарчып, жеп жибериптир. Бир аз туруп эле

өнү кызарып тумчуккандай болуптур. Ошондо бир кичинекей бөтөлкөдөн дары алып жутуп жиберет. Кайра эсине келип: «Дүйнөдө мындан артык дары жок, бул миңдеген ооруну айыктырат», - дептир.

Ошол эле Пржевальский кыргыздарга көп жакшылык кылган экен. Ушул Ысык-Көл өрөөнүндө бир убактарда эки баштуу зымырык куш пайда болуптур. Ал келгенде жут, ачарчылык, улуу тумоо, кара тумоо кошо келиптир. Ал зымырык куш көзүнө эмне көрүнсө, барын алчу экен.

Пржевальский бул элге жабыр келтирген немени атам деп нечен күн убара болот. Акыры атып түшүрөт. Ошондон кийин элдин тукуму өсө баштаптыр. Бирок зымырык куштун каргышынан саякатчы каза тааптыр. Кыргыз эли Каракол шаарын Пржевальск шаары деп атап калышат. Пржевальскийдин пристандагы мүрзөсүндөгү эстелигине коюлган куш – ошол зымырык куштун өзү. (181 сөз)

Чилдер

Кекиликтер сыяктуу чилдер да көп тукумдоочу канаттуулардан. Алардын мекиандары тогуздан он жетиге чейин балапан чыгарышат. Кышкысын бөксөнү кар басканда ойго учуп түшүшөт. Аңыздардан күбүлүп түшкөн дандарды жана чөптөрдүн уруктарын терип жешет. Кар өтө оор түшкөндө тамак таап жей албай калышат. Чилдерди түнөгүнөн арыстар көп аңдышат.

Билалы деген мергенчи экөөбүз эгин айдалган аңыз менен келе жатканбыз. Жолду карай кар тээп оттоп жүргөн чилдерди көрдүк. Бир шыраалжын куурайынын түбүндө чилдин канат – куйруктары жулунуп, жүнү сапырылып калыптыр. Куш алып жеген экен деген ойго келдик. Бирок карда арыстын изи жатат. Көрсө, чилдер кечке маал шыраалжын куурайдын түбүн түнөк кылган, ушул жерде арыстын ийини да бар экен.

Чилдер пайдалуу канаттуулардан. Эти өтө даамдуу жана адамга жагымдуу. Аларга күздө семиргенден кийин кар түшкөн маалда аңчылык кылуу керек. Ал убакта жүндөрү жетилип, бурта май байлап, төш эти абдан толот. Экинчиден үйүр-үйүрү менен жүрүшөт. Ар бир топ ондон ашуун. Башка топтор кошулушса андан да көп. Чилдер бири-бирине өтө күйүмдүү, кайрымдуу канаттуулар. Эгер тузакка бирөө илинсе, кекиликке окшоп дүр этип учуп качышпайт. Аны таштап кетүүнү кыйбай калгандары ары-бери

өтүп «каралаша» беришет. Ошентип, жатып тузакка биринин үстүнөн бири түшөт. (182 сөз)

Баңгилик жана балдар

Алкоголь сыяктуу эле баңгиликтин да өзүнчө белгилери бар. Психикалык жана күч жагына байланыштуу оорунун өөрчүшү, баңги затты дайыма кабыл алып турууга болгон муктаждык.

Ошону менен бирге, баңгилик аракеттиктен айырмаланып, бир катар өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт. Наркотиктин тигил же бул түрүнө жараша өтө тез үйрөнүшөт. Аны алмайынча тура албай калганын айтса болот.

Баңги заттарды бир гана жолу же биринчи жолу гана пайдаланса да балдарды татаал коркунучтуу абалга дуушар кылышы мүмкүн. Ал өлүп калууга чейинки жагдайга жеткириши ыктымал.

Акылдан адаштыруучу наркотикалык заттарды пайдалануунун узарышына жараша, организм барган сайын аларды тез-тез талап кылат. Аны алган адам аябай кыйналат. Жүрөк булчундарына доо кетет. Жүрөктүн начарлашы барган сайын артат. Гастрит оорусу күчөйт. Ашказан, он эки эли ичеги оорулары пайда болот. Боорду, өпкөнү илдет чалат.

Баңги заттар улгайгандарга караганда өспүрүмдөрдүн психикасын тез бузат. Оорунун белгилери аз дозадан кийин эле башталып, бала аябай кыйналат. Ал кыйналуу узак убакытка созулат.

Наркомандын өнөкөткө айланган кайсы гана дарты болбосун ал көпкө созулган жана барган сайын күчөгөн мүнөзгө айланат. Наркотикалык заттарды пайдаланбаган бирдей эле курактагы адамдарга караганда наркомандардын өлүмү 26 эсе жогору.

Наркомандар эң оор жугуштуу оорулардын бири болгон СПИДдин кеңири жайылтуучулары катары эсептелет. (183 сөз)

Көкөй кести

Күн кеч бешим болуп калган. Нарыда көл жатат. Эч нерседен кабары жок, каадасынча каалгый тартып аркада тоо. Мурат өзү менен өзү болуп, «жайдак ээр» эки атты коштогон бойдон келе берди. Жол ээн эле. Жол эле дейсиңби, мына бу дүмүрөй дүнүйөң түгөлү менен ээн калгандай эле.

Жол да арбычудай эмес. Мурат ага да кайыл сыяктуу. Эми шашканы каяк? Барат да акыры. Көөнүндө ар кайсынын башын

чапчып, жүрөгү дүпөйүл. Кээде эки жагын карап коёт: кунары кеткен таштак боз талаа, боз баткы адырлар. Жадагалса тиги жылгааларында да бир көзгө урунар көгү жок. Баары бопбоз: ташы да, чөбү да. Чөп деп ком, эмненин чөбү, бар болгону ача шыбак. Эриксизден көз алдына өз айылы, өзү туулуп өскөн жеринин элеси тартыла калат. Албетте, ар кимдин туулган жери өзүнө мисир. Канткен менен чындыгында эле, анын Желбайырындай жер кайда! Бул маалда ал жерде гүл аңкып эле тургандыр да. Эмне эксең ошонун бары чыгат. Талаасында эгин кайкып, жемиши жайнайт. Жайлоосучу! Чөбү тушардан келип, суусу көк кашка. Бир гана өкүнүчү – тээ ата – бабадан бери келаткан улуу салтты ыйык тутуп, ошол береки толгон жергесин мекендебегени. Мурда өңүндө эмес, үч уктаса түшүнө кирбеген кайдагы бир карааны калча аска – таштын арасында жүргөнү. Арийне тагдырындагы жазмышы ушу го. (193 сөз)

Жылан эне

Ошентип, Бөрүбай жылан менен кош айтышып, ымыркай менен жалгыз калат. Анын ортосунда бир жыл өтөт. Ал күндүр-түндүр кызыл эт баласын багуу менен алек. Баласы ыйлаган сайын таңдайына энесинин карегин сала коёт. Наристе аны бир аз сорсо эле курсагы тоюп, көшүлүп уктап калчу экен. Ошентип, кыш өтүп, жаз чыгат. Бир күнү баласы ыйлаганда, Бөрүбай каректи анын таңдайына салып коюп унутуп калат.

Балээнин бары мына ушул жерден башталат. Наристе каректи соруп жатып, жутуп ийиптир. Атасы эстей коюп баланын оозун караса керек жок. Бөрүбайдын айласы кетет. Кечке жуук бала катуу ыйлайт. Анын курсагы ачканын билген атасы, эптеп тамак беримиш болот. Бала оозуна наар албайт. Бала какылдап ыйлоонун үстүндө. Ошентип, эч жерден жылан аялын таппаган Бөрүбай койнундагы чоорун колуна алат. Арман-зарын айтып ыйлай баштайт. Чоордун үнү, чоордун муңу шамал аркылуу жеткен го. Бир күнү бала көтөрүп, азып тозгон Бөрүбайдын алдынан баягы жылан эне каршы чыгыптыр.

-Эмне болду? Чоордун муңун укканда жүрөгүм түшүп калды. Деги бала аманбы?

-Балаң аман!- дейт да Бөрүбай болгон окуяны аялына айтып берет.

-Айтпадым беле, бала каректи жутуп албасын деп. Болбостур эми. Жүрө бергин менин артыман. Жылан сойлоп жөнөйт. Бала көтөргөн Бөрүбай анын артынан жөнөйт. Бир кезде алар жылан эне жашаган Турна көлдүн жээгине келишет. (196 сөз)

Алтын ачкыч

Ушул үй-бүлө жөнүндө ойлонгонумда ар дайым жүрөгүмдү жылуулук аралап, өзгөчө сыймыкка бөлөнөм. Анын ар бир мүчөсү улуу жана ыйык адамдай көрүнүп, азыр да изаат менен бир тууган ага-эжелеримдей мамиле кылам. Ушул үй-бүлөнүн таасиринен балалык кезде карегиме тунган нерселер азырга чейин дүйнөнү башкача көрө билүүгө чакырып, сыймык артат.

Үй - бүлөдө айылдагы башка бир дагы үй-бүлөгө окшобогон өзгөчө мамилелер өкүм сүрөр эле. Урушуп-талашуу, нааразы болуп кыжынуу, мындай турсун, катуу сүйлөгөн үн угулчу эмес. Кандайдыр эркин, табийгый мамилелер көзгө көрүнгүс алтын жиптер менен ата – эне менен баланы байланыштырып койгон.

Бул үй-бүлөдөн мен үчүн дагы бир сыйкырдуу дүйнөнүн эшиги ачылды. Ал китептер дүйнөсү эле. Китеп топтоо колго тийген китептерди туш келди окуй бербей, керектүүлөрүн тандай билүү зор маданият, эмгек экенин түшүндүм.

Бул үй - бүлөдө башкаларга дароо байкалбаган улуу нерсе бар болчу – ал ата-эненин мүнөзү эле. Өмүр бою ата-эне бири-бирине катуу айтышып көрүшкөн эмес. Кыйынчылыктарды бирге көтөрүп, бирге жеңишкен. Анан өзүлөрүнүн мүнөзүнүн балдарына кантип өтүп, ыймандуу үй-бүлөнүн бекем фундаменти кандай курулганын да байкабай калышкан.

Азыр да бала кездегидей эле Жумадыловдордун кимисинин болсо да үйлөрүнө өз үйүмдөй бара берем. Ушул үй-бүлөдөн үзүлөгөн алтын жиптин учуктарын көрөм. Бул асыл дүйнөнүн эшигин ачуучу алтын ачкыч тээ бала кезден берилген. Ал небереден-чөбөрөгө өтүп улана берет - деп жыйынтык чыгарам. (199 сөз)

Нандын жыты

Кечке жуук орокчуларга деген жаңы буудайдын наны да даяр болду. Жаңы нандан эң биринчи иретте орокчулар ооз тийиш

илгертен салт эмеспи. Ал нанды өгүнү биз аңыздардын четинен оргон боолорду токмоктоп даярдашкан болчу. Жаңы буудайдын нанынан ооз тийгенде, ар качан касиеттүү даам татыгандай болом. Өңү кара болгону менен, камыры суюк жуурулгандай жаңы нан анча-мынча жашыгыраак болот. Анын дүмбүл даамына, күн, жер, түтүн жыттанган жытына эмне тең келсин.

Карды ачкан орокчулар арыктын боюна жыйналып келишкен. Бул убакта күн эгиндин үстүнө кочкул от ойнотуп, ылдый түшүп келген болчу. Ал күнкү жарык кеч көпкө чейин иңирге жол берчүдөй болуп турду. Биз үй бүлөөбүз менен алачыктын сыртынан орун алдык. Субанкул ана-мына жетип келмек эле. Жайнак болсо адатынча дагы жок. Агасынын велосипедин минип, кызыл үйгө баракча илмекчимин деп, шашып кеткен. Алиман жоолугун жерге жая салып, үйдөн алып келген алмаларды чачып таштады. Чоң кеселерге ачыма куйду. Арыктагы сууга колун жууп, комбайнын токтоткон Касым да келип отурду. Чарчаңкы кыймыл менен нан туурап жатып ал:

-Ысык эле бойдон экен. Ал, апа, жаңы буудайдын нанынан биринчи ооз тийиңиз,-деди.

-Бысымылда, - деп, нандан алдым да, чайнап жатып, кандайдыр бир жаңы даам, жаңы жыт сездим. Ал жыт-комбайнчынын колунун жыты эле. Саман, кара май, темир жяттанган колдордун жыты эле. (199 сөз)

Эне

Перзентке эненин мээр-махабаты атаныкынан да көбүрөөк болот. Айрым перзенттер баарынан ыйык, ары мээрбан эненин кадыр сыйын билишпейт. Бир жаш жигит энесинин сөзүнө кулак салбады. Кыйкырып-өкүрүп анын дилине азар берди. Мээрбан эне уулунун кылыгынан көңүлү сууп, көзүнө жаш алды. Анан уулунун наристе кезинде жаткан бешигин анын алдына алып келип коюп, мындай деди:

-Эй, жаштыгын, наристе кезин унуткан уят-сыйытсыз акмак! Мына бул бешикти көрдүңбү? Наристе кезинде сени ушул бешикке бөлөп, кечкисин таң атканча уктабай терметээр элем. Адеп ыйлай берсең бешиктен чечип алып, боорума басып сооротор элем. Өтө көптөгөн машакаттарды көрүп сени тарбияладым. Сен деп күч кубаттан тайдым. Сен деп көп кыйынчылыктарга моюн сундум. Мына эми эр жетип, күч кубатка толдуң. Бирок, жаштыгыңды жана

наристелик доорунду унутуп, мээрбан энеңе баш ийбейсиң! Анын көңүлүн жаралап, көз жашын төктүрөсүң. Андай кылбагын уулум, эненин махабаты канчалык зор жана чексиз экендигин унутпагын! Мен дагы, атаң дагы сенин дайыма бактылуу болушунду каалайбыз. Бизди капа кылбагын, дилибизди оорутпагын. Айткандарыбызды кабыл тут. Бизди ыраазы кылып, батабызды алгының.

Эненин ыйлап айткан сөздөрү жигиттин жүрөгүнө октой кадалды. Ал өзүнүн кылган кылмышына бушайман болду. Энесин бек кучактап алып көзүнөн, бетинен өпкүлөдү. Ыйлап-ыйлап кечирим сурады. Эне эмеспи, уулунун күнөөсүн кечирди. Жүзүнөн өөп, ага ак батасын берди. (199 сөз)

Эрдик

Замбиректин жанында эми эле эки киши калды. Авалбектин атасы менен дагы бир солдат. Алар замбректи токтолбой октоп, бир жолу анан эки кайтара атууга үлгүрдү. Танкалар аларды кысмакка алды. Замбиректин тушуна гана бир снаряд келип жарылды эле, топурак, таш кесектерди абага омкоро бүркүп заңк этти. Жерден эми бир гана замбирекчи өйдө турду. Ал Авалбектин атасы. Замбирекке жулуна жетип келди. Өзү дүрмөттөп, өзү мээлеп, өзү атты. Бул анын акыркы атышы болду. Жана да келип тийген снаряд замбиректи талкалап жайлады.

Кан жайылган бир жак ныптасын кармана, Авалбектин атасы теңселип жерден зорго турду. Үстүндөгү кийими түлөп заарканткан түрү бир шумдук. Жакындап келе жаткан танканы көздөй гранатаны колго алып, алы кете жаздап, Авалбектин атасы гранатаны шилтөөгө камданды. Бир оокумга кулачын кере туруп калды. Экран анын бул көрүнүшүн көз алдыга жүгүртүп алып келип такады. Өлүмгө баш койгон жоокердин айбат чачкан ажарынан, жалтанбас кудуретинен, «токто фашист!» - деген таш жарган бакырыгынан кино көрүп отургандар дүр дей түштү. Жээнгүл баланын колун бекем мыкчып жиберди. Бала атасына жетүүгө умтулуп, атасын көздөй жулунду. Дал ошол учурда танканын пулемет атар оозунан шалактаган ок төгүлдү. Авалбектин атасы кыйган теректей сулады. Ал эки-үч ала-сала оодарылды. Турууга жүткүнүп, анан чалкадан түшүп, эки колун эки жагына таштап жатып калды.... Кино аппарат токтоду, согуш да үзүлдү. (201 сөз)

Аска урап

Мен өткөн жайда Боортеке жайлоосунда болдум. Боортекеде гүлдөр, чоң таштар, болгондо да үйдөй болгон таштар көп боло турган. Мен жайнаган гүлдөргө суктана карап, ошол таштардын бирине олтура кеттим. Сыдырым жел бетимден сылап эркелеткенсиди. Гүлдөрдүн башы ыргалып, акырын гана шуудурайт. Асманды карасам, мектептен тараган окуучулар сыяктанып, булуттар да кайдадыр бир жактарга тарап жатыптыр.

Бир маалда ойлодум: эгерде менин курбуларым ушул жерде болсо, кандай кубанышар эле. Бир күнү апам, атам жана мен болуп, кудум ушул жерде турсак... Каап алардын жок болуп калганын. Ичимден улутунуп койдум.

Анан күндөрдүн биринде атам, апам жана мен болуп кичине шаркыратмага бардык. Ал мөңгүнүн шаркыратмасы экен. Айланасында кызыл-тазыл гүлдөр. Жыпар жыты аңкыган гүлдөр. Суунун тунуктугу ай. Күнгө чагылып, тим эле көздү уялтат. Тамчылары берметтей болуп, эки жакка тып – тып этип таамп жатат.

Кооздук деп ушуну айт. Ушундай кооз чөлкөмдө иним экөөбүз гүл тере баштадык. Эмнегедир гүлдөрдүн баарын тергим келди. Бирок, бир аздан кийин айнып калдым. Анткени мен гүлдөрдү аядым.

Күндөр куштай учуп өтө берди. Ошентип биз өз айылыбызга кайттык. Келгенден кийин көп өтпөй эле жер силкинип катуу зилзала болду. Андыктан Боортекедеги аска урап, таштар кулап, жер көчүп, жайнаган гүлдөрдү басып калды дегенди уктум. Негедир ичим тызылдап, өзүмчө ыйлагым келди. Мына эми жаз да кирип келди. Эми ошондогудай гүлдөр чыгаар бекен? (204сөз)

Жеңиш

Эки жыл үзгүлтүктөн кийин биз күткөн улуу жеңиш да келди. Ошондо сүйүнгөнүбүздү айтпа. Согушка кеткендердин баары келет имиш. Мектептеги балдар өздөрүнчө эле кеткендерди түгөлдөп жатышты. Бирок биздин атабыз келбейт да. Ал согуштан мурун өлгөн. Атамды көрүстөнгө койгону жөнөшкөндө, агам менен мени да кошо алып барышкан. Менин колума ак топурак уучтатышып, күрөктүн бетине салдырышкан. Андан соң тиги атам жаткан жайга алып кетишкен. Мен ыйлабай койгондо таякем: атаң эми келбейт, чыкпай тургандай кылып көөмп койдук деп ыйлаткан. Ошондо

апамды кучактап алып, солуктаганча ыйлагам. Атам келбейт. Мен мектепте жүрүп ошону ойлонуп жаттым. Жеңишти уккан Рысбек тимеле атасы тирилип келгендей сүйүнүп алыптыр. Анын көңүлүн сууткум келген жок. Кантсе да жеңиш, жеңиш эмеспи. Ага атам келбейт дегим келген жок. Апам кээде мени өзүмчүлсүң деп:

«Өзүмчүлсүң, туура эмес болсо да, айтканыңды коё бербейсиң», - деп тилдеп калуучу. Чын эле ошондоймунбу? Өзүмдү өзүм жемелеп, агамдын сүйүнүчүнө ортоктош болуп, апамга жеткизгенче үйгө шаштык. Мурун эле укса керек. Апам дагы сүйүнгөнүнө чыдабай, балбалактап ыйлап алыпты.

-Токчулук болот. Курсагыңар тоюнат эми. Апам мени кучактап алып көпкө ыйлады. Апамдын ыйлаганын буга чейин жалаң таарынычтан, биздин турмуштун жетишсиздигинен го дечүмүн. Эми эмнеге ыйлайт?

Баса, ушул жеңиш айынан эки ай өтпөй жай толугунда Самтыр жамакчы эски кеселинен кайтыш болду. Аны да ылдыйкы айылдан чүкө ойногону барып мен угуп, апамга жеткизгенче шаштым. (206 сөз)

Арча

Кыргыздар байыркы убактардан бери эле арчаны өтө баалашат. Кыргыздардын турмушу байыртадан бери эле арча менен тыгыз байланышкан. Балдар төрөлгөндө аларды арча бешикке жаткырышат. Алар чоңойгондо арчадан жасалган ээрге минишет. Анткени ал бекем жана чыдамдуу жыгач. Арча – Орто Азия тоолорунда көп кездешет. Ал бийик тоолордо өсөт. Арчаны илгертеден турмуш-тиричиликке кеңири пайдаланып келишкен. Биздин элде ал жөнүндө ар түрдүү уламыштар айтылып жүргөнү бекеринен эмес. Арча дарагы жашыл түсүн өчүрбөгөнү үчүн өтө кооз көрүнөт. Аны көргөндө кабак жазылып, көңүл чайыттай ачылат. Арчанын ашкере жагымдуу жыты бар. Арчанын жалбырактары майда, ичке бутактарына тыгыз жабышып турат. Гүлдөрү майда болуп, жазында гүлдөйт. Уруктары тегерек келген тобурчактарынын ичинде болот. Кыргызстандын аймагында арчанын көп түрү кездешет. Алар: сары арча, кара арча, өрүк арча, бадал арча, жапалак арча. Арча токойлору жаан – чачындын сууларын токтотуп, топуракты кыяндан селден сактоого көмөктөш болот. Кийинки мезгилде шаарларда жана айыл – кыштактарда арча отургузула баштады. Себеби, ал тегеректеги абаны ар кандай микробдордон тазалайт. Айлананы жыпар жыттантып турат.

Арчанын жаш чырпыктарында жана тобурчак жемиштеринде май, кант, боёмо заттар арбын болот. Арчадан ацетон уксус кислотасы, ошондой эле уулуу заттар алынат. Ноокаттагы Кыргыз-Ата арча токою дүйнөгө белгилүү. Анда арчаны изилдөөчү атайын станция бар. Арчаны билгичтик менен пайдаланса, адам көп жыл жашайт. Арчаны көбүрөөк өстүрүп, элдин кызыкчылыгына пайдаланышыбыз керек. Аны коргоого жана көздүн карегиндей сактоого тийишпиз. (208 сөз)

Үркүн

Абайылда чоң атабыз, андан Күрөң, Күрөңдөн Байбарак, Байбарактан мен 1903-жылы төрөлгөм. – деген эле Мамбетчан карыя. Уруубуз Айбаш. Андан биз бу казактардын Күрмөнтүсүндө турчубуз. 1916-жылы биз качканда Чиликтин суусун кечтик. Түптүн суусунун башына жеткенибизде, Кыдыр аке Түптүн суусунун баш жагында, конушу суунун аркы өйүзүндө туруптур. Кыдыр аке үркүндө Кытайга качкан жок. Мурда орустарга кыргыз элинин атынан барып, ак падышага жолборстун күчүгүн белек кылып орустардан сый көрүп келген. Үркүндө орустар Кыдыр акенин элине тийген жок. Бөлкө нандарын алып барып сыйлашкан. Качкан эл кумурскадай көп, Алайдын карын ашып баратканда, таштар кулап жатты. Кулаган таш бир кыздын төшүнө тийгенде, «апа!»- деген бойдон ылдый кулады. Улам – улам артымды карайм. Жыгылган кызды караган, ага бурулган да киши болгон жок.

Кытайда Көк–Теректин суусунда, Аттын–Тоосунда эки чоң энемди биринин аягына биринин башын каратып, бир койдук. Эки чоң атам ачкадан эле өлүп калды. Качканда малдын бары, үй жайдын баары калды. Бирден минген атыбыз менен эле кете бериптирбиз. Эки кыштадым Текесте. Кытайдан келе жатканда унаа жок жөө ээрчишип Ыштык заставасынан өттүк. Заставада аркар – кулжанын туш эттери көп экен. Бир аз күн туруп калдык, этинен беришти. Сары–Жазга келгенде ата–энемден адашып калып, кайтып келаткан казактарга кошулуп, Казахстанга өтүп кетиптирмин. Жолдо бара жатканда, Казахстандын Эшектүү деген жеринде орустар уйгурларды кырып жатканын да көрдүм. Казахстандан атам үч жылдан кийин барып таап келди. (212 сөз)

Эт тууроо

Бул-башка улуттарда кайталанбаган өзүнчө сыйда өнөр. Муну көбүнчө жигиттер аткарат. Майда тууроо -албетте, карыларды сыйлоо. Аларга эт жегизүү. Нарын кылып берүү. Нарын куш

тилиндей майда туурап, чык кошуп, аралаштырып, жегиликтүү кылуу. Кийинки учурда, ушинтип, табактын көркүн чыгарып, мейман күткөндөрдү шылдыңга оодарып, «беш бармак» деген терминге алмашып жиберешкен. Беш манжа менен айрысыз, кашыксыз алып жегендиктен беш манжасын көрсөтүп, бул «беш бармак» деп которо коюшкан. Аны орустар шылдың сөзгө айлантышкан. Бара-бара нарын аты өчүп, эми көбүнчө «беш бармак» деп айтылат. Бул ат 1925-жылдардан кийин пайда болгон. Азыр бышкан эт болсо эле «беш бармак» дейбиз. Нарын кылып жеште чыгын куюп, улуулата уурташчу. Бул-тууралган этти жумшартуу үчүн куюлган сорпону, желген эттен кийинки маңызы.

Айрым аймактарда аш-тойлордо сорпону төгүп таштап, кургак эт жешет. Же сорпо ордуна чыкка чай куюшат. Чай менен туураган эт жешет. Жандыктын эти менен бодонун этин табактап тартуунун айырмасы бар. Бодо малдын кыр аркасы, моюн аркасы, тыштуу кабыргасы аксакал устукан болуп саналат. Уяттуу конокторго жамбаштан башка жиликтердин баштарын тартуучу эмес.

Урук, куда-сөөк, урматтуу конокторго жылкынын учасы тартылат. Нарын тарапта учаны тарткан балага устуканын берет. Учаны алган адам жолдугун жасаган жерлер да бар. Уй-топоздон уча чыгарган элдерди да көрүп жүрөбүз. Учанын эти чыктуу, маңыздуу келет. Коңшу табактарга да кесип берилет. Бул эки табака орток катары да тартыла берет. Уча тартуу Ат-Башы, Нарын, көл тарапта үлгүгө ээ. (221 сөз)

Биздин Ата Мекенибиз – Кыргызстан

Ар бир адамдын туулган жери, киндик каны тамган айылы, шаары ыйык сезилет. Аны эч нерсеге алмаштыргың келбейт. Канчалаган кооз жерлерди кыдырба, ал жерлердин сулуулугуна суктанба, айланып келип өзүң туулуп-өскөн жериңдин артыкчылыгын сезесиң. Ал жердин кооз коктү-колоттору, ак мөңгүлүү тоолору, шаркырап аккан суулары, жапжашыл килем төшөлгөн жайлоолору ажайып сулуулукка бөлөнгөн өрөөндөрү, жашыл бакка оронгон шаарлары, жаркырап тийген күндүн нуру ар дайым сени өзүнө тартып турат. Ал сенин кичи Мекениң. Мекенге болгон сүйүү, сагыныч, урмат ошол өзүң төрөлүп кооздугуна бөлөнүп өскөн айылыңдан, шаарыңдан башталат. Андан Ата Журт, Мекен, Ата Мекен деген ыйык түшүнүк жаралат.

Бара–бара бой жетип, акыл токтотуп, жер кыдырып, эл тааныйсың. Өзүңдүн айылыңдай, шаарыңдай жерлерде болосуң. Кыргызстан дүйнөдөгү эң кооз жер экенине ынанасың. Ал жерди байырлап туруп калган ата–бабаларыңа ыраазы болосуң. Ошондой дүйнөдөгү эң кооз, жаратылыш байлыктары мол жердин ээси, өкүлү болгонуңа сыймыктанасың. Андай жер, эл үчүн өз өмүрүңдү арнагың келет. Бүлүк салган душмандардан коргогуң келет. Менин Ата Мекеним – Кыргызстан деген түшүнүк пайда болот. Ал ар бир жарандын жүрөгүнүн түпкүрүнөн орун алат. Кыргызстан анын ар бир жаранынын ыйык мекени.

Ар бир эл Ата Мекенге жөн жеринен эле ээ болуп калбайт. Ата Мекенге ээ болуш үчүн ата бабаларыбыз кылымдар бою кырчылдашкан кандуу согуштарды баштарынан кечирди. Жаратылышы кооз, байлыгы мол жерге көз арткан душмандар көп болду. Алардын басып кирүүсүнө Манас бабабыз баш болгон эчендеген эрендерибиз каршы туруп, каны төгүлдү. «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» деген учкул сөздү туу тутушуп, душмандардан элин, жерин коргоп келишти. (237 сөз)

Архивдеги окуя

Көчөдөн күтүлбөгөн жерден учурашып калдык. Бир шаарда турганыбыз менен көрүшпөгөнүбүзгө бир жылдан ашыптыр. Баягыдай эле. Мындан он жыл мурдагы, биз аспирантурада окуп жүргөн кездегидей эле экен. Маңдай жагын сындыра бүктөп, көзүнө түшүрө кийген шляпа. Ээгин чулгай, шалкы оронгон карала моюн орогуч. Үстүндө күзгүсүн кийчү кыска пальто. Тар багалектүү шым. Модалар жаңырды, жыл мезгилдери алмашты, бирок, Сембек мурдагы калыбынан жазбаптыр. Күзгү жамгырда да дал ушундай жүрөр эле. Тек кийим кийгенде гана эмес, кулк мүнөзү акыл ою, билим даражасы өзгөргөн жок.

Аны менен эң алгач таанышканда мен бул жигитти чоң илимий атак, зор келечек күтүп турган ажайып адам экенине күмөн санабагам. Жашы жыйырма экиде. Тарых факултетин артыкчылык диплому менен бүтүргөн. Илимий адамдардын чечими боюнча аспирантурага калтырылган. Орусча, казакча бирдей сүйлөйт. Немис, англичан тилдерин да билет экен. Азыр перси, араб тилдерин үйрөнүп жүргөн сыяктанат. Алардан кийин кытай тилине да аракет жасамакчы. Мен да жыйырмадан аштым. Мен да университетти артыкчылык диплому менен бүтүргөм.

Мен да... Мен да... Бир сөз менен айтканда көөдөнүм көөрүктөй эле. Ошондо да Сембектин менден мыктыраак, чыныгы илимий адам экенин көп узабай эле моюнга алгам. Ырас, кесибибиз ар башка, анын үстүнө тилге болгон ийкемдүүлүктү – илимге болгон ийкемдүүлүк менен барабар алып кароого болбойт да. Көп узабай эле ал отурган жерде өзүмдүн кесибим – филологиянын тегерегинде сөз козгоону койдум. Тек мен гана эмес, жатаканадагы бүткүл аспиранттардын чөйрөсү Сембекти шер тутушар эле. Анын мезгилинен мурда коргоп кетерине, көпчүлүгүбүз али диссертацияны бүтүрө албай жүргөндө, ал докторлукту тегеретип таштарына эч ким күмөн санаган жок. (237 сөз)

Мазмуну

Баш сөз	3

Жазуу иштеринин түрлөрү.....	4
Жат жазууларга коюлуучу бирдиктүү талаптар жана баалардын нормалары.....	6
Жат жазуу ишин жүргүзүүнүн технологиясы.....	10
Кыргыз тилинин жазуу эрежелери.....	11
1-4- класстар үчүн тексттер.....	26
5-11-класстар үчүн тексттер.....	54

Асирдинова Т., Курманалиева Ч., Тщргёнбаева А.

**Кыргыз тили боюнча
жат жазуулар
жыйнагы (1-11-- класс)**

Редактор: Кадыркулова Ү.
Тех. редактор: Жакыпова Ч.А.

К. Тыныстанов атындагы БМУнун
полиграфиялык комплексинде басылды.
Заказ 462. Нускасы 300 даана.
Тел.: 52696